

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK POLITICOLOGIJA
USMJERENJE UPRAVLJANJE DRŽAVOM

POLITIČKA MISAO JOSIPA MARKUŠIĆA

-magistarski rad-

Kandidat

Marija Vujica

Br.indeksa: 139/II-UPD/19

Mentor

prof.dr. Elvis Fejzić

Sarajevo, ožujak 2023.

Marija Vujića

Politička misao Josipa Markušića

2023

ODSJEK POLITOLOGIJA

POLITIČKA MISAO JOSIPA MARKUŠIĆA

-magistarski rad-

Kandidat

Marija Vujica

Br.indeksa: 139/II-UPD/19

Mentor

prof. dr. Elvis Fejzić

Sarajevo, ožujak 2023.

SADRŽAJ

Skraćenice	1
Popis slika	2
Uvod	3
1. Teorijsko-metodološki okvir rada	4
1. Problem istraživanja.....	5
2. Predmet istraživanja	5
2.1 Kategorijalno-pojmovni sistem	5
3. Ciljevi israživanja.....	7
3.1 Spoznajni (znanstveni ciljevi) istraživanja:.....	7
3.2 Pragmatički (društveni) ciljevi istraživanja:	7
4. Sistem hipoteza	8
4.1 Generalna hipoteza.....	8
4.2 Pojedinačne-posebne hipoteze	8
5. Način istraživanja.....	8
6. Naučna i društvena opravdanost istraživanja	9
6.1 Naučna opravdanost istraživanja.....	9
6.2 Društvena opravdanost istraživanja	9
7. Vremensko i prostorno određenje istraživanja.....	9
2. Kontekstualne atribucije političke misli Josipa Markušića.....	10
2.1 Politički aktivitet Josipa Markušića u doba Austrougarske Monarhije.....	11
2.2 Djelatnost Josipa Markušića u međuratnom razdoblju (1918-1941)	21
2.3 Stvaralaštvo Josipa Markušića u Drugom svjetskom ratu i nakon njega.....	31
3. Političke ideje i ideološki svjetonazor Josipa Markušića	49
3.1 Odnos prema ideji ilirskog ujedinjenja i jugoslavenstva	53
3.2 Ideološki svjetonazor Josipa Markušića.....	58
4. Država i društvo u Markušićevoj političkoj misli.....	62
4.1 Uloga i poimanje naroda i države	65
4.2 Koncipiranje društvene stratifikacije i socijalne kohezije.....	73
5. Markušićeva percepcija političkog pluralizma i političkih stranaka.....	78
5.1 Razumijevanje političkog pluralizma.....	81
5.2 Markušićeve stranačke preferencije i interesi seljačkog srata	84
6. Agrarna politika u Markušićevoj političkoj misli	91

6.1 Katakteristike agrarnih odnosa do donošenja Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini	96
6.2 Markušićeva vizija rješenja agrarnog pitanja.....	99
7. Slobodni intervju.....	103
7.1 Intervju – fra Marko Oršolić	103
7.2 Intervju – dr. Jozo Džambo	104
8. Završna razmatranja.....	106
Literatura.....	111

Skraćenice

BiH- Bosna i Hercegovina

NDH- Nezavisna država Hrvatska

AVNOJ- Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije

ZAVNOBIH- Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine

FNRJ- Federativna Narodna Republika Jugoslavija

NR BIH- Narodna Republika Bosna i Hercegovina

SSSR- Savez Sovjetskih socijalističkih republika

HNZ- Hrvatska narodna zajednica

HKU- Hrvatska katolička udruga

HPS- Hrvatska pučka stranka

HTS- Hrvatska težačka stranka

KPJ- Komunistička partija Jugoslavije

NOB- Narodno oslobodilačka borba

Popis slika

Slika 1. Radna verzija pisma Josipa Markušića Jozi Sunariću (1913)

Slika 2. Radna verzija pisma Josipa Markušića Jozi Sunariću (1913)

Slika 3. Pismo Josipa Markušića Tugomiru Alaupoviću (1929)

Slika 4. Pismo Josipa Markušića Tugomiru Alaupoviću (1929)

Slika 5. Radna verzija pisma Josipa Markušića Mehmedu Spahi (1939)

Slika 6. Radna verzija pisma Josipa Markušića Mehmedu Spahi (1939)

Slika 7. Pismo Josipa Markušića Tugomiru Alaupoviću (1939)

Slika 8. Obavijest o posjetu franjevaca Josipu Brozu Titu (Bosna Srebrena)

Slika 9. Franjevaci u Maršalatu u Beogradu (1949)

Uvod

U ovom magistarskom radu pokušat će se približiti politička misao jednog od najznačajnijih, a u isto vrijeme nedovoljno poznatih, čak široj javnosti potpuno nepoznatih bosanskih franjevaca Bosne Srebrene 20.stoljeća i crkvenih pastira naroda u ratovima ideologija, fra Josipa Markušića. Rođen je 1880.godine, a umro 1968. godine. Već po godinama rođenja i smrti možemo vidjeti da njegova socijalna i politička misao obuhvata tri politička razdoblja (Austro-Ugarska, međuratno razdoblje i razdoblje nakon Drugog svjetskog rata) što će predstavljati dodatno praćenje i razvoj njegove političke misli u svakom od spomenutih razdoblja. Josip Markušić je jasno podržavao ideju o ujedinjenju svih Južnih Slavena u jednu državu, smatrajući pri tom da nacionalizam i klerikalizam predstavljaju najveće prepreke tom ujedinjenju. Tijekom cijelog svog života bavio se spisateljskom djelatnošću i jedini je bosanski franjevac koji je tri puta biran za provincijala. On je bio franjevac, svećenik bosanskog formata i svo njegovo društveno djelovanje atribuirano je time i on već od rane mladosti pokazuje zanimanje za socijalni i politički kontekst svijeta u kojem živi i djeluje, a možemo reći da upravo to razdoblje obuhvaća najdramatičnije i najvažnije razdoblje moderne povijesti. Rođenjem pripada devetnaestom stoljeću, i predstavlja prvu generaciju fratara nakon turske vladavine u Bosni. Sazrijeva u austrougarskom razdoblju, vremenu najdubljih političkih i ideoloških preobrazbi, koje nisu mimošle ni našu zemlju. Bio je svjedok dvaju svjetskih ratova, i svih civilizacijskih preokreta u Europi i na Balkanu. U svojim pjesmama piše o socijalnoj bijedi bosanskog puka. Teme o kojima je Markušić najčešće pisao su teme o Crkvi, Provinciji, narodu i narodnoj vlasti. Svoj ideološki nazor Markušić je crpio iz starih bosanskih franjevaca poput Jukića, Nedića, Martića i dr. Posebno je zanimljiva Markušićeva ljubav prema Bosni i Hercegovini. Plašio se njenog cijepanja, govorio kako je Bosna srce Jugoslavije, a za sebe da je „okorjeli bosanski Hrvat“. Godine 1949. Markušić odlazi u posjetu Maršalu Titu u Beogradu i iznosi svoje poglede na novo društvo koje se oslobođilo okupatora. Upravo u razdoblju Drugog svjetskog rata, a i nakon njega mogu se vidjeti Markušićeve političke preferencije koje su za cilj imale najprije dobrobiti za svoj narod i provinciju Bosnu Srebrenu. U svakom od tri politička sustava u kojima je Markušić živio i djelovao, ostavio je poseban pečat, i franjevačka zajednica je uspjela preživjeti teške godine poslije rata upravo zahvaljujući njegovoj mudrosti i žrtvi. Prema tome, možemo reći da su Markušićevi socijalno-politički pogledi nezaobilazni regula vivendi. Nastojat će se da ovaj magistarski rad bude doprinos kako društvenoj praksi, tako i politološkoj teoriji.

1. Teorijsko-metodološki okvir rada

Po završetku Prvog svjetskog rata, Markušić pozdravlja ideju stvaranja države na monarhističkim osnovama, ne zbog nje kao takve, nego smatra kako ta država predstavlja ostvarenje stoljetnog sna stvaranja jedne jugoslavenske države. Upravo zbog toga biva razočaran 1939.godine donošenjem Uredbe o stvaranju Banovine Hrvatske, ali ipak ostaje vjeran svojoj prvotnoj želji. U tegobnom i politički mračnom Drugom svjetskom ratu, staje na stranu partizanskog pokreta jer ih smatra osloboditeljima od rasističkog, nacističkog, fašističkog i ustaškog režima. Markušić, iako svjestan represivnosti komunističkog režima, ipak poziva na lojalan, otvoren i iskren odnos prema narodnim vlastima. Kao zagovornik kršćanskog socijalizma, on će u komunizmu vidjeti ostvarenje stoljetnih težnji bosanskog puka i bosanskih seljaka. Markušić ne da da se Bosna dijeli, on ju želi cjelovitu ma kakvi ustupci se zbog toga morali napraviti, što je Markušić dokazao posebice odlaskom kod Tita 1949.godine. U ovom magistarskom radu pokušat će se približiti politička misao Josipa Markušića, počevši ju istraživati od njegove rane mladosti, pa sve do vremena socijalističke Jugoslavije. Markušić je živio i djelovao u tri politička sustava, kojih je naša država Bosna i Hercegovina bila dijelom, što nam omogućava praćenje i razvoj njegove političke misli u svakom od njih. Osim njegovog djelovanja i stvaranja koji čine prvi dio istraživanja, središnji dio rada je posvećen njegovom ideloškom svjetonazoru, koncipiranju društvene stratifikacije i socijalne kohezije, njegovom poimanju države i društva. U posljednjem dijelu rada naglasak će biti na njegovom razumijevanju političkih stranaka i političkog pluralizma, ali i njegovoj viziji riješenja agrarnog pitanja, za koje je smatrao da je predstavljalo bolujuću ranu države. Ono što mi je tijekom istraživanja pričinilo veliko zadovoljstvo jesu originalna pisma koja je Markušić pisao pojedinim državnicima i osobama iz javnog života, koja nisu dovoljno obrađena, i upravo iz tog razloga, u ovom radu ih donosim kao novinu u istraživanju uopće. Pored pisama, novinu predstavljaju još neki Markušićevi govor i okružnice koji zaslužuju posebnu pažnju, a u kojima se prepoznaje njegova ljubav prema domovini i narodu, koja prožima čitav njegov život, a ogleda se ponajviše u njegovom javnom djelovanju i nastupu.

1. Problem istraživanja

Činjenica da se znatiželja o političkoj misli Josipa Markušića nije uspjevala zadovoljiti ni učenjem ni studiranjem, smatralo se da bi ona mogla biti problemom ovog istraživanja i da bi se time došlo do novih spoznaja i saznanja koje bi bile korisne kako istraživaču, tako i znanosti uopće. Smatra se također kako su dosadašnja istraživanja o Josipu Markušiću nedovoljna i nepotpuna te će se pokušati upoznati javnost s određenim dijelom njegovog književnog rada, ali i njegovog konkretnog djelovanja koje se ponajviše očitovalo u pisanju pisama političarima i vjerskim dužnosnicima, ali i mnogim govorima i okružnicama.

Problem istraživanja glasi: Je li politička misao Josipa Markušića doista zasnovana na istinskim idejama domoljublja i narodoljublja predvođena starom franjevačkom tradicijom i koliko je ustupaka bio spreman učiniti prema represivnom komunističkom režimu samo kako bi spasio provinciju Bosnu Srebrenu, zalagajući se pri tome za narod bez razlike vjere?

2. Predmet istraživanja

Predmet ovog istraživanja je politička misao jednog od najznačajnijih, a javnosti nedovoljno poznatog franjevca 20.stoljeća. Smatra se kako je ovaj franjevac uvelike zaslужan za nekadašnju opstojnost, a današnju postojanost provincije Bosne Srebrenе i vjernika katolika u Bosni i Hercegovini. Također se smatra kako nam ovaj franjevac i njegovo društveno i političko djelovanje trebaju biti primjerom i regulom vivendi u današnjem društvu i svijetu u kojem živimo. Pratit ćemo njegovu političku misao kroz različite političke sustave, s posebnim fokusom na njegovo djelovanje nakon Drugog svjetskog rata, koje je ujedno i najznačanije. Ovo istraživanje će prije svega biti novina u politološkoj i društvenoj praksi jer do sada nije bilo u fokusu zanimanja.

2.1 Kategorijalno-pojmovni sistem

Kako bi se sadržaj ovog magistraskog rada što bolje razumio, u nastavku su navedena šira značenja nekih pojmoveva kao što su:

Klerikalizam- stajalište da kler ili crkva imaju istaknut položaj i ulogu u javnom životu, kulturi i politici neke države. Pojam je nastao u drugoj polovini XIX stoljeća u pretežno katoličkim državama u razdoblju kada je sustav gdje je Crkva imala vodeću ulogu bio u nestajanju. Klerikalizam osobito dolazi do izražaja kada se miješaju dva autonomna područja, duhovno i svjetovno. Primjer sukoba oko klerikalizma su vidljivi u početcima komunističkih država u Istočnoj Europi.

Ideologija- jedinstven skup ideja koji daje osnovu za organiziranu političku akciju i gdje se te ideje u velikom broju pitanja međusobno preklapaju.

Socijalizam- razvio se kao odgovor na pojavu industrijskog kapitalizma koji je u početku imao za cilj ukidanje kapitalističke ekonomije i želio uvesti socijalističko društvo zasnovano na zajedničkoj svojini.

Socijalna demokracija- zalaže se za ravnotežu između pojedinca i zajednice, i tržišta i države. Ona u biti predstavlja kompromis između prihvatanja kapitalizma i želje da se bogatstvo podijeli na osnovu moralnih, a ne tržišnih načela. U svojoj osnovi predstavlja brigu za marginalizirane skupine u društvu.

Patriotizam- psihološka i emocionalna privrženost jednoj naciji i zemlji.

Federalizam- političko uređenje u kojem se vlast teritorijalno dijeli u okviru države i čije je osnovno obilježje podijeljeni suverenitet.

Legitimitet- spremnost prihvaćanja sistema vlasti, bez obzira na to kako je vlast uspostavljena. U širem smislu legitimitet označava zakonitost.

Politička partija- grupa ljudi koja za cilj ima osvajanje vlasti na izborima. Karakterizira ih formalno članstvo i posvećivanje pažnje svim najvažnijim oblastima politike.

Katolički integrizam- U srednjovjekovnoj kršćanskoj civilizaciji, društvo je bilo religijsko, a religija je bila društvena. Dolazeći do sloma srednjovjekovnih tradicija i društava, Crkva je novi poredak, koji je sa sobom nosio ideje prosvjetiteljstva, liberalizma, socijalizma i demokratizma, smatrala neprijateljem, jer je dovodio u pitanje crkvenu vladavinu nad svijetom. Prvi odgovor Crkve na modernitet bio je upravo katolički integrizam koji je kod nas bio vezan za utemeljenje Hrvatskog katoličkog pokreta, koji je pokušao katolički svjetonazor podignuti na razinu društvenog poretku. Katolički integrizam je odbacivao sve ideje Drugog vatikanskog koncila koje su priznate kao kršćanske vrijednosti, a to su: ljudska prava, odvojenost Crkve i

države, religijska sloboda, socijalna pravda i demokracija. Postupajući tako, Crkva se vraćala u prošlost i idealizirala ju, protiveći se svakoj promjeni i napretku, što je u konačnici dovelo do priklanjanja autoritativnim režimima, kakav je bio u NDH koja je bila izgrađena i na antuhumanističkim, ali i antikršćanskim temeljima.

3. Ciljevi istraživanja

Svako istraživanje upravljen je određenom cilju, tako je ovo upravljen tome da se otkrije kakve ideje su činile političku misao Josipa Markušića, kako se njegova politička misao mijenjala vremenom, koje su bile njene osnovne atribucije.

3.1 Spoznajni (znanstveni ciljevi) istraživanja:

Precizno, sistematično, pouzdano i objektivno predstavljanje političke misli Josipa Markušića.

Utvrđiti kako se njegova politička misao kroz različite političke sustave nije u bitnome mijenjala, nego samo nadograđivala.

Ispitati koje su to bile njegove političke orijentacije.

Istražiti njegovu viziju državnog uređenja Bosne i Hercegovine.

Istražiti njegovu viziju rješenja agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini.

3.2 Pragmatički (društveni) ciljevi istraživanja:

Koristi: Spoznaja i šira društvena informiranost o političkoj misli Josipa Markušića.

Mogućnost preispitivanja sadašnjeg stanja i odnosa i komparacija.

Korisnici: studenti, šira akademska zajednica, religijske vođe i različita udruženja koja su posvećena radu i djelovanju bosanskih franjevaca kroz povijest.

Način korištenja rezultata: uvođenje literature o Josipu Markušiću u školske i univerzitetske udžbenike.

4. Sistem hipoteza

4.1 Generalna hipoteza

Markušićeva politička misao je određena franjevačkom tradicijom, zaštitom seljačkog stratuma i protivljenje bilo kakvom separatizmu države i naroda.

4.2 Pojedinačne-posebne hipoteze

1. Politička misao Josipa Markušića se u vremenu od Austro-Ugarske okupacije do druge polovine 20.st nije u bitnome mijenjala, s pojačanim angažmanom nakon Drugog svjetskog rata, nego samo nadograđivala.
2. Jugoslavenstvo i kršćanski socijalizam su bile njegove određujuće političke orijentacije, odbacujući svaki vid katoličkog integrizma.
3. Josip Markušić se zalagao za jedinstvo i teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine, naglašavajući jedinstvo naroda bez razlike vjere
4. Protivio se sudjelovanju svećenika u političkim organizacijama, ali podržao osnivanjanje onih političkih organizacija koje su u fokusu zanimanja imale radnika, težaka.
5. Vizija rješenja agrarnog pitanja podrazumijevala isključivo korist kmetova.

5. Način istraživanja

U izradi ovog magistarskog rada, a u svrhu dobijanja što relevantnijih podataka korištene su sljedeće metode istraživanja:

Analiza sadržaja koja podrazumijeva proučavanje relevantne literature u svrhu dobijanja preciznih podataka o problemu istraživanja.

Intervju s odgovarajućim stručnjacima u BiH koji su Josipa Markušića poznavavali ili izučavali njegov lik i djelo.

6. Naučna i društvena opravdanost istraživanja

6.1 Naučna opravdanost istraživanja

Smatra se kako će ovo istraživanje proširiti postojeće naučne činjenice o političkoj misli Josipa Markušića, kao i o vremenu u kojem je živio i djelovao, ali i kako će biti dobra podloga za eventualna daljnja istraživanja ove teme.

6.2 Društvena opravdanost istraživanja

Ovo istraživanje će biti društveno korisno u više pravaca. Prije svega, približit će se politička misao jednog od najznačajnijih franjevaca 20.st. na našim prostorima. Ukažat će se značaj koji je imao za provinciju Bosnu Srebrenu, ali i katolički narod u Bosni i Hercegovini uopće. Ovaj prikaz također može pomoći u razbijanju stereotipa i predrasuda koje su u društvu prisutne o vremenu u kojem je Josip Markušić živio i djelovao, ali i kao poziv svima nama na redefiniciju humanističkih načela uopće.

7. Vremensko i prostorno određenje istraživanja

Istraživanje u ovom radu obuhvaća razdoblje od rođenja Josipa Markušića 1880.godine (Austrougarsko razdoblje) pa sve do njegove smrti 1968.godine, a proces prikupljanja podataka za pisanje rada je trajao od listopada 2021.godine do studenog 2022.godine.

2. Kontekstualne atribucije političke misli Josipa Markušića

Josip Markušić rođen je 23.siječnja 1880.godine u Kotor Varošu. Gimnaziju je završio u Gučoj Gori kod Travnika, a nakon toga upisuje novicijat u franjevačkom samostanu u Fojnici. Studij bogoslovije započeo je 1900.godine u Kraljevoj Sutjesci, a nastavio u Budimpešti. Nakon završenog studija, par godina boravi u Jajcu, a 1905.godine odlazi u Visoko gdje postaje profesor grčkog jezika i ravnatelj Franjevačke klasične gimnazije. Nakon te službe bio je gvardijan u Jajcu (1915-1916), župnik u Kotor Varošu (1916-1919), gvardijan u Sarajevu (1919-1922), te ponovo u Jajcu (1922-1928). Ono što ni jedan franjevac na ovim prostorima za svoga života nije uspio, ostvario je Josip Markušić. Čak tri puta biran je za provincijala Bosne Srebrene (1928-1931.; 1949-1952.; 1952-1955.) Bio je također i gvardijan u Beogradu nakon prvog provincijalstva (1931-1939). Godine Prvog svjetskog rata proveo je u Jajcu, i sudjelovao na drugom zasjedanju AVNOJ-a. Umro je 26.veljače 1968.godine. Markušićeva spisateljska djelatnost svoje začetke ima već u samom početku 20.stoljeća kada počinje njegova suradnja sa različitim časopisima kao što su Serafinski perivoj, Vrhbosna, Osvit, Jugoslavenski list, Bosna Srebrena i dr. u kojem objavljuje svoje pjesme i druge religiozno-povijesne sastave. Neki od njegovih naznačajnijih tekstova su: *Moć socijalne demokracije, Sa kvarnerskih žalova na hrvatsko-slovenski katolički kongres u Ljubljani, Fenomenalni brbljivac, Od bijede do pobjede-u Jajcu, Jajački fragmenti*, te mnogobrojne okružnice koje je pisao kao provincijal, a koje su većinom objavljivane u Bosni srebrenoj, a neke od njih ćemo imati priliku vidjeti u radu. Osim priloga koji su objavljivani u periodičnim publikacijama, Markušić je objavio i nekoliko samostalnih radova: zbirka pjesama *Krvavi behari*, 1908.godine, povjesno-sociološka, i za ovaj magistarski rad jedna od najznačajnijih studija, *Kmetovsko pitanje u Bosni i Hercegovini*, 1911.godine, monografija *Život i rad Ivana Frane Jukića*, 1908.godine, zbirka pjesama *Bosansko-hercegovačke narodne pjesme „Jukićevke“*, 1910.godine. Josip Markušić je imao jednu vrstu zavjetnog odnosa prema svom zavičaju, zemlji, domovini. Odnos u kojemu se susreću metafizičko i egzistencijalno, sveto i svakodnevno. Markušićevu političku misao pratimo kroz tri razdoblja njegovog djelovanja. Nakon drugog svjetskog rata on pokušava doći do konsolidacije odnosa između Katoličke Crkve i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Markušić je svoju političku misao nastojao uvijek povijesno i crkveno obrazložiti i teološki utemeljiti. Nastojao se uvijek držati franjevačke tradicije koja u Bosni i Hercegovini datira još od 1291.godine. (spomenute godine, 23.ožujka, tadašnji papa Nikola IV naredio je provincijalu Hrvatske provincije da u Bosnu pošalje dva franjevca koji će raditi na ispravljanju krivovjerja, koje je tada rasprostranilo po Bosni, pa se ova godina uzima kao početak

franjevačke misije u Bosni.) Često je Markušić o svojoj političkoj filozofiji pisao u svojim djelima o kojima će kasnije u radu biti riječ. Svoju praktičnu politiku gradio je na idejama ravnopravnosti i socijalnog egalitarizma. Odlikovala ga je oštromost u prosuđivanju i samostalan i mudar sud, što će ostaviti snažan pečat do kraja njegovog života. Ono što Markušić naglašava kroz sva tri razdoblja jest to da svećenik ne treba biti u službi dnevne politike, ali isto tako treba zadržati obvezu pridonositi prosperitetu države i društva, a napose narodu. Izričito se zalagao za ujedinjenje svih južnih Slavena u jednu državu. Poučen gorkom poviješću, stalnim iseljavanjem vjernika, rušenjem samostana, ubijanjem fratarata, Markušić je smatrao da suradnja s neistomišljenicima ne znači izdaju svoje vjere, zajednice i kulture, nego baš suprotno, produljenje života i svih onih postulata koji vrijede. Politički, bio je sljedbenik integrativne južnoslavenske struje koja političke korijene ima u bosanskim idejama koje se naslanjaju na ilirske preporodne ideje, misleći pri tome na Ivana Franu Jukića, Antuna Kneževića i dr, a koji opet svoje korijene imaju u starim franjevačkim piscima, Matiji Divkoviću, Filipu Latriću itd. Markušić je osobito bio aktivan za vrijeme Drugog svjetskog rata, pišući svoje *Ratne zabilješke*. To razdoblje i danas označavamo kao prilično burno, mogli bismo čak reći da to vrijeme i danas predstavlja vruće željezo, što pokazuju još uvijek žustre rasprave oko komemoracije žrtava Jasenovca i Bleiburga, dva simbolička mjesta u koje je zbijena različito upamćena prošlost Drugog svjetskog rata. Bio je prvi katolički crkveni dostojanstvenik u Jugoslaviji koji je predvodio zvaničnu delegaciju kod Tita, 1949.godine. Kada govorimo o temeljnim pitanjima narodnog opstanka i identiteta Hrvata u Bosni i Hercegovini, najveću opreku u mišljenjima možemo vidjeti kroz Josipa Markušića i zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca, koji predstavljaju dvije potpuno različite ideološke paralele.

2.1 Politički aktivitet Josipa Markušića u doba Austrougarske Monarhije

Kako bi se što bolje razumjeli Markušićevi socijalno-politički pogledi u vrijeme Austrougarske Monarhije, potrebno je na samom početku ukazati na socijalno-političko stanje nakon Berlinskog kongresa 1878.godine. Okupacija je naišla na otpor muslimanskog, ali i srpskopravoslavnog stanovništva, pri čemu je Austrougarska uprava morala uložiti veći vojni potencijal nego što je očekivala. U Bosni i Hercegovini u to vrijeme vladali su politički nemiri

koji su bili izazvani kršćanskim i pravoslavnim ustancima iz 1875. i 1878.godine. Ustanci su bili izraz želje bosanskih kmetova za izmjenu agranih odnosa, no ubrzo prerastaju u želju za ujedinjenjem sa Srbijom. Ustanci su izbili u Hercegovini, no ubrzo zahvaćaju cijelu južnoslavensku javnost pri čemu dolazi do pobuna u svim dijelovima Osmanskog carstva na Balkanu. U takvoj situaciji, u rat ulaze Srbija i Crna Gora, koje su željele Bosnu podijeliti, i Rusija koja izlazi kao pobjednica i Sanstefanskim mirom 1878.godine realizira svoje političke ambicije na Balkanu. Iste godine na Berlinskom kongresu dolazi do revidiranja Sanstefanskog mira, gdje se Austrougarskoj odobrava okupacija Bosne i Hercegovine.

Oko 88% stanovništva bilo je zaposleno u poljoprivrednim djelatnostima kao glavnom izvoru prihoda. Kako navodi Srećko M. Džaja, godine 1910. vladali su sljedeći vlasnički odnosi:

Posjednici s kmetovima

Muslimani	9537 (91, 15%)
Rimokatolici	267 (2,55%)
Srpskopravoslavni	633 (6,055)
Drugi	26 (0,25%) (Džaja, 2002: 409)

Iz ovog pregleda možemo vidjeti da su se katolici i pravoslavci nalazili u slabijem položaju, te da je agrarna reforma bila neophodna, (navedene činjenice su i bile povod Markušićevog pisanja studije *Kmetovsko pitanje u Bosni i Hercegovini* i njegovog radikalizma u rješavanju agrarnog pitanja) ali Austrougarska uprava joj ipak nije posvetila dovoljnu pažnju, osudivši pri tome Bosnu i Hercegovinu na ekonomsku i gospodarsku autarkiju. U Austrougarskoj upravi je bila prisutna politička fobija od nastanka jednog većeg južnoslavenskog političkog prostora, budući da su u pogledu ideologije zagovarali nacionalno bosanstvo. Okupacijom Bosne i Hercegovine, Austrougarska je željela ostvariti protutežu utjecaju Rusije na Balkanu, a istovremeno se proširiti na Istok. Novine koje nova vlast uvodi u državu su industrijsko radništvo koje će voditi ka različitim oblicima radničkih udruživanja, ali i organizirano zdravstveno osiguranje koje je bilo prijeko potrebno, kao i državno školstvo s modernim nastavnim planovima i programima. Kao corpus separatum, Bosna i Hercegovina je uživala određeni nivo državnosti koja se ogledala kroz vlastitu vladu i Bosanski sabor od 1910.godine. Ono što je bitno reći za ovo razdoblje jeste to da s modernizacijom i europeizacijom koje su bile nezamislive za vrijeme Osmanske vladavine, dolazi i do stvaranja građanske kulture, koja

za posljedicu ima smanjenje etnokonfesionalne separacije, a jačanje elemenata zajedničke prošlosti i kulture.

S Austrougarskom okupacijom, Bosna i Hercegovina mijenja svoju paradigmu i postaje pokrajinom novog europskog katoličkog carstva. Za kompletno tadašnje društvo, ovaj događaj je značio novi politički status i nova iskušenja i izbore. Za bolje razumijevanje Markušićeve socijalne i političke misli u ovom razdoblju bitno je naglasiti kakav je bio položaj Franjevačke bosanske provincije pod Austrougarskom vlašću. Došlo je do određenog napretka u smislu da katolici nisu više nazivani rajom, i uživali su građansku ravnopravnost. Međutim, Austrougarska ipak nije dozvoljavala jačanje slavenskih naroda unutar države, pa su stoga htjeli uvesti još jednu novu narodnost, pored hrvatske i srpske, a to bi bila bosanska. Takvoj politici suprostavljadi su se vodeći ljudi kod Srba i Hrvata nakon čega je Austrougarska odgovorila na način da je potisnula bosanske franjevce i vršila pritisak na crkvenu upravu. Austrougarska uprava je težila svaku od triju konfesija izolirati od njenog duhovno-političkog centra, te ih podrediti utjecaju vlasti. Franjevci u to vrijeme, a i sam Josip Markušić, budući da su bili povezani s južnoslavenskim nacionalnim pokretima, postali su nepodobni za austrougarski dvojni sustav, što je i bilo uzrokom navedenog potiskivanja franjevačkog elementa. Za nadbiskupa tada je imenovan zagrebački profesor teologije Josip Stadler koji je htio uspostaviti svjetovno svećenstvo, a franjevcima se poslužiti samo za nevolju. On je bio ključan čovjek koji je u to vrijeme izazvao konflikte koji su obilježili politički život ovog razdoblja. S uvođenjem redovite katoličke hijerarhije u Bosni i Hercegovini, onemogućeni su planovi đakovačkoga biskupa Strossmayera koji je pod svoju jurisdikciju želio dobiti i Bosnu. Iz svega navedenog možemo vidjeti da južnoslavenske ideje, za koje se Markušić zalagao tijekom cijelog svog života, već u ovom razdoblju nailaze na veliki otpor vladajuće elite u Bosni i Hercegovini. Budući da je Josip Stadler želio potisnuti franjevce ne samo sa njihovih župa, nego i iz javnog života uopće i transformirati ih u svjetovne svećenike, franjevci su njega optuživali za klerikalizam i prozelitizam. Koliko su nadbiskup Stadler i Markušić bili na različitim ideoškim stranama vidljivo je iz sljedeće Stadlerove izjave: „Politika i religija su nerazdvojne kao tijelo i duša, i kako odvajanje duše od tijela donosi čovjek smrt, tako i razdvajanje politike od religije nosi u sebi opasnost rušenja čitava života.“ (Džaja, 2002: 51) Međutim, iako je nadbiskup Stadler franjevce uvelike potisnuo na crkveno-političkom području, franjevci su i dalje ostali glavni predstavnici katoličkog seljaštva u Bosni i Hercegovini.

Kako navodi Marko Oršolić u svom tekstu *Socijalno-politički pogledi fra Josipa Markušića*: „....Markušić se još za vrijeme teološkog studija počeo intenzivnije zanimati društveno-kulturnim zbivanjima, što je karakteristično gotovo za sve bosansko-hercegovačke franjevce poslije izbijanja srpskog ustanka (1804) i nastanka Ilirskog pokreta u Hrvatskoj (od 30-tih godina XIX stoljeća)“ (Oršolić, 1981: 159) te od samog početka podržavao ideju ujedinjenja svih južnih Slavena u jednu državu premda se do propasti Austro-Ugarske Monarhije Markušić se nije nikada otvoreno zalagao za tu ideju, osim u svojim djelima kao što je *Pjesma novog doba* i pjesma *Zaoštreno pitanje*. Tijekom ovog razdoblja zalagao se za borbu između domaćeg duha i tuđinstva, naglašavajući pri tome uvijek brigu za narod, pod kojim je, vidjet ćemo kasnije, podrazumijevao sav narod u Bosni i Hercegovini, bez obzira na konfesionalno obilježje. Kao najveću prepreku ujedinjenju svih južnih Slavena u jednu državu vidi nacionalizam i klerikalizam. Smatrao je da Austro-Ugarska vlast želi nametnuti neslogu između nacija u Bosni i Hercegovini, zato on i načelno nije podržao okupaciju. Ovdje dolazi do pokušaja stvaranja političkih stranaka koje bi imale narodni, a ne nacionalistički predznak, i koje bi imale narodno, a ne konfesionalno obilježje, pa tako Markušić zajedno s Dušanom Džamonjom nastoji osnovati stranku Hrvatskih narodnih socijalista koja bi naglašavala važnost političke suradnje sa Srbima, a kao osnovni program bila bi svakako socijalna pitanja. Osuđivao je katolički klerikalizam koji je bio prisutan u ovo vrijeme i s pozicije nacije, a i s pozicije vjere, protiveći se politici za koju se zalaže nadbiskup Josip Stadler (sva područja privatnog i javnog života podčiniti crkvenom autoritetu.)

Markušićev stav prema nacionalnom pitanju kod Južnih Slavena u ovo vrijeme nije jasno formuliran. Ostaje pri svojoj ideji o ujedinjenju Južnih Slavena u jednu državu, kulturno i državnopravno, suprostavlja se pripajanju Bosne i Hercegovine Kraljevini Srbiji, kako je to zamišljaо Ilija Garašanin u Načertanijama¹, a što je prepoznatljivo i u Markušićevoj interpretaciji bosansko-hercegovačkog ustanka iz 1875.godine, što ćemo vidjeti analizirajući njegovu studiju *Kmetovsko pitanje u Bosni i Hercegovini*. Markušić zapravo želi narodno jedinstvo Srba, Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini, uz rješenje toliko bitnog agrarnog pitanja. Posjedovao je iznimnu oštoumnost u prosuđivanju cjelokupnog javnog života, i samostalan sud što će ostati prepoznatljivo obilježje kroz njegovo cjeloživotno djelovanje. Njegovi socijalno-politički pogledi poslije aneksije su sve radikalniji. Već u ovom razdoblju

¹ Načertanje (1844) predstavljaju jedan od najznačajnijih dokumenata srpske povijesti, a sadrži program vanjske politike Srbije, koji zamišlja proširenje Srbije i njenu jurisdikciju nad svim srpskim narodima koji ju okružuju, a podrazumijeva inkluzivnost i Bosne i Hercegovine, Crne Gore i sjeverne Albanije.

Markušić vrlo radikalno formulira odnos vjere i politike: odbacivanje svakog političkog klerikalizma koji je vidljiv u sljedećim izjavama: „Katolička je Crkva za sve, vjera je za sve, vjerko je radikalstvo za sve... Bilo je u nas nekog prikrivenog ili barem nesvijesnog nastojanja, da se naše vjerske težnje okuju u stranačke lance, a to bi bila najveća nesreća. Moguće je to utjecaj odatle, što vidimo, da je tako kod Srba. U njih je isto vjera i narodnost... vjera se ne smije ravnati prema ljudskim hirima. Jedna stranka može imati vrijednost u jednom vremenu, a vjerski rad mora biti takav, da u svakom vremenu objektivnu gledaocu bude uzvišen nad svagdanje strančarenje i političko natezanje. Mi u takvom slučaju moramo simpatizovati s onim strankama, koje štite u politici načela katoličke vjere, ali se ni u kojem slučaju ne smijemo identificirati s njihovim političkim programom, nego se uvijek moraju odjelito vidjeti razlozi simpatija.“ (Markušić, 1914: 56)

Iz ovih izjava možemo zaključiti kako odbacuje svaki oblik političkog klerikalizma i smatra kako politička sfera treba imati svoju samostalnost, a Crkva može samo simpatizirati s onim političkim organizacijama koje štite načela katoličke vjere, a nikako se ne identificirati s njima. Detaljnije o Markušićevom shvaćanju spomenutih odnosa, bit će riječi u nastavku rada.

Markušić kritizira tadašnje djelovanje Hrvata u Bosni i rastući nacionalizam i klerikalizam koji su pristni u štampi, napose u listu Hrvatski dnevnik koji je djelovao pod okriljem nadbiskupa Stadlera, opisujući to stanje u svojoj *Kronologiji I* ovako: „Cijeli rad Hrvata u Bosni jest u temelju besmislen. Čemu ona vika proti Srbima kao proti najvećem zlu?! I srpke i hrvatske novine u Bosni iskvarile su narodnu misao jedinstva i sloge.“ (Markušić, *Kronologija I*: 40) Već od rane mladosti kod Markušića možemo prepoznati antiklerikalističke atribucije koje će biti prepoznatljiv pečat njegove socijalno-političke misli i kroz naredna dva razdoblja. Godine 1906. dolazi do osnivanja prve političke organizacije u Bosni i Hercegovini, Hrvatske narodne zajednice koja je proklamirala pripajanje Bosne i Hercegovine Hrvatskoj, a budući da je bila heterogena po nacionalnom i konfesionalnom sastavu, (članstvo su imali i neki muslimani) nadbiskup Stadler 1910.godine, osniva novu političku organizaciju, Hrvatsku katoličku udrugu. Svi bosanski franjevci, uključujući i Josipa Markušića podržavali su politiku Hrvatske narodne zajednice, iako je ona prvih godina svog osnivanja djelovala samo na gospodarskom i prosvjetnom polju, a tek nakon aneksije zadobila i političke atribucije.

U ovom vremenu nastaje i njegov izuzetno važan tekst *Moć socijalne demokracije* koji je napisao 1907.godine u dobi od 27 godina. Tu je na neki nači postavio smjernice svog kasnijeg djelovanja. Esej počinje rečenicom: „Dolaze nam vijekovi socijalizma, i nikojemu silniku neće

poći za rukom da ovaj ogromni pokret uguši. Jedan dio ljudstva bješe lišen prava jednakosti...Socijalnoj se nevolji pomoći mora.“ (Markušić, 1907: 158) Markušić već kao mladić postaje osjetljiv za socijalnu pravdu u društvu. On je želio vjernike organizirati u stranku kršćanskih socijala, gdje bi došlo do senzibilizacije radništva za borbu protiv kapitalizma i kapitalističke ideologije ali nije ništa učinio u tom pravcu. Pod radništvom Markušić podrazumijeva sve neosvještene i izgubljene u svijetu, i promjene koje kreću uvijek s vrha piramide do tog radništva obično i ne dođu. A upravo to radništvo na dnu piramide hrani plamen svake revolucije. Kritikuje socijalnu demokraciju zbog njezinog antivjerskog i anticrkvenog stava ali ipak sipmatizira sa socijalnom demokracijom ne samo zbog njenog antikapitalističkog karaktera i brige za radnika, nego i zbog rješenja agrarnog pitanja. Markušić je zamišljaо onakav politički poredak koji će dopustiti realizaciju temeljnih prava radnika, ali i drugih marginaliziranih kategorija stanovništva. Svoje favoriziranje socijalne demokracije temeljio je na Enciklici *Rerum novarum* koju je 1891.godine objavio papa Lav XIII, a koja naglašava čovjekova temeljna prava na privatno vlasništvo, kao i to da zakoni moraju štititi i braniti privatno vlasništvo. Simpatizirajući socijalnu demokraciju, Markušić je bio na strani moralnih načela u redistribuciji bogatstva, kao i načela jednakih šansi kada su u pitanju socijalna zaštita i društvena pravda. Markušić smatra da je socijalna demokracija u teoriji pravovjerna, ali da je u praksi zapala u nihilizam, i zato je kritizira, jer smatra kako se udaljila od pozicije vjere i morala koje smatra njenim sastavnim dijelovima. Budući da se socijalna demokracija direktno veže za republiku kao oblik vladavine, razumljivo je zašto se Markušić protivio Austrougarskoj okupaciji. Kako se njegova politička misao razvijala i nadograđivala kroz različite političke sustave, i kako je ostao vjeran socijalnoj demokraciji, govori i to da je pozdravio stvaranje monarhije po završetku Prvog svjetskog rata jer je znao da je to trenutna politička realnost i vjerovao da će njena politička priroda s vremenom biti korigirana u skladu s normativnim zahtjevima socijalne demokracije.

Markušić je na strani marksističkog rješavanja agrarnog pitanja i to se neće bitno promjeniti do kraja njegovog života. Tako će na socijalni program Komunističke Partije Jugoslavije on gledati kao na nešto što je 40-ak godina ranije video i zahtjevao. Godine 1908. Markušić piše pjesničke radove, od kojih su najpoznatiji *Krvavi behari*, a od povjesnih radova najznačajniji je *Život i rad Ivana Frane Jukića* koji piše 1908.godine zajedno sa Brankom Škaricom. U ovom djelu nam Markušić opisuje put najpoznatijeg bosanskog prosvjetitelja i književnika od njegovog djetinjstva, preko turskog mučeništva do smrti u Beču, 1857.godine. Jukića opisuju kao bosanskog franjevca koji proučava franjevačku književnost, osjeća se kao njenim dijelom,

ali istovremeno i pravi kulturni raskid s njom, prebacujući fokus svog djelovanja na posve laički kontekst. Predvođen ilirskim idejama koje dopiru iz susjedne Hrvatske, Jukić započinje svoj politički put, a njegovo najznačajnije djelo je svakako *Želje i molbe bosanskih krstjana* koje je uputio tadašnjem sultanu Abdul-Medžidu. U svih 28 točaka koliko je Memorandum sadržavao, Jukić zahtjeva politički egalitarizam bez obzira na vjeru i socijalni položaj, detaljno opisuje sve oblike političke segregacije i marginalizacije. Na početku dijela autori navode neke od franjevaca, kojih se i danas prisjećamo s velikim štovanjem kao što su Divković, Miletić, Kraljević, Šunjić, Nedić i Martić, a o Jukiću pišu ovako: „S idealnosti i svoje tragične smrti-on nam je najsimpatičniji. Njegov život je privlačivi magnet našljedovanja za one, koji imaju smisla za prosvjetu i domoljuban rad... njegova ljubav prema domovini i narodu, bila je jača od ljubavi prema sebi.“ (Markušić i Škarica 1908: 6) Nastojao je razbuditi narod prosvjetom, primajući ilirske ideje iz Hrvatske, smatrajući Omerpašu čovjekom iz kojeg će izvući korist za vjeru i domovinu. Međutim, zbog svog djela *Želje i molbe bosanskih krstjana* Jukić je bio u političkom progonstvu, a njegove ideje su dobine svoju praktičnu dimenziju tek nakon njegove smrti, 1857.godine. Neke Jukićeve crte ličnosti, u smislu zdravog patriotizma, mogu se i kod Markušića prepoznati.

U ovom razdoblju nastaje i njegova vrlo važna studija *Kmetovsko pitanje u Bosni i Hercegovini*, koju piše 1911.godine pod pseudonimom Vojislav Hranić, u vrijeme saborskih rasprava o kmetovskom pitanju. Bosanskohercegovački književnik Petar Kočić napisao je o ovoj studiji pohvalnu recenziju, prepoznavajući u njoj karakterističnu franjevačku osobinu: sve reći i nikoga ne uvrijediti. On smatra kako je ta osobina nasljeđena od starih fratara koji su sjedili pored paša i vezira u medžlizima i pokušavali doći do narodskih dogovora. Detaljnije o samom djelu i rješenjima koja Markušić nudi, govorit će se u posljednjem poglavljtu rada. U ovom razdoblju Markušić naglašava potrebu djelovanja za narod, a pod narodom podrazumijeva cjelokupno stanovništvo bez obzira na nacionalost, konfesionalno obilježje ili socijalni status. U razdoblju Austrougarske uprave Markušić piše i putopisne zabilješke *Sakvarnerskih žalova na hrvatsko-slovenski katolički kongres u Ljubljani*. U ovim zabilješkama puno je refleksija o hrvatskoj prošlosti, o hrvatskoj borbi za Zapad, o hrvatskoj stoljetnoj muci između Scile i Haribde, o ulozi glagoljice u očitovanju hrvatske narodne svijesti u Istri i o njezinom ekumenskom značaju, o povijesnoj ulozi franjevačkih trećoredaca u očuvanju hrvatskog narodnog individualiteta na kvarnerskom području kao i o ulozi riječkih kapucina u očuvanju hrvatskih prava u ovom gradu. (Kovačić,1981:40). U vrijeme Balkanskih ratova

(1912-1913), Markušić 22.siječnja 1913.godine piše pismo Jozu Sunariću² u kojem iskazuje želju za potpunim jedinstvom i sloganom naroda, kao i osjetljivost na suvremene probleme. Radnu verziju pisma pronašla sam u Arhivu franjevačkog samostana sv. Luke u Jajcu.

² Jozo Sunarić (1868-?) bio je hrvatski političar i predsjednik bosanskohercegovačkog sabora. Godine 1941. nakratko postaje ustaški doglavnik, ali ubrzo je bio razriješen dužnosti.

~~Tuzla~~, 22. siječnja 1973.

M. Smaric, odvjetnik - Sarajevo

Dragi doktore,

ete mogu e datle izvestati pretpjeti, a da ~~ne~~ li
prihvatim ~~veza~~ sve rapočete narodne borbe za čast
svake jesibice i imena ne napisem nikako svoje narave.

I sam moćes, ~~stolice~~ cijeli grad - vizovaš cijenim Živoj
i spremu i domoljublje, pa svaga ne ~~pišem~~ nipošto u tu
svahu, da bih tim Živojim volinama stozad nadokdo, nego ovo-
ćim osaklo, da je da opholim sru.

Narod jestan nije ve datle unisten, dok ima svoj
jerizba (bez jesibice ni imena nema), te sva ostala prava
prema tome staje u drugome redu. Imaš i to, ~~stolice~~ naš
narod već sada gubi ponosanje u se, dok vidi, da sav
odlicniji vijet govori drugim jesibicima, nego što on; i
dohleđeni ~~taj jasno~~ tugi jesibice ponosaju, datle narod
omulovajuće sum rebe. Nema nedostatka vođe životu svojim životom.

Vipis i to, Šmida vas ova sadaujstvo varsi.
~~Jedinstvo~~ ^{i slopa} ~~ne~~ ~~može~~ ~~može~~, ~~sloga~~. Potpuno jedinstvo i sloga

nasim od Triglava do Horjuna

našega naroda u ovim Krajevinama, a Škulturus
u jedinjenju sa svim ostalim udaljenijim skupinama
istovremeno neka nase je avijacija narodne
slobode i buntovništvi! Za to gledaj, da sve sluge
našeg sabora gledaju jezika i raskože našem
u detalje, te se ne moguće tajanstvenim intrigama pomutiti,
a onda započnete borbu za prava našeg jezika!
Narod će tu borbu i borce znati i cijeniti i počepi-
zati. Lini se pusti vi svojite, motivicci će vamaknuti!
Smash je naše Škulturme malobitnosti, ali- bi nam
bilo stražje tajji jeziku gospodovanje tajjega jezika, nego
li „hrvatsko-srpskoga“ pa i „srpsko-hrvatskoga“, zbad je
~~ti massivi ispalj jeklo~~ može, što i samo „hrvatski“ ili što
samo „srpski“!
Dragi dobitore, poslušajte ~~sadržajom~~ vi pred narodom a narod za vama
jedan novi program i učiniti novi put, kogji bi
preporadio policijski čovat svih naših hrvatskih
polnogjina! Dobro ste učeli ubi za uzor „Gospodina
Stefana Tvrtilja, Kralja Srbije i Hrvata i t.d.“!
ni od skoga! ~~Od potpune sloge~~ Sada primili najtoplji bratski pozdrav.

Snažna
Markušić

Slika br.2

Iz pisma Jozi Sunariću vidljiva je i Markušićeva ljubav prema svom narodnom jeziku, ali i strah od gospodarenja tuge jezika zbog čega poziva Sunarića da u bosanskom saboru započne borbu za prava „hrvatsko-srpskoga“ jezika. Kao prilog tvrdnji da je Markušić već od rane mladosti zagovarao ideje jugoslavenstva, može se navesti i izjava iz pisma da želi potpuno

jedinstvo i slogu našeg naroda od Slovenije do Crne Gore. U pismu je vidljiva i njegova želja političke suradnje sa Srbima, na koje je računao kao na političku realnost toga vremena. Nadahnuće za ovakvo političko djelovanje Markušić je vjerojatno crpio iz stare franjevačke tradicije, iz ljubavi prema rodnoj grudi i svome narodu. Pišući Sunariću o potrebi borbe za prava jezika, Markušić je potvrđivao ono za što se zalašao par godina ranije, a to je svakako osnivanje lista koji bi bio neovisan od klerikalnog Hrvatskog dnevnika, i osnovati političku organizaciju koja ne bi nijekala postojanje Srba u državi. Kroz ove primjere vidljiv je Markušićev zdravi patriotizam koji se u ovom vremenu ogledao kroz zajedništvo sa Srbima. Kroz ovaj pregled možemo ustanoviti da je Markušić svoja najznačajnija djela, a to su *Kmetovsko pitanje u Bosni i Hercegovini* i *Moć socijalne demokracije* napisao za vrijeme Austrougarske uprave, a kroz naredna dva razdoblja njegova politička misao izražena u ovim djelima dobit će i svoju praktičnu dimenziju.

Za vrijeme Pvog svjetskog rata, Markušić se posvetio pastoralnom djelovanju u Kotor Varošu i nije se javno eksponirao, tako da za to razdoblje njegove političke misli i ne posjedujemo relevantne izvore. Tek nakon završetka rata, dolazi u Sarajevo gdje nastavlja ono što je, kao student, započeo desetak godina ranije.

2.2 Djelatnost Josipa Markušića u međuratnom razdoblju (1918-1941)

Austrougarska vladavina u Bosni i Hercegovini okončana je 1918.godine, ali politička iskušenja za narode unutar nje nastavila su se kroz cijelo 20. stoljeće. Kako bi se što bolje razumijela Markušićeva politička misao u ovom razdoblju, napravit ćemo pregled političkog stanja u Bosni i Hercegovini nakon stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1.prosinca 1918.godine. Kada je stvorena Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca krajem 1918.godine, činilo se da se ostvarila težnja naših naroda da se nađu u jednoj državi kojom će sami upravljati. U prvim godinama njenog postojanja ljudi su mislili kako će moći razvijati svoje narodno biće i na duhovnom i na ekonomskom području. Nažalost te nade se nisu ispunile jer se ista država raspala nakon 22 godine i 4 mjeseca. Bosna i Hercegovina u sklopu Prve Jugoslavije općenito je bila marginalizirana i zapostavljena. Dovoljno je spomenuti da je samo 7% od svih industrijskih postrojenja bilo locirano u BiH. Pauperizacija je zahvatila skoro sve slojeve

stanovništva, a najviše seljake, težake. Nova vlast je oduzimala zemljište od nekadašnjih većinskih vlasnika muslimana i poklanjala ih srpskom stanovništvu, pri čemu dolazi do masovne emigracije muslimanskog stanovništva u Tursku kao što se dešavalo i u prethodnom razdoblju. U ovom razdoblju moglo se govoriti skoro o srednjovjekovnim formama života (odnos ruralnog naspram gradskog stanovništva bio je 70% : 30%) koji se ogledao i u velikom stupnju nepismenosti (70%). Učenici svih nacionalnosti školovali su se u franjevačkim gimnazijama u Širokom Brijegu i Visokom, i isusovačkoj u Travniku, a za visoko obrazovanje bilo je potrebno otići izvan granica države.

Nakon akta ujedinjenja, razvila se rasprava o budućem nazivu i obliku države, a ovisno o modelima uređenja, nastajale su i političke organizacije. Integralistički model³ zastupala je Demokratska stranka koja je 1920.godine preimenovana u Jugoslavensku demokratsku stranku, sa Svetozarom Pribićevićem na čelu. U domenu socijaldemokratskih stranaka osnovana je Socijalistička radnička partija Jugoslavije koja je 1920.godine preimenovana u Komunističku partiju Jugoslavije. Federalistički model⁴ zastupala je Hrvatska seljačka stranka sa braćom Antunom i Stjepanom Radićem na čelu koji su željeli stvoriti jedan seljački pokret koji bi bio temelj hrvatske nacije. U ovom razdoblju pojavljuju se i dvije islamske stranke, a to su Jugoslavenska muslimanska organizacija i Džemijet. Separatistički model⁵ zastupali su pripadnici Frankove Stranke koja je nastala rascjepom Stranke prava, a koji su se nakon uvođenja kraljeve diktature nasilnim metodama borili za separaciju Hrvatske od Jugoslavije. Vidovdanskim ustavom iz 1921.godine osiguran je velikosrpski karakter države, glavni ustavni organ bio je kralj kao monarch kojemu su bile podređene i zakonodavna, izvršna i sudska vlast. Ovakav ustav donio je suženi politički prostor i postao kamen spoticanja za cjelokupan politički život. Nakon izvršenog atentata na Stjepana Radića 20.lipnja 1928.godine, kralj Aleksandar je dokinuo Vidovdanski ustav i parlament i uveo 6.siječnja 1929.godine kraljevu diktaturu. Tim činom bile su zabranjene sve političke organizacije koje su imale religijsko ili nacionalno obilježje, ali i pojačana cenzura tiska i policijska kontrola. Zakonom o nazivu i administrativnoj podjeli države iz listopada 1929.godine Kraljevina je preimenovana u Jugoslaviju koja je bila teritorijalno podijeljena na devet banovina. Nova Jugoslavija je pored zatrovanog političkog života, bila pogodjena i ekonomskom krizom tridesetih godina, a njome su najviše bili pogodjeni

³ Prema Džaji: „Integralistički model: oblik države centralistički,naziv države Jugoslavija s ciljem brzoga stapanja Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu novu naciju-Jugoslaveni.“ (Džaja, 2004: 22)

⁴ Prema Džaji: „Federalistički model: jednakopravnost triju imena i federalistički ustroj.“ (Džaja, 2004: 22)

⁵ Prema Džaji: „Separatistički model: razdvajanje i priznanje pojedinačnih povijesnih pokrajina kao država.“ (Džaja, 2004: 22)

seljaci. Godine 1931. dolazi do donošenja *oktroiranog ustava* koji je bio legitiman sve do Drugog svjetskog rata. Nakon atentata na kralja Aleksandra, dolazi do pregovora između Vlatka Mačeka koji je naslijedio Stjepana Radića, i novog predsjednika vlade Dragiše Cvjetkovića, o osnivanju Hrvatske banovine. Uredbom o Hrvatskoj banovini iz kolovoza 1939. godine, Hrvatska banovina se trebala sastojati od Primorske i Savske banovine, ali i okruzima Šid i Ilok u Srijemu. U njen sastav još bi ušli i Brčko, Derventa, Gradačac, Fojnica i Travnik i drugi kotarevi s većinskim hrvatskim stanovništvom. Bosna i Hercegovina je u okviru prve Jugoslavije samo prividno postojala kao jedinstveni teritorij u političkom smislu, jer je bila podijeljena između četiri od ukupno devet banovina (Vrbaska, Primorska, Zetska i Drinska banovina.) Kako navodi Mustafa Imamović: „Podjelom na banovine razbijena je do određene mјere etnička kompaktnost, kako hrvatskih tako i srpskih područja, ali posebno kompaktnost bošnjačkog stanovništva koja je do tada na osnovu šlana 135. Vidovdanskog ustava bila sačuvana. Uspostavljanjem banovina, kada je BiH u pitanju, Bošnjaci su se svugdje našli u potpunoj manjini. Razgraničenje banovina na području BiH izvršeno je tako da je u Drinskoj, Vrbaskoj i Zetskoj banovini potpunu većinu imalo srpsko, a u Primorskoj banovini hrvatsko stanovništvo.“ (Imamović, 2001: 298) U ljeto 1919. godine u Bosni i Hercegovini nastaje srpska oporbena stranka pod nazivom Težačka organizacija koja je za cilj imala stvaranje seljačke države u kojoj agrarno pitanje treba biti radikalno riješeno. Bosanskohercegovački Hrvati su u to vrijeme bili organizirani u dvije stranke i to: Hrvatska pučka stranka i Hrvatska težaška stranka. Glede Mačekove politike prema Bosni i Hercegovini, ona je ostala zatvorena u ideologem o tri državotvorna naroda (Hrvati, Srbi i Slovenci) dok bosanski Muslimani nisu postojali kao politički subjekt. Status Bosne i Hercegovine kao samostalne države uopće nije bio uzet u obzir. Protiv ovakve politike bili su bosanski franjevci koji su se zalagali za više bosniciteta, a među njima najviše se isticao upravo Josip Markušić.

Po završetku Prvog svjetskog rata, Markušić dolazi kao kustos Bosne Srebrenе u Sarajevo, gdje se polako uključuje u politički život novoosnovane Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. U političkim odnosima u Bosni i Hercegovini u ovom razdoblju prisutna je političko-stranačka podijeljenost. Tada se još uvijek nije moglo govoriti o nacijama, već samo o tri plemena, Srbi, Hvati i Slovenci. Godine 1919. Markušić postaje privremeni predsjednik bosansko-hercegovačke težaške stranke i potpisuje poziv na osnivačku skupštinu, 7. rujna, 1919. godine. Iz poziva kojeg sam pronašla u Arhivu franjevačkog samostana sv. Luke u Jajcu, vidljive su Markušićeve stranačke preferencije i određujuće atribucije njegove političke misli. U pozivu Markušić navodi kako su se Hrvati Bosne i Hercegovine ujedinili i osnovali Hrvatsku težašku

stranku i kako se tim činom žele oduprijeti svim neprijateljima prave jugoslavenske misli. Iskazuje protivljenje svakom hegemonizmu, separatizmu i korupciji, iskazujući želju za organiziranjem naroda iznutra, što bi u konačnici trebalo rezultirati zaposlenošću, zadovoljstvom, socijalnom pravdom i nepokvarenom državnom upravom. Odstupa od visoke, gospodske politike, i naglašava potrebu rada za narod, za težake koje smatra glavnim reprezentantima radnog naroda. Želio je osvijestiti težake, radnicima osigurati životno osiguranje. Smatrao je da i sve druge stranke trebaju zastupati istu pravednost. Koliko je Markušić u ovom vremenu aktivno sudjelovao u javno-političkom životu govori i podatak da je 1923. godine dobio poziv od Vlade Kraljevine SHS da dođe u Beograd i sudjeluje u radu Komisije za proučavanje i pitanje o zaključivanju Konkordata s Vatikanom⁶. Godine 1927. Markušić piše članak *Fenomenalni brbljavac* u kojem govori o pokušaju ubacivanja otrova u nacionalni osjećaj hrvatskog naroda putem članaka koji se objavlju u „Novom valu“ i poziva da se principi vječne istine ne smiju prešutjeti, kao i da se uopće ne smije šutjeti, aludirajući pri tome kako čisto hrvatski jezik ne treba biti jezik bosanskih katolika, osiromašujući pri tome „naš“ jezik koji svoje korijene ima još u srednjem vijeku. U polemici s nekim klerikalcem kojem ne navodi ime i prezime, nastavlja svoju borbu protiv klerikalizma koju je vodio i u prethodnom razdoblju, naglašavajući ulogu franjevaca koju su imali u očuvanju hrvatstva i katoličanstva u Bosni. Nakon uvođenja šestojanuarske diktature, mijenja se i naziv države u Kraljevina Jugoslavija, provodi se doktrina integralnog jugoslavenstva proglašavanjem jedinstvenog naroda i uspostavlja se nova administrativno – teritorijalna podjela zemlje na banovine, kotareve i općine. Markušić pozdravlja Šestojanuarsku diktaturu jer smatra kako će ona dovesti do reda, mira i sigurnosti u državi. U vezi s tim piše članak *Kraljeva arbitraža* gdje objašnjava kako su političke strasti i nezdravi parlamentarni život ponukale kralja da donese spomenuti proglašenje. Tu govori još i kako Bosna i Hercegovina treba aktivno sudjelovati u smirivanju novonastale situacije i uređenju države. Međutim, budući da do osiguranja sigurnosti nije došlo u državi Srba, Hrvata i Slovenaca, Markušić je shvatio da se zapravo radilo o političkoj obmani, što je bilo uzrokom njegove rezervirane pozicije prema postojećem režimu.

Markušićeve simpatije prema novostvorenoj državi izazvale su kod nekih društveno angažiranih Hrvata sumnju u njegovo hrvatstvo. Bitno je reći da je franjevcima bilo zabranjeno aktivno sudjelovanje u politici Kraljevine SHS, na što Markušić piše dvije okružnice u kojima objašnjava ulogu svećenika u političkoj zajednici. Naglašava kako dnevna politika nije posao

⁶ Konkordat između Kraljevine Jugoslavije i Svetе stolice službeno je potpisana u Rimu, 25.srpnja 1935.godine.

svećenika, te da je njihova dužnost da čuvaju narod od propasti i da trebaju govoriti samo u prekretnicama vremena: „Stoji, da i bez obzira na to, što nas nije nitko birao ili nije ni htjeo birati, mi ipak imamo pravo i dužnost (čega nam ne može nitko zanijekati, i mi ne damo da nam zaniječe!), da reknemo svoju na pravo vrijeme i na doličan način. Ali to može biti samo u prekretnicama vremena, i u pitanjima osnovne važnosti, a ne u dnevnim obračunavanjima, koja su i onda dnevna, a mogu biti i malena, i kad ima mnogo i previše vike...Naša je naročita jakost u tome, što naš pojedinac nije jedno, nego smo svi jedno; zato treba uvijek imati na umu, da svaki naš pojedinac nosi ime i odgovornost nas sviju!“ (Markušić, 1928: 28) U usporedbi Markušićevog djelovanja u Austrougarskom i međuratnom razdoblju, primjetno je da u međuratnom razdoblju mnogo više politički i javno djeluje za dobrobit države i naroda, dok je u prethodnom razdoblju o svemu navedenom mnogo više pisao u samostalno objavljenim radovima. Može se reći kako su njegove političke ambicije i uvjerenja o kojima je par godina ranije pisao, doživjele procvat u ovom, za sve bosanske stanovnike, turbulentnom razdoblju, a naročito će to biti primjetno za vrijeme Drugog svjetskog rata i nakon njega.

Samo dva dana nakon uvođenja Šestojanuarske diktature, prateći društvena kretanja u državi, a i promjene u suvremenom svijetu, Markušić piše pismo Tugomiru Alaupoviću.⁷ Pismo se također nalazi pohranjeno u Arhivu franjevačkog samostana sv.Luke u Jajcu.

⁷ Tugomir Alaupović (1870-1958) bio je hrvatski političar, član Narodnog vijeća Države Slovenaca, Hrvata i Srba u Sarajevu i ministar vjera u prvoj vladi Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

GOSPODIN

DR. TUGOMIR ALAUPOVIC, MINISTAR VJERA

u

B E O G R A D U.

DRAGI TUGOMIRE,

Ja i mi svi gojimo prema Tebi naročitu ljubav, pa smo sa simpatijama primili vijest, da si s povjerenjem KRALJA došo u ministarstvo, makar ono bilo neustavno i neparlamentarno. Mir i dobro naroda prva je tačka svakog ustava i najveća dužnost svakog parlamenta, a najsvetija zakletva KRALJA iz koje i sve druge dužnosti proističu. Bilo bi nemilosrdno i grijeh, da se veliki grad naš, čije su zidine krvlju sazidane, danas raznese u krpljenje prosjačkih zemunica! Ali nisu našim simpatijama prema Tebi uzrok jedino naše starinske i nepokolebitive prijateljske veze, već i vjerovanje u Tvoj patrijotizam i nesebičan rad. Kao što smo god. 1918. bili oduševljeni, da se naš narod ujedinjuje i stvara vjekovima sanjana jugoslovenska država; i kao što kroz ovih deset godina mučnoga previranja nikada ne izgubismo vjere u konačnu pobjedu patrijotske misli i u stabilizaciju države unutra i prema vani, tako i sada u ovim iznimnim prilikama, tvrdo vjerujemo i s istim oduševljenjem, kao i 1918., jasno vidimo ljeđu sliku, kako će naša kraljevina dobiti mudar i pravedan oblik tako, da se u našim političkim prilikama izmijeni lice zemlje na bolje! Novo nebo i nova zemlja! Pa smo uz to još zadovoljni, da pri tom konačnom radu sudjeluješ i Ti, čovjek i nasleg povjerenja

Slika br.3.

i sigurno prokušan i mudar rodoljub! Želim Ti uspjeh i blago-
sov u radu! Ja pomišljam ovako; kao da smo Te ozebli na arktič-
kim ledenim poljanama poslali da vatre doneseš, a Ti spremni
ode; i mi vjerujemo, da ćeš donesti vatre nama i svemu narodu!
Zar bih trebo i smio još i savjete davati, da sve sile upotrebiš,
kako bih odmah u početnim poslovima svagdje, pa i kod nas u BOS-
NI, prilike pošle sigurnim putovima! Mi ćemo se za Tebe BOGU mo-
liti, i u koliko do nas bude, svagdje u patrijotskom nastojanju
pomagati!

Odani štovatelj:

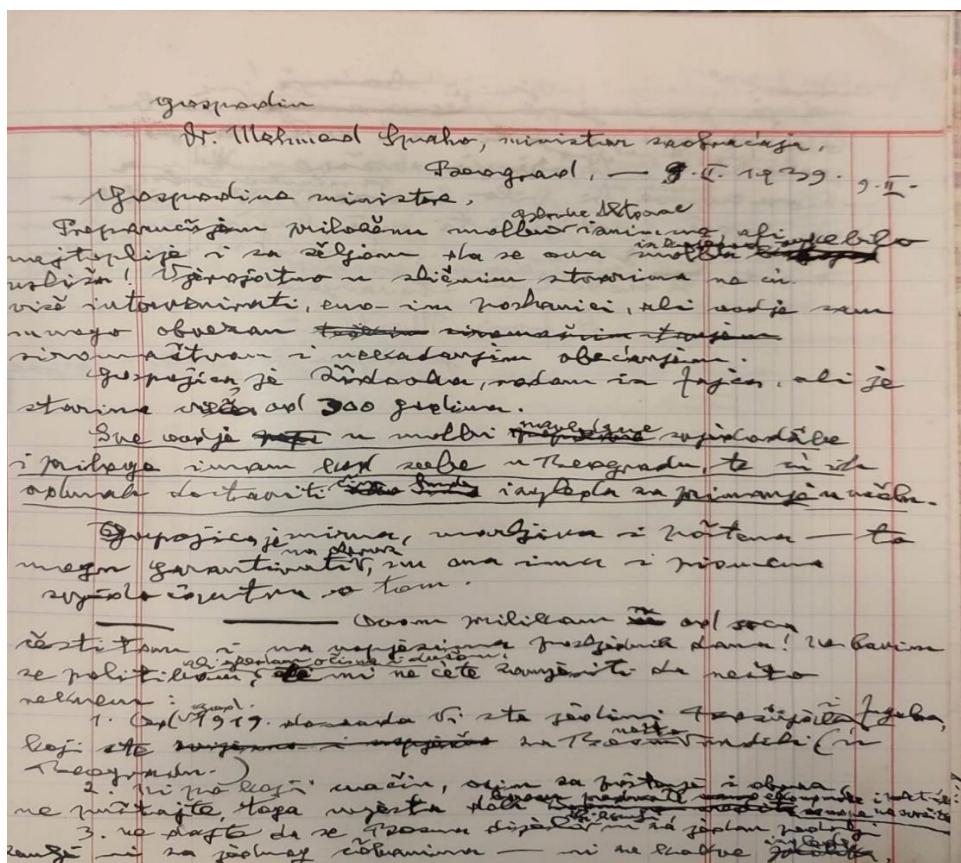
SARAJEVO, dne 8. siječnja 1929.

PROVINCIAL FRANJEV. PROVIN. BOSNE SREBRENE I SRBIJE:

Slika br.4

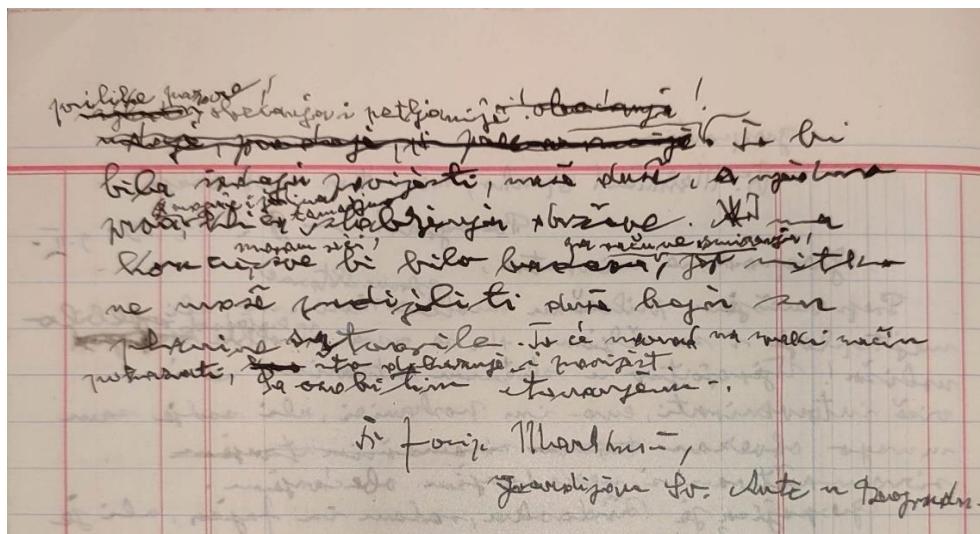
Iz navedenog pisma vidljive su gotovo sve temeljne atribucije političke misli Josipa Markušića. Ovo pismo predstavlja još jedan dokaz činjenici kako se Markušićeva politička misao vremenom nadograđivala te kako se znao ponašati u skladu s vremenom i potrebama naroda. Svjestan kako je tadašnje ministarstvo bilo neparlamentarno i nezakonito, Markušić je ipak bio sretan da u njemu sjedi čovjek iz njegovog naroda kojemu se ima priliku obratiti. Govori kako je temelj svakog ustava i dužnost svakog parlementa mir i dobro naroda i ovom rečenicom vidljivo je kako narod postavlja iznad svakog sustava, i iznad svake ideologije, vjerujući kako i Tugomir Alupović posjeduje zdravi oblik patriotizma. Iz pisma je također vidljivo Markušićovo oduševljenje stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (pozdravlja je njen unitarističko-hegemonistički karakter) jer je vjerovao kako se tim činom stvara vjekovima sanjana jugoslavenska država u kojoj će oživjeti patriotska misao kroz novu podjelu države na devet banovina što će donijeti stabilizaciju i tadašnjih političkih prilika. Poseban naglasak Markušić stavila na Bosnu, i u pismu riječ Bosna piše velikim slovima.

Nakon parlamentarnih izbora 1938.godine, kada je Udružena opozicija postala realna politička snaga, Markušić postaje zabrinut zbog eventualnog cijepanja Bosne i Hercegovine. Kako smo već ranije spomenuli, godine 1939. donosi se Uredba o Banovini Hrvatskoj čime se Hrvatska zaokružila i proširila. Narod Bosne i Hercegovine nije se imao priliku izjasniti na kakvoj ideološkoj poziciji je stajao. Može se reći kako je njegova reakcija na srpsko-hrvatski dogovor iz 1939. godine između Dragiše Cvjetkovića i Vladka Mačeka o podjeli Bosne, postala legendarna jer u takvoj situaciji Josip Markušić piše svojim prijateljima, političarima Mehmedu Spahi⁸ i ponovo Tugomiru Alaupoviću u kojima ih moli da ne dozvole da se cijepa zemlja Bosna. Iz pisma Mehmedu Spahi (budući da je pronađena radna verzija pisma, teško je čitljiva) izvojit ćemo sljedeće Markušićeve izjave. „Ne dajte da se Bosna dijeli ili krnji ni za jedan pedalj zemlje, ni za jednog čobanina – ni za kakve izglede, prilike, pazare, obećavanja. To bi bila izdaja povijesti, naše duše, a ujedno prva (a moguće i jedina) klica temeljna slabljenja države.. A na koncu, moram reći, sve bi bilo badava jer nitko ne može podijeliti dušu koju su planine stvorile. To će narod na neki način pokazati, što dokazuje i povijest.“ (Markušić, Pismo Mehmedu Spahi, 1939.)

Slika br.5

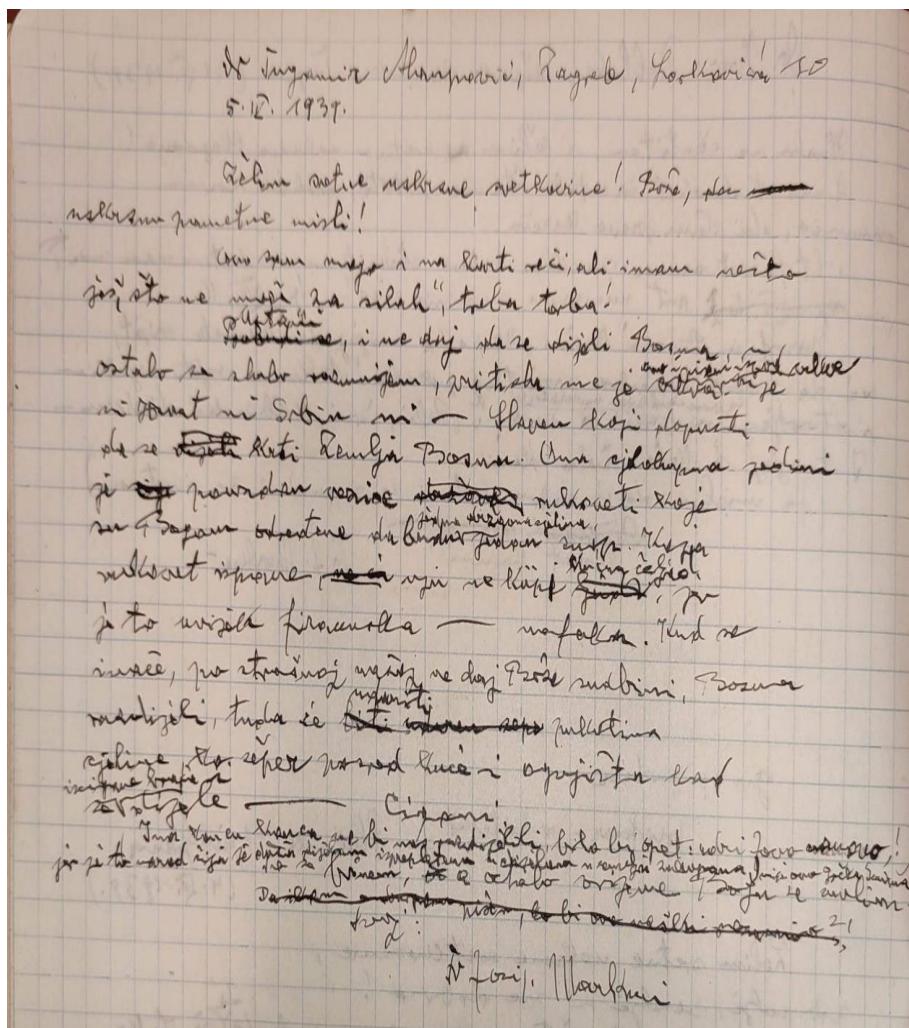
⁸ Mehmed Spaho (1883-1939) najpoznatiji muslimanski političar u prvoj polovici 20.st. Bio je čelnik Jugoslavenske muslimanske organizacije i ministar prometa u Vladi Kraljevine SHS.

Slika br.6

Iz ovog Markušićevog pisma vidljivo je koliko je cijenio Spahu i njegov rad i zalaganje jer spominje kako je on jedini koji je od 1919.godine nešto uradio za Bosnu u Beogradu i potiče ga da ne napušta mjesto u vradi koje trenutno ima. Iz ovog pisma je vidljiva Markušićeva ljubav prema Bosni, protivljenje njenoj eventualnoj separaciji i gubljenju njenog teritorijalnog integriteta. Markušić na prvo mjesto stavlja ljubav prema Bosni, kao zemlji u kojoj su franjevci vjekovima nastanjeni i u kojoj su djelovali isključivo za dobrobit svog naroda, svjestan koliko je u trenutnoj situaciji bilo teško naći zajedništvo po bilo kojem osnovu. Markušić se protivi separaciji Bosne, svjestan koliko je teško uspostaviti socijalni i politički egalitarizam bilo da se radi o jeziku, pismu ili vjeroispovjesti. Jedinstvena Bosna je za njega ideal koji treba biti oslobođen svake kolektivističke ideologije. Svjestan svih poteškoća koje su stajale na putu toj jedinstvenosti, Markušić nikada nije odustajao od tih načela.

Dva mjeseca kasnije, Markušić, mogli bismo reći, već pomalo očajnički piše drugo pismo Tugomiru Alaupoviću, a koje se u mnogočemu podudara s pismom Mehmedu Spahi. U ovom pismu Markušić piše: „...ne daj da se dijeli Bosna, u ostalo se slabo razumijem...nije ni Hrvat, ni Srbin ni Slaven koji dopusti da se krti Zemlja Bosna. Ona cijelokupna jedini je pouzdan vezioc rukoveti koje su Bogom određene da budu jedna državna cjelina, jedan snop...Kud se inače, po strašnoj našoj ne daj Bože sudbini, Bosna razdijeli, tuda će udariti pukotina cjeline ko šeper posred kuće i ognjišta.“ (Markušić, Pismo Tugomiru Alaupoviću, 1939.) Pismo se također nalazi u Arhivu franjevačkog samostama sv.Luke u Jajcu.

Slika br.7

Što je Markušić želio ovime poručiti? Ako osjećamo duboku suživljenost sa svojom zemljom, da se jedan Hrvat ne može odreći, recimo Srebrenice, Bihaća ili Banja Luke, a da se pri tome ne odrekne dijela svog vlastitog bića, ali da nabrojana područja mogu biti njegova samo ako u istima ima sva prava kao lojalni stanovnik, kao politički pripadnik ove zemlje. Nažalost, par mjeseci kasnije donesena je Uredba o Banovini Hrvatskoj (26.8.1939.) kojom je podijeljena Bosna i Hercegovina. Bitno je također spomenuti kako u ovim pregovorima nije sudjelovao ništa od srpskih, hrvatskih i muslimanskih političkih predstavnika iz Bosne i Hercegovine. Svjestan da se ovakvim činom gubi povijesni i teritorijalni integritet Bosne koji je posjedovala i pod Osmanskom i Austrougarskom vlašću, Markušić je ostao razočaran Kraljevinom Jugoslavijom jer je u potpunosti došlo do uništavanja ideje jedinstva zemlje na monarhističkim osnovama.

2.3 Stvaralaštvo Josipa Markušića u Drugom svjetskom ratu i nakon njega

Kako smo apostorifrali glavne društvene i političke odrednice za prethodna dva razdoblja, isto ćemo uraditi i za razdoblje Drugog svjetskog rata i nakon njega, jer ono predstavlja turbulentno i tamno razdoblje za čitav svijet, pa tako i za područje u kojem je Josip Markušić djelovao i nastavio razvijati svoju političku misao. Prethodno spomenuti sporazum Cvetković-Maček nije uspio zaživjeti jer je iste godine započeo Drugi svjetski rat. Godine 1941. proglašava se Nezavisna Država Hrvatska u čiji sastav je bila inkorporirana i Bosna i Hercegovina. Hrvati iz BiH su u početku masovno prihvatali ovakvu antidemokratsku i totalitarnu ideologiju (uz izuzetak pojedinaca, najglasniji među njima bio je Josip Markušić) da bi tek nakon velikih zločina koje je ova vlast sprovodila nad Srbima i Židovima, došlo do neznatnog otklona. U ovom razdoblju, za razliku od prethodnih dolazi do artikulacije kakvog-takvog kulturnog života iako pod potpunom kontrolom režima. Kao alternativa ovakvoj politici, pojavio se partizanski antiokupatorski i antifašistički pokret na čelu s Josipom Brozom Titom i Komunističkom partijom. Ovaj pokret iskazivao je svenacionalnu slogu koja je privlačila ljudе s različitim svjetonazorskim uvjerenjima i političkim orijentacijama pa su ga tako ubrzo prihvatali i mnogi Hrvati i Muslimani. Politička situacija u BIH kroz sve četiri godine rata bila je jako složena. Na njezinom teritoriju uspostavljena je nova država, prisutne su vojske Njemačke i Italije koje su teritorij podijelile tzv. demarkacijskom linijom, prisutne su i četničke formacije pod vodstvom Draže Mihailovića, a novu političku stvarnost predstavljali su i Titovi partizani. Drugi svjetski rat je na području Jugoslavije odnio veliki broj ljudskih žrtava, pored uništavanja kompletne tadašnje infrastrukture. Nakon prvog zasjedanja AVNOJ-a 1942. godine, Bosna i Hercegovina spomenuta je samo kao politička zajednica. Nakon što je komunistički vrh shvatio da je priključenje Bosne i Hercegovine Srbiji ili Hrvatskoj riskantno, postala je šesta jugoslavenska federalna jedinica na drugom zasjedanju ZAVNOBIH-a 1. srpnja 1944. godine u Sanskom Mostu. Bosna je tada podijeljena na pet okruga, a Hercegovina je dobila status jedinstvene oblasti.

Za vrijeme Drugog svjetskog rata, Josip Markušić je dao najbolje od sebe bivajući na strani ljudi koje je ustaški i nacistički režim progonio. Suprostavljaо se ustaškoj ideologiji te rušilačkoj snazi rata suprostavljaо ideju stvaranja i stvaralački čin. Fašističku okupaciju Jugoslavije 1941. godine, doživio je kao porobljavanje i narodnu katastrofu. Zbog toga je na partizanski pokret gledao kao na oslobođilački, a zajedno sa fra Bonom Ostojićem radio na spašavanju jajačkih inovjernika od ustaša. Sve to skupa podjetilo je na situaciju od ranije, koja

se veže za 1878. godinu kada je Anto Knežević spašavao jajačke Muslimane od austrijske odmazde. Tijekom Drugog svjetskog rata Markušić boravi u Jajcu gdje vodi *Ratne zabilješke* koje bacaju jedno potpuno novo svjetlo na zbivanja u tom razdoblju, razbijajući na taj način neke višestoljetne predrasude o tom vremenu, naročito kada se govori o rigidnom antiklerikalizmu partizanskog pokreta.⁹ On je zapravo bio simpatizer partizanskog pokreta, a iz zabilježaka saznajemo kako je bio domaćin mnogim partizanskim uglednicima u vrijeme zasjedanja AVNOJ-a. Kroz to vrijeme Markušić boravi u Jajcu, gradiću koji je kroz tursku prošlost bio umoran od velike kraljevske povijesti, a u godinama ovog rata postaje pozornica burnih događaja i čestih političkih promjena. Markušić oštro osuđuje tuđinsku okupaciju, i ustaški teror nad Srbima i Židovima. U zabilješkama se spominju mnoge povijesne ličnosti partizanskog pokreta, poput Đure Pucara- Starog, Aleksandra Rankovića, Ive Lole Ribara, Tita, itd. Postoji tu čak jedan zanimljiv podatak o legendarnom Vladimиру Periću Valteru. Zapisan je 6.travnja, dana koji se i danas slavi kao Dan oslobođenja Sarajeva. „Na četvrtu godišnjicu bombardiranja Beograda, Jugoslavenska Armija zauzela Sarajevo. U 11:30 u Jajcu poče vojska pucati. Svijet bježi u skloništa, ne zna šta je. Po gradu se vješaju zastave, na samostanu je nema. U Domu Kulture u 19h miting, kojeg otvara gvardijan fra Bono Ostojić. Govori se da je poginuo neki Walter, Vladimir Perić od Bijelog Polja, misteriozno lice, koji je tri godine kao partijac ilegalno boravio u Sarajevu. Zalazio je mnogo provincijalu fra Kruni Misilu skupa s dr.Blagojem Kovačevićem, hirurgom. Poginuo je slučajno pogoden bacačem u šetnji.“ (Džambo, 2019: 471-472) Ovdje je dakle vidljivo da je legendarni Walter bio u kontaktu s ratnim provincijalom Bosne Srebrene.

U Markušićevim *Ratnim zabilješkama* nema zamagljivanja istine, nema veličanja „naših“ samo zato što su „naši“, niti ocrnjivanja drugih politika samo zato što nisu „naše“. Nakon negativnog iskustva sa njemačkim, ustaškim i četnikim zlodjelima, Markušić jedino u partizanskom pokretu vidi rješenje za bosanske prilike. Međutim, partizanski pokret je imao dvije propagandne faze. Prvu, za vrijeme rata, gdje je pokazivao toleranciju s ideološkim protivnicima, i drugu revolucionarnu fazu, koja je uslijedila nakon rata, a koja je uključivala progon Crkve. Smatrao je da partizanski pokret ipak ima najplemenitije ciljeve, iako se to mnogima u njegovoj zajednici, a ni vjernicima nije sviđalo, zbog čega su ga proglašavali „svojeglavim“, a on je bio svjestan toga. *Ratne zabilješke* svjedokom su međusobne katoličko

⁹ Ratne zabilješke Markušić je kronološki vodio od 27.ožujka 1941.godine do 31.prosinca 1945.godine.

– muslimansko – pravoslavne solidarnosti i pomoći drugima i drugačijima. Zabilješke su pune dragocjenih svjedočanstava, a ovdje se izdvajaju neke od njih:

„10.IX. (1941): Srpskinje žene u „katoličkim haljinama“ dolaze u Jajce, ako što treba posvršavati. A predvečer se, i muški i ženski, sakrivaju po katoličkim kućama. Katolici hrvati Srbima melju, i za njih donose iz grada što treba. Na sve ovo morao sam zabilježiti: Epopeja nacionalnog snalaženja, bratsta, jedinstav i milosrđa.“ (Džambo, 2019: 43)

„19.IX. (1941) Dijeli se oko 40 srpske djece muške i ženske građanima na uzdržavanje (koja su ostala bez oca), a matere se puštaju kućama. Romonila je kišica kad su djeca dijeljena iz dvorišta kavane za apotekom. Bilo je žalosno gledati ove tragične prizore iz kamenog doba!“ (Džambo, 2019: 46)

Tijekom druge ratne godine Markušić je bio zadovoljan stanjem u zemlji jer je bio svjestan da se u Bosni oformila narodna vojska koja je okupila ljude iz svih nacionalnih sredina, te da je Bosna dobila svoje organe vlasti koji više neće dopustiti da se zemlja komada.

„6.I. (1942) ...Čuje se za glasovanje u Janju: da li su za partizane ili četnike. Neki su od ustanika govorili u šumi: Znamo dobro: da nije bilo fratara, da srpskog uha ne bi bilo u srežu jajačkom!...“ (Džambo, 2019: 87)

Nakon što se imao priliku susresti s Titovim najbližim suradnicima, Markušić će shvatiti ulogu suvremenog komunizma na našim prostorima i zapisati:

„9.XI. (1943)... Jasno mi je zašto se je pojavio komunizam, ne radi „Komune“ već kao sredstvo za odstranjenje reakcijonarstva: bogat – pametan, to će reći i uplivani! Vidio sam da u Jajcu nemamo „našeg“ građanstva, a ta se sjena proširila i na svu okolicu. Stotinu godina trpjet ćemo od toga da je hrvatstvo i katol.(ičanstvo) sinonim za „nesvojinu“. Poštovo bih strah od komunizma jer je to samo unutarnje naše političarenje, ali je u drugome stvar – mi smo za ono čega mora nestati.“ (Džambo, 2019: 270)

Kod Markušića se u ovom razdoblju može prepoznati i blago razočarenje jer je primjetio da mu seljaci, za koje se toliko zalagao i želio im pomoći, ne dolaze kao ranije, jer je bio na strani domaćih antifašista. No, on se trudio također ukazati i na to da Hrvati, Srbi i Muslimani u Bosni mogu zajednički živjeti. U prilog tomu napisao je: “Cijelo vrijeme rata, na svaki dolazak ili pred svakim dolaskom Nijemaca, obdržavani su u samostanu sastanci nekih građana Hrvata, Srba i Muslimana, da se zdogovore u onim tjeskobama; a kuda i šta sada?! Zdogovor kuće ne

obara. Stoga su se braća muslimani, Srbi i Hrvati uvijek sretno izvlačili. Spomenuti sastanci nazivani su intimno među nama: srpsko-hrvatski sabori.“ (Markušić, 1955: 178)

U *Ratnim zabilješkama* se može prepoznati još jedna divna crta Markušićeve ličnosti, a to je da je on stvari doživljavao tipično franjevački – iz srca njihove konkretnosti, a mimo nekih ideoloških postavljenih pozicija. Njegov izvještaj daje potpuno suprotnu sliku onoj ustaškofilskoj, ali i onoj koja je stvorena u kasnijoj komunističkoj propagandi. Zalagao se za ugrožene i optužene osobe, ne praveći nacionalne razlike i ne izbjegavajući trenutnu vlast, kakvog god predzanaka ona bila. To je između ostalog, postalo obilježje franjevaca u vremenu Drugog svjetskog rata. Markušić je u punom smislu bio odan Bosni i njenim ljudima, a samog sebe opisivao je kao okorjelog bosanskog Hrvata i kao takav zapisao je u svom dnevniku moćnu rečenicu o izopačenom hrvatstvu: „Zemlja će se okrenuti kad se stvari razjasne koliko je nepatriotizma bilo u telaljenom hrvatstvu.“ (Džambo, 2019: 208) Sredinom 1943.godine Markušić odlazi u Sarajevo na kongres bosanskih franjevaca, i tom prigodom artikulira svoju političku misao kroz naglašavanje borbe za narod, ali sa jednom određujućom atribucijom: narod bez razlike vjere. Svjestan pojedinačne individualnosti i zasebnih identiteta, Markušić sredinom rata poziva na jedinstvenost i politički egalitarizam te razbija predrasude o podaničkom identitetu, a priželjkuje slobodu građanina, napose seljaka, težaka. O njegovom širem shvaćanju naroda bit će riječi u nastavku istraživanja.

U vrijeme narodno-oslobodilačkog rata (1941-1945) Markušić svoj nacionalni stav očituje u svakoj prigodi, održavajući veze s rukovoditeljima tog pokreta. Nakon rata je, kada bi se neki franjevci žalili na tadašnji sustav, pozivao na strpljenje jer je znao da je komunizam pobjedio fažizam, i da će uslijediti vrijeme kada će se socijalna pitanja riješiti. Bitno je naglasiti kako Markušić nije slijepo simpatirirao komunističku ideologiju naročito u godinama nakon Drugog svjetskog rata zbog iznimno lošeg ophođenja prema vjerskim zajednicama, ali je ipak živio u uvjerenju kako će se taj odnos popraviti. On i fra Bono Ostojić bili su pozvani na drugo zasjedanje AVNOJ-a u Jajcu, koje je održano 29.11.1943.godine. Pozive je potpisao predsjednik izvršnog odbora, Todor Vujasinović. Markušić je svim tim događajima bio oduševljen, shvatio je da se rat završava i da se zemlja oslobađa od okupatora. Krajem ove godine Markušić je postao svjestan da je na pomolu nastanak onakve zajednice jugoslavenskih naroda kakvu je oduvijek zamišljao, i za kakvu se borio kroz prethodna razdoblja. Sve do svoje smrti vjerovao je da Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija politička zajednica koju svaki njen stanovnik, uključujući i svećenike, treba doživljavati kao svoju i u tom pravcu je i djelovao nakon završetka rata.

Kada su se po završetku rata održali prvi izbori, Markušić bilježi ovako: „11.XI. (1945) Izbori za „saveznu skupštinu“ i „skupštinu naroda“, ustavotvornu skupštinu, nakon neviđene i nedoživljene agitacije sredstvom plakata... Iz samostana išlo je šestero glasovati, svi koji su imali pravo glasa. I usuprot tome što nije bilo protustranke išlo se na glasovanje za vječan protest proti petokolonaštvu, tuđincu okupatoru i koljaštvu.“ (Džambo, 2019: 513)

Godine poslije Drugog svjetskog rata bile su izuzetno teške i politička klima nije pogodavala nastanku stabilnog političkog identiteta kod Hrvata. U čitavoj zemlji je bila prisutna ekonomski i politički centralizacija, a iz Bosne i Hercegovine najviše se eksplorativala ruda i gradila postrojenja teške industrije. Godine 1945. partizani su zauzeli Franjevačku gimnaziju na Širokom Brijegu, a tamošnjim fratrima je bilo podmetnuto da su se s oružjem u ruci borili protiv partizana, pa je tada njih dvadeset i pet bio smaknuto. Slično se odigralo i u isusovačkoj gimnaziji u Travniku, pa od straha pred partizanima u emigraciju bježe sarajevski nadbiskup Ivan Ev.Šarić i banjalučki biskup fra Josip Garić, a slijedio ih je i velik broj tadašnjih đaka. Mnogi od njih izgubili su svoje živote u kolonama smrti do Bleiburga. Od onih koji su ostali, oko šezdeset franjevaca je u godinama poslije rata ležalo u zatvorima. Novi režim je bio represivan i prema redovnicama koje su bile prisiljene odložiti svoje redovničko odijelo. Razdoblje represije trajalo je sve do raskida sa Staljinom, kada dolazi do bližih odnosa između režima i bosanskih franjevaca. Nova vlast zabranila je svaki oblik političkog udruživanja na nacionalnoj osnovi. Godine 1950. dolazi do osnivanja svećeničkog udruženja Dobri Pastir koje je brojalo 197 članova, ponajviše franjevaca. Ovo udruženje nije bilo formalno ni zabranjeno ni dopušteno, ali ipak katolička crkvena hijerarhija zanemarivala je sve beneficije koje je ovo udruženje donijelo i svojim svećenicima, i svojim ustanovama. Ovo udruženje iskazivalo je političku lojalnost prema komunističkom režimu što su predstavnici etablirane crkvene hijerarhije vidjeli kao opasnost za tradicionalne crkvene strukture koje su crkvene zahvate u javni život smatrali samim po sebi razumljivim. Međutim, franjevci koji su bili dijelom ovog udruženja bili su svjesni da će iskazivanje lojalnosti prema narodnim vlastima smanjiti poteškoće u kojima se provincija Bosna Srebrena našla po završetku rata. Zašto se spominju ovi podatci? Većina autora navodeći povijesne činjenice iz ovog razdoblja zanemaruju utjecaj jednog čovjeka, bez čije mudrosti, znanja, spremnosti i nadasve ljubavi za svoj narod i zemlju, do mnogih ovih olakšica ne bi ni došlo. Taj čovjek je naravno Josip Markušić.

U vremenu od 1931. do 1949., dakle u punih 18 godina, zbole su temeljite društvene promjene. Te promjene utjecale su i na Markušića koji je zauzeo drukčije stanovište i aktivni angažman u novoj vlasti u FNRJ. U njegovim govorima mogu se vidjeti simpatije prema narodnim

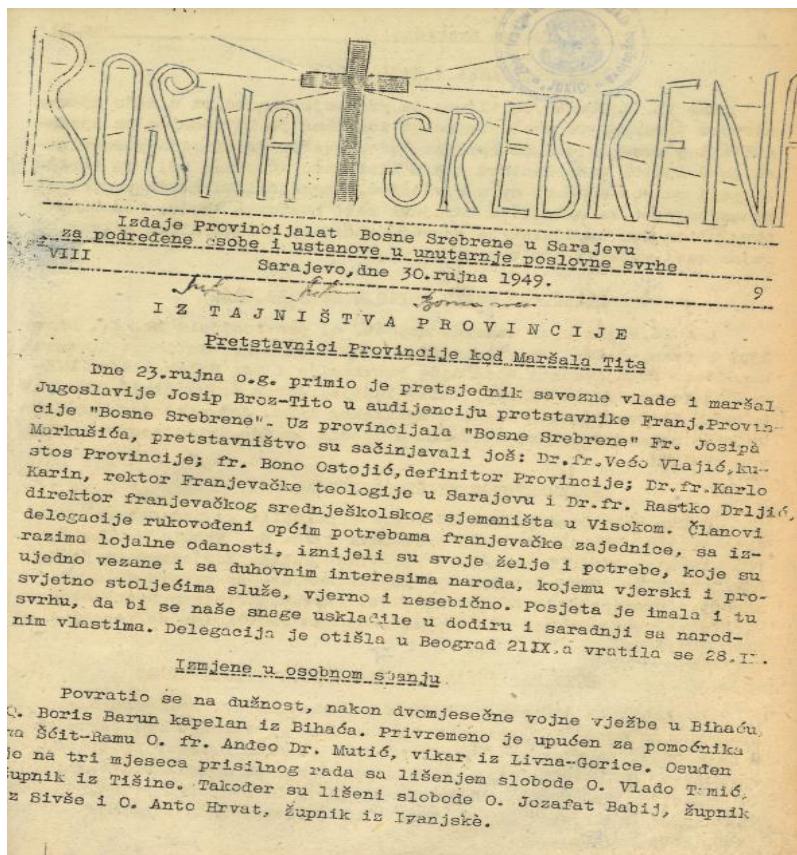
vlastima, na što je poticao i ostalu braću. Apropo toga, piše: „Neka se braća odlikuju građanskom ispravnošću, lojalnim odnosima prema narodnim vlastima, te nesumnjivom i zorno dokazanom ljubavlju prema svome narodu i domovini.“ (Markušić, 1949: 47) Prvih desetak godina nakon završetka Drugog svjetskog rata, bilo je ledeno doba ne samo za političke protivnike komunizma, nego i za sve one koji su na bilo koji način iskazali negodovanje prema revolucionarnim postupcima nove vlasti. Ovaj period može se podijeliti na dva dijela: prvi koji obuhvaća razdoblje od 1945. – 1948. godine koji se može nazvati sovjetcacijom Jugoslavije, i drugi nakon 1948. godine koji predstavlja razdoblje traženja vlastitog oblika socijalizma. Po završetku Drugog svjetskog rata nastupila je nova, socijalistička vlast koja je odmah rastavila Crkvu od države. Religija se smatrala nezdravom pojmom, koja otuđuje čovjeka od samoga sebe pa je Crkva tada morala naučiti živjeti bez državne zaštite. Opće stanje u zemlji bilo je jako teško. Nedostajalo je hrane, odjeće, obuće, crkvenim ustanovama oduzeti mnogi posjedi, zgrade nacionalizirane, a velik broj crkvenih osoba je bio lišen slobode zbog sumnji o ponašanju za vrijeme rata. Poslijeratni period u Jugoslaviji karakterizirao je zabranjen rad svih nacionalno kulturno – prosvjetnih društava. Pod udar su došle i vjerske zajednice, naročito katolička, zbog optužbe za lojalnost NDH i suradnju s ustašama. Zatvori su bili puni intelektualaca i svećenika koji su bili ubijani bez suda, škole i bogoslovije bile su zatvorene. U ovom poslijeratnom perodu hrvatsko – katolički narod se našao u dvostrukoj praznini koja se sastojala od toga da ga je novi režim apsolutno marginalizirao, i glava mjesne crkve ga je napustila, a pravi autoritet, zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac, pozivao je na apstinenciju spram nove vlasti. Između Markušića i Stepinca očitovala se najveća politička razlika u najvažnijim pitanjima vezanim za nacionalni identitet Hrvata u Bosni i Hercegovini. Markušić nije razmišljao o mučeništvu nego o rješenju, ispitujući granice mogućeg. Dok su na desetke bosanskih svećenika bili u komunističkim zatvorima, on shvaća da mora djelovati sukladno franjevačkoj formuli secundum loca et tempora. U tim poslijeratnim vremenima bosanska Crkva je ostala bez poglavnika. Vrhbosanski nadbiskup Ivan Evanđelista Šarić pjevao je pohvalnice Paveliću, a zatim je pobegao iz zemlje u Madrid i tu ostao do smrti. Isto je učinio i tadašnji provincijal fra Kruno Misilo. Međutim, mnogi bosanski franjevci nisu birali takav način. Od veljače 1945. godine govorilo se o partizanskom pomoru hercegovačkih fratara u Širokom Brijegu i Mostaru. Kako su se njemačka i ustaška vojska povlačile prema sjeveru, tako se širila panika koju je ojačavala režimska propaganda što je rezultiralo egzodusom stanovništva kroz Sloveniju prema Austriji, među kojima je bilo i fratara. Veliki broj njih je nestao, a dobar dio preživio muke križnih putova. Oni koji su ostali u zemlji, bili su osuđeni i na robiji, često puta bez ikakve krivice. Crkva se napadala i u štampi i predstavljala kao

neprijatelj naroda i poretka. U takvim strašnim okolnostima, franjevci u lipnju 1949. godine na izbornoj skupštini, odlučuju da im provinicijal po treći put bude fra Josip Markušić. Razlozi za to su bili mnogosruki. Vjerovali su u njegovu nesvakidašnju osobnost i mudrost, ali i u njegova ratna poznanstva s novim rukovoditeljima, i stara prijateljstva iz Beograda, gdje je bio župnik od 1931. do 1939. godine. Razdoblje nakon Drugog svjetskog rata je bilo možda i najteže za Markušića. Preispitivao je svoje ranije postupke i vodio unutarnje borbe. Pokušavajući spasiti svijet fratarske Bosne koji je tonuo pred njegovim očima, Markušić kao tadašnji provincijal Bosne Srebrenе, odlazi iz Sarajeva 20. rujna 1949. godine u beogradski Maršalat susresti se s Josipom Brozom Titom, zajedno sa svojom subraćom fra Većeslavom Vlajićem koji je obnašao službu kustosa provincije, fra Bonom Ostojićem koji je bio u službi definatora, rektorom Franjevačke teologije fra Karлом Karinom i ravnateljem franjevačkog sjemeništa u Visokom, fra Rastkom Drljićem. Poluslužbena audijencija je bila zakazana tri dana kasnije, 23. rujna koji će postati velikim datumom Bosne Srebrenе. Pripremao je govor koji je sadržavao najvažnije stavke kako bi se sačuvala budućnost franjevaca u Bosni i same Bosne Srebrenе. U igri je bilo sve, a naglasak je bio na tome da se prostor koji je Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji u Visokom bio oduzet, povrati i da se toj ustanovi i Franjevačkoj teologiji u Sarajevu prizna pravo javnosti, da se svećenici koji su u pritvoru, a bilo ih je 21, puste na slobodu i da se okončaju sudski procesi koji su se vodili protiv njih (njih 12). Tražili su i to da se franjevačkim župskim uredima vrate oduzete matice. Konvikt visočke gimnazije vojska je zauzela u kolovozu 1945. godine, ali je ipak franjevcima ostavljen jedan mali dio prostorija. Zamolili su tada za dozvolu da održavaju nastavu samo za franjevačke kandidate. Dozvolu nisu dobili, pa su počeli raditi bez nje i završili jednu akademsku godinu. Godine 1947. dobili su dozvolu za rad, ali i dalje samo za franjevačke kandidate i bez prava javnosti. Godina 1949. je bila iznimno teška jer je postojala opasnost da franjevci u cijelosti izgube zgradu u Visokom. Tada ih spašava Markušićev posjet Titu, nakon kojeg dobijaju natrag još jedan dio prostorija. Tako su sve do 1964. godine dobijali dio po dio vlastite zgrade.

Kod Markušića u ovom razdoblju bilo je prisutno miješanje emocija. S jedne strane bio je radostan jer ide u Beograd, grad za koji je još od ranije bio vezan, a s druge strane osjećao je strepnju hoće li posjet urodit plodom. Smatrao je da taj njihov posjet znači kulminaciju fratarske drame koja je započela u Bosni, i da on sada mora odigrati glavnu ulogu. Svoj postupak obrazložio je ovako: „Mi smo pošli da se vidimo s našim državnim rukovodstvom i da ga pozdravimo, mi lojalni državljanini, predstavnici svoje lojalne braće. Ali ujedno da istaknemo ovom posjetom, kao ravnopravni građani svoje države: u oslobođenoj domovini

jednaki svima ostalima bez iznimke, kako u dužnostima bez privilegija, tako i u pravima bez diskriminacija.“ (Lovrenović, 2010: 232) Ovom rečenicom Markušić potvrđuje konstatacije koje je bilježio i ranije: socijalni egalitarizam svih slojeva u državi i lojalan odnos prema narodnim vlastima.

Markušić na neki način ponavlja veliki čin fra Andjela Zvizdovića. Čini se kao da nad ovim činovima sja luk istog smisla. Oni predstavljaju logiku koja nije spojiva s logikom sile i žrtve koju su zrcalili neki njihovi oponenti. Logika kojom su se i jedan i drugi vodili rasla je iz njihove ukorijenjenosti u svoju zemlju i u svoj narod, a iz iste te ukorijenjenosti rasla je i njihova paradoksalna nada. Markušić se poklonio suverenu, jer je smatrao da je to jedino rješenje kao što je to isto pet stoljeća ranije učinio fra Andeo Zvizdović koji je bio u nepovoljnijem položaju nego što je on sada, a opet je izašao pred sultana i borio se za svoju braću. Odlazak Titu predstavlja svojevrsnu Pirovu pobjedu, nakon kojeg je represija komunističkog režima počela slabjeti. Markušić će u kasnijim godinama shvatiti da se franjevačka povijest ulila u veću, općeljudsku povijest u kojoj više ne postoji netko kao što je bio veliki El – Fatih ili Josip Broz Tito koji jednom velikodušnom gestom mogu nekome nešto osigurati. Mogao je fra Andeo Zvizdović pozvati puk da se iseli iz Bosne i pridruži kršćanskom otporu, ali je htio mir i zajednički život s El Fatihom. Kao što je Zvizdović spasio život jednog bizarnog kulturnog mikrokozmosa, a opet tako bitno određujućeg u svom širem kontekstu za Bosnu i Hercegovinu, tako je isto učinio i Markušić 1949.godine, tražeći modus vivendi u promjenjenom sustavu. Vodio se franjevačkim načelom secundum loca et empora, spajajući pri tom duhovnu, političku i moralnu inspiraciju. Znao je Markušić što je komunizam i tko je Tito, ali mu je otišao tražiti suživot i mir. I jedan i drugi danas nailaze na osudu kako su ljubili papuče diktatorima i antihrvatskim tiranima ali njihovi činovi su ujedno i pozivi svima nama da se zapitamo što bi se dogodilo da su i Zvizdović i Markušić odabrali drugačije puteve? I nije li upravo zahvaljući ovakvim pojavama opstala provincija Bosna Srebrena u Bosni i Hercegovini ali i katolički narod? Nemjerljiva je Markušićeva smjelost nošenja s neumoljivim i brutalnim revanšizmom nove vlasti, a sve s ciljem postizanja pozitivne klime i odnosa u državi.

Slika br.8

Slika br.8 nam pokazuje kako je tadašnja revija bosanskih franjevaca Bosna Srebrena donijela obavijest o posjetu franjevaca Josipu Brozu Titu. Iako ova obavijest ne sadrži nikakve konkretnе zaključke tog posjeta, on je bio do velike važnosti za franjevačku provinciju Bosnu Srebrenu. „Taj posjet je označio početak boljih odnosa između provincije Bosne Srebrenu i ondašnje vlasti, iako će i nakon tog posjeta mnogi bosanski franjevci završiti u zatvoru, a mnogi će imati poteškoća u svom radu, prije svega oko obnove i gradnje crkava i samostana. Ipak, bilo je to u puno manjem opsegu nego u godinama neposredno poslije Drugog svjetskog rata.“ (Bojić, 2018: 27) Nakon posjeta Titu nastaje već spomenuto Udruženje katoličkih svećenika koje je Markušić branio od unutarcrkvenih napada, ali nikada nije bio njegovim članom.

Ovo razdoblje je za Markušića bilo teško jer je preispitivao samoga sebe što bi se dogodilo da je donio neku drugu odluku umjesto ove. Nakon njegovog odlaska Titu, promijenio se odnos nekih ljudi prema njemu. Osobito je to osjetio u Zagrebu, gdje su mnogi svećenici na njegov odlazak u Beograd gledali kao na čin izdaje, iako su imali jako malo znanja o tadašnjem stanju u Bosni. Kao odgovor na napade koji su pristizali sa svih strana, Markušić zvizdovićevski obrazlaže kako su ostali u Bosni da skupa sa svojim narodom žive i hrvatski i katolički, a sa

svima ostalima u državi u najljepšim odnosima i bratski. Vjerovao je kako im je zadatak da svjedoče za svoje ideale i vjerovanja, ne kao političari nego kao isповједatelji. Ovaj susret Markušića i Tita uči nas kako na zdrav način graditi identitet. Identitet koji mi uobičavamo graditi samo na način ako imamo neprijatelja pred sobom, i to tako da ćemo ga optuživati za zločine i veće nego što jesu. Identitet nam tako postaje kao vojnička utvrda, stisnuta pesnica, a Markušić pokazuje kako bi to zapravo trebala biti ispružena ruka. Kako bismo trebali vjernički i ljudski graditi vlastiti identitet, a ne biti žrtve predrasude i stereotipa. Identitet koji je spremjan na rizik, i koji nije prožet strahom od drugog i drugačijeg. Identiteti kao takvi trebaju biti neprestano gradilište, otvoreni, prozračni i gostoljubivi, a s druge strane i ranjivi, što predstavlja rizik, ali jedino tako ćemo biti zdravi i vjernički i ljudski.

Pismo koje je uputio Josipu Brozu Titu pokazuje njegovu neumornu, strpljivu i razboritu borbu za očuvanje bosanskih katolika, provincije i dobrih odnosa među južnoslavenskim narodima. Suprotno ustaškom principu isključivo nacionalnih obilježja, Markušić je cijelim svojim životnim djelovanjem okrenut Bosni, svojoj rodnoj gradi, gdje smo od davnina zbliženi istom mukom življenja. Nije gledao izvan bosanskih okvira, nego je u potpunosti bio posvećen svojoj domovini i svom narodu. Jasno je zagovarao da se iz franjevačkih redova isključi ustaški krvnik Filipović-Majstorović¹⁰ koji je počinio mnoga zla, a time okaljao obraz i ostalih franjevaca. Markušić govori i o tome kako pojedinci koji imaju neki problem ili potrebu rješenje moraju tražiti u kontaktu oprvo s mjesnim, gradskim i sreskim narodnim odborima, a samo neke veće stvari upućivati na republičko nadležništvo u Sarajevo. Pa ako i ne dođe do sporazumnog rješenja, bar će doći do međusobnog upoznavanja, smatrao je Markušić. U okružnici od 17.prosinca 1950.godine traži da odnos prema narodnim vlastima bude iskren, otvoren i prirodan. Dio iz te okružnice glasi: „...pa i zapovijedam, korektne odnose sa legitimnim narodnim vlastima, s naše dapače strane po mogućnosti i srdačne, bez ševrdanja i kakve god pozadinske misli! Mi smo građani svoje zemlje i svoje države, kao i svaki drugi pojedinac od našeg naroda; i ovo su, koje imamo, naše narodne vlasti, stoga naš kontakt sa njima treba da bude iskren i otvoren, pripran i svoj! Ja imam povjerenje u njih, naši su to ljudi! Ako dakle zaištemo hljeba od njih, zar će nam kamen dati;... Borimo se dakle, kad bi i toga bilo, za naše ideale s uporišta nepolitičnosti; ali apsolutne i vjernosti i odanosti svome narodu i zemlji,

¹⁰ Miroslav Filipović Majstorović (1915-1945) svećenik koji se priklonio ustaškom pokretu i bio zapovjednik ustaških logora III Ciglana Jasenovac i Stara Gradiška. Godine 1942. isključen je iz franjevačkog reda.

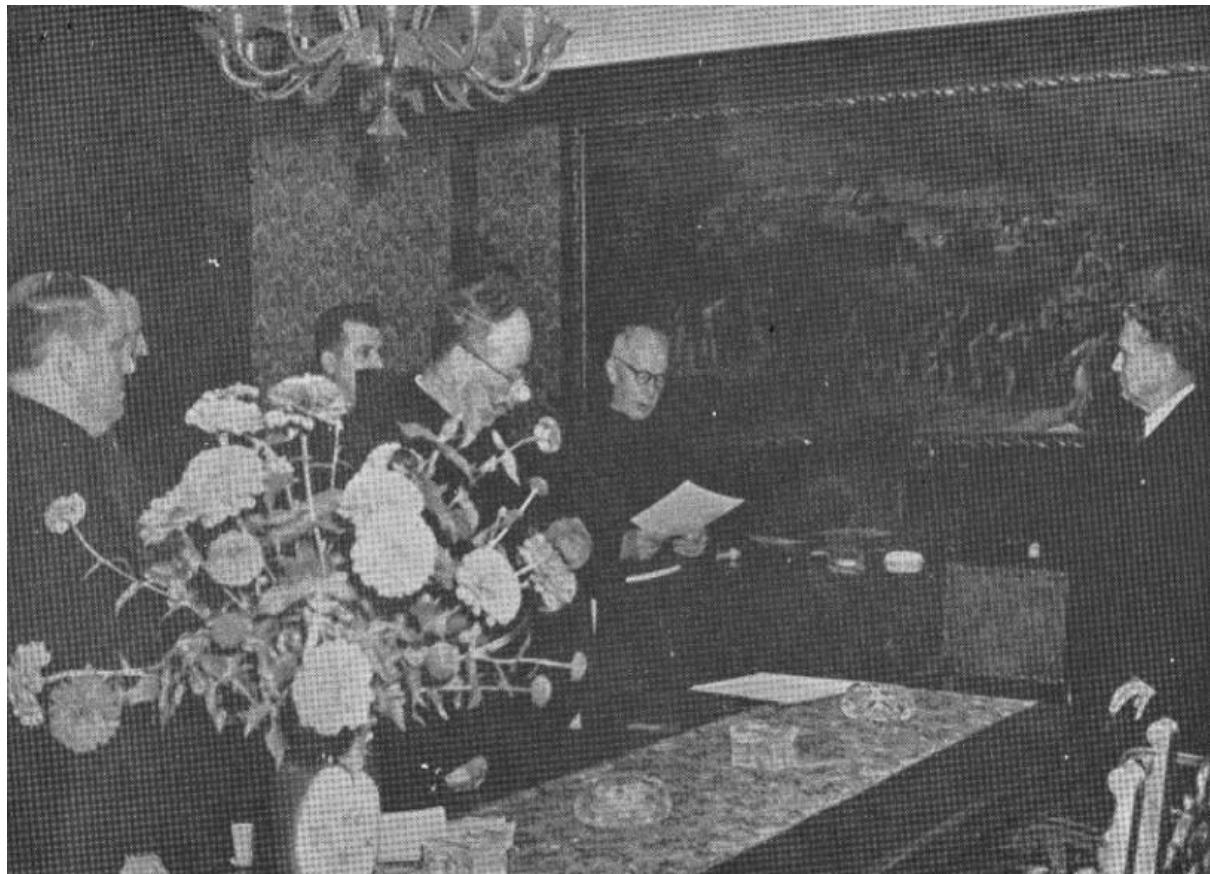
slobodi i nezavisnosti države, lojalnosti vođama!“ (Markušić, 1950: 86) Iz ovih Markušićevih izjava vidljivo je njegovo potpuno povjerenje u narodne vlasti.

U okružnici prije ove Markušić također naglašava: „Kao sinovi svoga naroda i ove svoje zemlje, prema zasadama same vjere, uostalom i ostajući vjerni svojoj vjekovnoj tradiciji, mi moramo biti lojalni prema narodnim vlastima! ...Volite svoj narod i radite za njega, ali ističemo- bez razlike vjere! (Markušić, 1949: 47-48) O ljubavi prema narodu Markušić je pisao u više navrata, a sve s ciljem naglašavanja naroda bez razlike vjere.

Od 1952.godine u međusobnom odnosu narodnih vlasti i franjevaca nije bilo poteškoća, pa Markušić navodi samo primjere dobre saradnje i uspješnog rješavanja problema. Međutim, postojali su i oni koji su u toj uspješnoj kolabiraciji vidjeli problem, i mislili kako ona ne bi bila moguća bez nekih crkveno-religioznih i nacionalnih ustupaka. Markušić je kategorički odbijao takve navode, naglašavajući kako ništa ne bi primio za provinciju, što nije na dobro našeg naroda. Posjetom Saveznoj vladu u Beogradu, Markušić je išao protiv antikomunističkog Dekreta Svetog Oficija iz Rima od 01.07.1949.godine gdje se govori o zabrani bilo kakave suradnje s komunistima, smatrajući jugoslavenske vlasti prvo narodnima, a tek onda komunističkima.

Ako želimo u potpunosti razumijeti susret Markušića i Tita, trebali bismo shvatiti da se nije radilo isključivo o političkim pitanjima, a u tom smjeru većinom i ide sukob kada je ova tema u pitanju. Ne možemo također ni govoriti o dijalogu „jednakih“ jer kao što ni Zvizdović i sultan Mehmed II nisu bili jednaki, tako nisu ni Markušić i Tito. Riječ je naime o dijalogu dvaju suprostavljenih strana, pri čemu je jedna od tih strana polazila od jednakosti i dostoјanstva svakog čovjeka i stremila prema, možda s ove točke gledišta, prema utopijskom cilju, tj. sveopćem bratstvu ljudi koji treba biti klica svakom dijalogu i susretu. Markušić pred Tita iznosi vlastite zahtjeve, svjestan njihovih različitih pozicija, ali ipak želi pronaći mogućnost da se te razlike izmire kroz međusovno uvažavanje i slobodu. Moramo također biti svjesni da tada, u vremenu jake komunističke odmazde, ne možemo govoriti o ljudskim pravima, kao što je to slučaj danas, te da franjevci, a s njima i katolici nisu uživali nikakav politički subjektivitet. Ovaj susret trebao bi svima nama poslužiti kao primjer da s ljudima s kojima dijelimo isti prostor, vrijeme i svijet treba njegovati dijalog, a to podrazumijeva sustavnije znanje naše povijesti i vlastite zemlje, odmak od vlastitog poluzanja i daleko više simpatije i solidarnosti s drugim i drugačijim.

Dvije godine prije smrti, 1966, fra Josip piše tekst *Jajački fragmenti* koji je objavljen u reviji Dobri Pastir, u kojem donosi priču o Kraljevom grobu u Smrku pod Humom, gdje objašnjava opravdanost ostataka posljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševića, zatim kratko govori o postojanju bogumila u Bosni, i na kraju daje svoje prijedloge kako oživjeti slavnu prošlost Jajca, jer smatra da se tom kraljevskom gradu ne posvjećuje dovoljno pažnje.

Slika br. 9

Budući da je posjet Titu možda i ponajviše obilježio Markušićevu djelovanje i zalaganje za narod, a budući i da je ovo zaista bio posjet od presudne povijesne važnosti i za franjevce i njihovu provinciju Bosnu Srebrenu na ovim prostorima, i za katolike u Bosni i Hercegovini, ovdje se donosi cjelokupno pismo koje je Markušić pročitao Titu.

„Sarajevo, dne 4.kolovoza 1949.

Drugu Maršalu i predsjedniku Vlade FNRJ.

Josipu Brozu Titu

Beograd

Druže Maršale!

Ja Fr. Josip Markušić, provincijal franjevačke bosanske provincije; te kustos-zamjenik Dr. fr. Većeslav Vlajić, definitor-savjetnik Fr.Bono Ostojić, rektor Teologije u Sarajevu Dr. fr. Karlo Karin, te direktor franjevačkog srednjoškolskog sjemeništa u Visokom profesor Dr. fr. Rastko Drljić – dolazimo ispred naše franjevačke zajednice u Bosni, da Vas lično pozdravimo sa izrazom pune građanske lojalnosti prema Vama i državi, svome narodu i državnim vlastima, kao katolici i Hrvati. Ta je lojalnost inače u nama vjekovima nasljedena, pa je se ne odričemo i ne možemo odreći, i ne daj Bože! Ovom prilikom uručujemo Vam i ovu predstavku, da se upoznate sa našim radom i prošlošću, s našim sadanjim nastojanjem, željama i potrebama!

I. Franjevci, naši pređi, dođoše u Bosnu, najprije u Podrinje, pozivom srpskog kralja Stjepana Dragutina godine 1291. te ustanoviše prvi samostan u današnjoj Srebrenici, gdje ga više nema. Po tome prvom samostanu prozva se naša provincija Bosna Srebrenička / Bosna Argentinae /, u novije vrijeme uobičajeno Bosna Srebrena. Do dolaska franjevaca vladali su u Bosni dosta veliki vjerski nemiri, a po njihovom dolasku, kako saglasno tvrde historičari, uvelike se stišaše ti nemiri po svoj Bosni, dok su njihovi utjecaji mogli doprinijeti. Godine 1463. zauze Bosnu tuđin Osmanlija; nu franjevci i sada za se i svoj narod isposlovaše od cara Mehmeda II. Osvajača slobodni list, zvani Ahdnama, života, rada i vjeroispovijedanja. Tako se sačuva i nacionalna svijest u Bosni. A budući su franjevci svoje djelovanje i pastorizaciju raširili dokle god je turska vlast dopirala i gdje god je bilo Slavenstva, a to je do Budima, Rumunjske i Bugarske (u dokumentima: A mari Adriatiko usque ad confinia Tartariae“). I tako oni na cijelom ovom velikom području propovjedanjem riječi Božje, štampanjem pučkih knjižica i molitvenika, pa i školskih udžbenika, te osnivanjem svojih narodnih škola, ujedno raširiše zajedništvo nacionalne misli i jezika, što je bez sumnje bilo i jednim od osnovnih uporišta jugoslavenskog snalaženja i konačnog ujedinjenja. Ne bojimo se reći da je ista misao među nama vladala i za vrijeme narodno-oslobodilačke borbe u nedavno prošlom drugom svjetskom ratu. Da je ipak u razmjerno malim iznimkama među nama vladala ratna psihoza, smetenost pojmove, neobavještenost u onoj složenosti prilika neprijateljske propagande, kao i mnogostrukе ispresjecanosti oslobođenog i neoslobodjenog teritorija, čime je nadzor vodećeg starješinstva bio ispresijecan, a iz razloga svega toga desilo se ispada i prestupaka- što mi osuđujemo, ali se ne

čudimo! Sada će se i ovo bez sumnje ispraviti. Te kako smo u prošlosti sačuvali svoj narod od tuđinske navale, ne napuštamo svoje ideale ni za budućnost.

II. Za vrijeme turske vladavine kroz četiri stoljeća naši su se đaci školovali po bosanskim samostanima, ili po učilištima izvan Bosne ali naše bosanske provincije! Šibeniku, Budimu, Beogradu i drugima. Najteže je bilo u 19.stoljeću, kada su Mađari silili da bi se naši đaci školovali po Mađarskoj. Tada su se franjevci utekli pod okrilje đakovačkog biskupa Strossmayera, da stanujući u vlastitoj kući pohađaju njihovu teologiju, srednjoškolsko naobrazovanje dobivajući inače i nadalje u Bosni kod kuće. Mađari su nam na to prisvojili školsku fondaciju datu nam od cara Josipa II., koja je omogućivala više školovanje naših đaka. Najopasnije razdoblje, uza sve socijalno i vjersko olakšanje, nastupilo je za franjevačku provinciju bosansku kad je godine 1878. austrougarska monarhija okupirala Bosnu i Hercegovinu. Bili smo zapostavljeni i odbačeni, te i u samom održavanju ugroženih, ostavljeni sami sebi u siromašnom puku; a ipak smo se održali dapače i učvrstili. Godine 1894. sagrađena je današnja zgrada teologije u Sarajevu, gdje je i teološki studij konačno smješten godine 1909. Godine pak 1900. sagrađena je i smještena franjevačka gimnazija u Visokom, današnje franjevačko srednjoškolsko sjemenište: danas smješteno u jednoj petini, najviše četvrtini prijašnje zgrade. Od godine 1912. zaključkom bosansko-hercegovačkog sabora svanuli su nam bolji dani; a još spokojniji i draži nakon ujedinjenja svih naših naroda u Jugoslaviji. Nadamo se druže maršale, da će nam i u budućnosti biti dobro: jer smo sada sa svojim narodom potpuno svoji na svome, te s Vama svojim predsjednikom vlade i maršalom Jugoslavije! Toliko o prošlosti naše franjevačke provincije i njezinih naukovnih institucija, a sad evo i sadašnjosti! Istimemo kako se može zapaziti da osobito niže vlasti nemaju uvijek dovoljno uviđavnosti u našem crkvenom životu i radu ili onom naših naukovnih zavoda, te je naša želja i smjerna molba, da nam se dopusti vremena i nekog olakšanja u iskreno lojalnom nastojanju duboke odanosti i saradnje, tako te braća vlastitim gledanjem vesele stvarnosti, a ne samo po našem nadzoru, budu ispunjena oduševljenjem! Iz ovoga slijede naše konketne želje i prijedlozi.

1. Kao prvo, iako ne najvažnije, ali koje po svojoj naravi kvari atmosferu dobre volje, spominjemo okolnosti naših kuća: samostana i župnih stanova, s kojim niže narodne vlasti čestoputa postupaju sa malo pravedna obzira, pa ni s onolikom koliko sa drugim privatnim stanovima, kad se radi o djelomičnom oduzimanju

prostorija za javne narodne potrebe. Nemamo i ne možemo ništa imati protiv toga da se narodnim vlastima, kako u svakom tako i u ovom pogledu izađe u susret; ali se u mnogo slučajeva radi bezobzirno, oduzimaju i ono što je potrebno kući, kao što je: oduzimanje kuhinje, premještanje kancelarija, stješnjavanje stambenih prostora samim ukućanima, pomjeranje samostanke klauzure, ili što je najgore, smještavanjem dječijih domova ili konvikata u samostane, koji nemaju higijenskog kapaciteta za tu svrhu, jer ili nemaju podesnih zahoda pa ni vode, koliko je potrebito da se spriječe zaraze, i to uprav ondje gdje je frekvencija naroda velika, jer su i crkve kraj istih kuća. (Kreševo, Jajce). Mi inače nemamo ništa protiv toga, da odstupamo prostorije, koliko je pravedno, za mirne ustanove, kao što su na pr. kancelarije; ali niže narodne vlasti često prelome stvar na prečac, da se ne moraju puno brinuti; te bi naša želja bila, da se pri oduzimanju prostorija u našim samostanima i župskim stanovima pita za mišljenje naš Provincijal u Sarajevu, koji će ići na ruku, ali bi se usporili nagli postupci, bilo bi više zadovoljstva, i napokon bila bi i na veću korist ustanova, koji se useljuju, osim što bi se i spontano brže uspostavili od korektnih srdačni odnošaji.

2. Franjevačka Teologija u Sarajevu, i uopće jedina u NR BiH kao i srednjoškolsko naše sjemenište u Visokom, isto tako jedino crkveno u NR BiH po ustavu su privatne vjerske škole, ali su pod nadzorom države te odobrene u radu i programu. Sjemenište u Visokom u stvarnosti je jednak državnim gimnazijama klasičnog tipa; a Teologija u Sarajevu isto tako jednaka je drugim teologijama, pa i teološkom fakultetu u Zagrebu. Stoga molimo, da im se priznaju povoljnosti vojnog zakona u skraćenom roku služenja, kao i odgodi službe do završetka studija, odnosno od 27 godina starosti! (O tome je već dana posebna obrazložena predstavka ministarstva za Nauku i Kulturu FNRJ u Beogradu datirana 11.VII. ove godine br.502/49, koju i ovdje prilažemo.)
3. Nadalje molimo za naše srednjoškolsko sjemenište u Visokom, da se njihovo đačko igralište, kojim se koristi ne samo sjemenište već i državna gimnazija u istoj našoj zgradi, te uzorana bašća prema željezničkoj stanici ne izvlašćuju! (Posebna predstavka o tome predana je ministarstvu obrane FNRJ. U Beogradu datirana 11.VII. br.503749, koju prilažemo. Uostalom krivo shvaćena, te smo dali drugu predstavku, koju također prilažemo.)

4. Da se visočkom sjemeništu u vlastitoj našoj zgradi, od koje danas imamo tek jednu petinu najviše četvrtine prostora, odstupi još koja prostorija, te naši đaci ne moraju stanovati na tavanu- u svojoj inače, kako rekosmo vlastitoj zgradi!
5. Da se svjedodžbama ovog našeg visočkog srednjoškolskog sjemeništa, iako je po Ustavu privatna vjerska škola, ipak prizna pravo javnosti, jer je pod nadzorom države s odobrenim nastavnim programom!
6. Da se u Franjevačkoj Teologiji u Sarajevu prizna rang fakulteta (bez ikakvih inače državnih dotacija), budući je ona u sveučilišnom gradu, koji će doskora imati sve druge fakultete, a ostali gradovi u državi: Beogradu, Zagrebu i Ljubljani, imaju uz druge fakultete i fakultet Teologije. Inače bi NR BiH u tom bila prikraćena.
7. Da naši naukovni zavodi: teologija u Sarajevu, Sjemenište u Visokom, kao i naše druge institucije, mogu nesmetano držati osoblje, potrebno za vođenje kuhinje, školske bolnice i gospodarstva, bez obzira da li su to bivše redovnice ili ne. – Ovo ističemo stoga, jer je bilo primjera, gdje lokalne vlasti nisu dale u mjestu ostati redovnicama, makar da su po usmenoj naredbi istih vlasti napustile svoju zajednicu i zaposlike se kao i ostali građani; a nama se pri tome radi jedino o stručnosti i efektivnosti službe.
8. Da se 21 (dvadeset i jedan) član naše franjevačke bosanske provinicije, koji se po pravomoćnoj sudskej odluci nalaze u zatvoru na izdržavanju kazne, Vašom blagošću, druže maršale, amnestiraju! To bi svima nama dalo poleta, kao i šire mogućnosti rada. Vjerujemo, da su i oni došli sebi, te da će nam konstruktivno pomagati. Neki su od njih osuđenika odmakli u godinama, a neki baš stari; neki tako rekuć neznatno, ili lakoumno i skoro nehotice krivi; a koji su od njih krivi znatno i mnogo- Vi ste, druže maršale, ljubavlju junačan, a uviđavnošću velik! Još se dalnjih naših 12 (dvanaest) nalazi u zatvoru. O njihovom stepenu krivnje ne možemo ništa govoriti, jer su pod istragom; ali bi se naša franjevačka zajednica živo veselila, ako bi se Vašom velikodušnošću moglo naći načina, da se i nad njima procesi obustave!
9. Da se franjevačkim župskim uredima, naime našem pastoralnom području, povrate oduzete maticе: vjenčanih, rođenih i umrlih- kao naše neosporno vlasništvo neizvlaštene nikojim zakonom, a inače potrebite u crkvene svrhe, za koje su jedino i vođene, u druge pak svrhe samo iz uslužnosti i na zamolbu, budući prijašnje državno matičarstvo u Bosni, zvano nufuz, bijaše slabo vođeno.

Ima ponegdje od tih oduzetih matica, koje su stare od sto godina vođene latinski i tako samo još arhivalne vrijednosti, te stoga nama dragocijenije i za čuvanje potrebnije. Bez tih je matica župnicima uredovanje skoro onemogućeno. Inače ćemo narodnim vlastima i s ovim maticama biti uvijek i rado na uslugu, stavljajući ih prema čl. 49 zakona o državnim matičnim knjigama na uvid ili prepisivanje. Mi se, druže maršale, pri ovom radu i upravljanju, ne samo pouzdajemo već i oslanjamo na Vašu zaštitu i blagonaklonost; posebno u pitanju Teologije u Sarajevu i franjevkog srednjoškolskog sjemeništa u Visokom, najviše u smislu da oni nesmetano, vedro i raspoloženo mogu nastaviti svojim školskim radom, kao što ovoga ljeta sasma predano i oduševljeno sarađuju na obnovi zemlje prosijecanjem druma u Sarajevu, ili radom na autostradi u Gornjem Rajiću u Hrvatskoj: što su međutim, da uzgred spomenemo, i do sada svake godine pod školskim raspustom radili, počevši od omladinske pruge Šamac- Sarajevo. Ovo mi pouzdanje u Vas baštinimo po čuvanju ili po neposrednom gledanju još iz dana narodnooslobodilačke borbe protiv okupatoru, te i danas ostajemo pri tome!

Druže Maršale!

Eto nas vidite pred sobom, nas kao predstavnike franjevačke bosanske provincije, odnosno naših naukovnih zavoda teologije i sjemeništa; a vidjet ćete nas i na radu, i to ne samo nas, nego ako Bog da i našu svu franjevačku zajednicu! Međutim, što smo u prošlosti bili, slobodni smo da Vam na poklon damo četiri dijela o tome, da sami pregledate naš kulturni i socijalni rad u narodu i za narod, kroz dugu prošlost!

Smrt fašizmu - sloboda narodu!

Provincijal bosanskih franjevaca:

/Fr. Josip Markušić/

(Markušić, Govor Josipu Brozu Titu, 1949.)

Iz govora je vidljivo s kolikim se poštovanjem Markušić obraćao Titu iznoseći pred njega najosnovnije težnje bosanskih fratara i bosanske provincije Bosne Srebrenе. Prateći razvoj Markušićeve političke misli, može se reći da su se kvalitete koje je ovaj čovjek posjedovao potvrdile u plodnoj životnoj djelatnosti na korist našeg naroda. Može se sa sigurnošću reći da je on zajedno sa Zvizdovićem, Lastrićem, Divkovićem, Jukićem, Martićem koristio svoje umne i fizičke sposobnosti za boljitet našeg naroda i Franjevačkog reda u Bosni i Hercegovini.

Ovdje mi se čini zgodnim citirati Markušića kada u svom članku *Od bijede do pobjede- u Jajcu* kaže: „Ja ovako danas mislim, a mislio sam i u aprilu 1941.: ne možeš biti okupiran dok te ne zarobe; ali ni ako si svezan još nisi zarobljen, dok okupatoru dušu ne predaš. Godine 1941.ja i moje kolo u Jajcu bili smo okupirani, ali ne i zarobljeni, jer se nismo tuđinu predali, od one godine pa na stotine godina, do godina narodne vječnosti!“ (Markušić, 1955: 179)

Markušić je itetako bio svjestan vlastite baštine te ju je kroz svoju političku misao plodotvorno prihvatio i integrirao u širi politički sustav.

3. Političke ideje i ideološki svjetonazor Josipa Markušića

U cilju što boljeg razumijevanja Markušićevog ideološkog svjetonazora, a s njim i povezanih političkih ideja, na početku ovog poglavlja donijet će se prikaz onih političkih ideologija na čijim se idejama gradila njegova politička misao, a to su ideologije konzervativizma, socijalizma i nacionalizma. Konzervativizam se kao ideologija razvija u 19.stoljeću kao odgovor na liberalizam i socijalizam, a za njegovu pojavu presudna je bila Francuska revolucija. Kako navodi Ravlić: „U širem značenju konzervativizam je određeno stanje duha, način mišljenja o čovjeku i društvu koji je usredotočen na čuvanje postojećega političkog, socijalnog i ekonomskog poretku. (Ravlić, 2013: 75) Konzervativizam je takva politička ideologija koja zagovara status quo, kompromis, ravnotežu i odbacivanje bilo kakve promjene u postojećem političkom poretku, a u povijesti se pojavljuje onda kada su ugroženi temelji društva (Francuska revolucija), gdje podsjeća društvo na nužnost postojanja institucija. Odlikuju ga određene ideje kao što su poredak, autoritet, ljudska nesavršenost, tradicija, organicizam, religija, domoljublje i vlasništvo. Prema Ravliću, konzervativizam se u osnovi može podijeliti na tri oblika: *autoritarni ili reakcionarni* koji se pojavljuje kao reakcija na Francusku revoluciju i predstavlja suprotnost liberalizmu, *paternalistički* koji u svojoj osnovi ipak nužno ne odbacuje promjene, i *liberalni ili neokonzervativizam* koji tržišnu ekonomiju spaja s konzervativnim vrijednostima. Za potrebe ovog magistarskog rada, u nastavku će se pobliže objasniti drugi oblik konzervativizma, odnosno paternalistički konzervativizam.¹¹

Ovaj tip konzervativizma prevladava u 19. i 20. stoljeću i zagovara prihvatanje „promjena radi očuvanja“, odnosno zagovaranje odbrane liberalnog tržišnog društva, a ne tvrdi antiliberalizam. Zagovornici ovakve političke ideologije vjeruju da promjena može biti prirodna i da joj se kao takvoj, ne treba pružati otpor. „Paternalistički konzervativizam predstavio se kao dostojan protivnik rastućem socijalizmu. Ostajući vjeran bitnim idejama konzervativne tradicije - autoritetu države, religijskim i obiteljskim vrijednostima, socijalnoj distanci - on je nudio sklad interesa zasnovan na uzajamnoj ljubavi, poštovanju i pokornosti jednih i vodstvu i brizi drugih.“ (Ravlić, 2013: 90). Prema Hejvudu postoje dva tipa paternalističkog konzervativizma: konzervativizam jedinstvene nacije koji poziva na načela dužnosti i društvene obveze privilegiranih prema onima koji su manje privilegirani (plemstvo

¹¹ Prema Freedenu: „Ono što je bilo zajedničko raznim vrstama konzervativizma je afirmacija potrebe za sređenim, discipliniranim i neravnopravnim društvom koje profitira zahvaljujući primjerenom vodstvu. (Freeden, 2006: 105)

prema seljacima, kralj prema naciji) „Svrha konzervativizma koji zastupa ideju jedinstvene nacije je da hijerarhiju učvrsti, umesto da je otkloni, a njegova želja za poboljšanjem uslova manje imućnih, ograničena je na nastojanje da se obezbedi situacija u kojoj siromašni više nikad neće biti pretnja etabliranom poretku.“ (Hejvud, 2005: 91); i kršćanska demokracija¹², koja se najsnažnije oblikovala u Italiji i Njemačkoj nakon Drugog svjetskog rata, a koja u svojoj osnovi pokušava pomiriti Crkvu s načelima slobode i pravima čovjeka.

Socijalizam je politička ideologija koja je snažno utjecala na moderni svijet, oblikujući se u 19. stoljeću kao reakcija na društvene uvjete u Europi koje je proizveo rast industrijskog kapitalizma, ali često u svom nazivu nosi negativne konotacije kao što su totalitarizam, političko nasilje i nedostatak slobode. Socijalizam je zapravo želio ponuditi alternativu industrijskom kapitalizmu. „Nakon sloma revolucije 1848. tema demokracije dominira političkim prostorom, a izraz komunizam u pozitivnom značenju nestaje, te se u dijelu marksistički usmjereno radničkog pokreta sve više rabi izraz socijalna demokracija. Istodobno, izraz socijalizam postaje opći pojam za različite oblike i tipove socijalizma, tj. one ideje i ideolgije 19. i 20. stoljeća koje zagovaraju različite oblike društvene kontrole zajednice nad privatnim vlasništvom i raspodjelom dohotka.“ (Ravlić, 2013: 111) Po završetku Prvog svjetskog rata komunisti i socijaldemokrati se potpuno udaljavaju jedni od drugih. Komunističke partije djeluju većinom ilegalno, dok socijaldemokrati biraju parlamentarni put borbe za političku vlast. „Postupno, prvo nevidljivo na početku dvadesetog stoljeća, a zatim otvoreno između dva rata, i naposljetu sasvim očito poslije Drugoga svjetskog rata, socijalisti su počeli priznavati da je država najbolje postojeće političko oružje za implementaciju triju komponenti izvornog političkog programa – demokracije, blagostanja i regulacije tržišta rada.“ (Freeden, 2006: 88) Socijalizam odlikuju određene ideje kao što su: podrušvljenje, kooperacija, bratstvo, jednakost, sloboda. Prema Ravliću, socijalizam se u osnovi može podijeliti na tri oblika: *liberterski socijalizam ili anarhizam* koji zagovara društvo bez vlasti, *boljševički socijalizam ili komunizam*¹³ i *socijaldemokracija ili demokratski socijalizam*. Za potrebe ovog magistarskog rada, u nastavku će se pobliže objasniti treći oblik socijalizma, odnosno socijaldemokracija.

¹² Prema Hejvudu: „Ovaj novi oblik konzervativizma bio je privržen političkoj demokratiji i pod uticajem paternalističkih društvenih tradicija katolicizma. (Hejvud, 2005: 92)

¹³ Prema Ravliću: „Temelji se na lenjinizmu kao posebnoj interpretaciji marksizma, odbacuje politički reformizam u radničkom pokretu te inzistira na nasilnoj revoluciji i uspostavi diktature proletarijata kao organizacijskom obliku socijalističke vlasti.“ (Ravlić, 2013: 125)

Socijaldemokraciju kao političku ideologiju zastupaju europske socijaldemokratske političke organizacije, a njena bit je u regulaciji i reformi kapitalizma. Često se ova politička ideologija poistovjećuje s ljudskim pravima, političkim pluralizmom i demokracijom. „Naziva se reformističkim ili evolucijskim socijalizmom jer socijalizam vidi kao rezultat mirnih, postupnih reformi kapitalističkog sustava i institucija. Označava se i terminom parlamentarni socijalizam jer razvoj socijalizma povezuje s demokratskim političkim institucijama, osobito sa zakonodavnim djelovanjem putem parlamenta.“ (Ravlić, 2013: 132) Općenito uzevši, demokracija za socijaliste predstavlja i sredstvo i cilj: sredstvo putem kojeg je ostvariv socijalizam, „a cilj jer je demokracija politički oblik ostvarenog socijalizma.“ (Ravlić, 2013: 134) Ova politička ideologija se suprostavlja i komunizmu i nacionalsocijalizmu, te temeljnim vrijednostima proglašava solidarnost, pravednost i egalitarizam, a one se mogu ostvariti državnom intervencijom u tržišnu privredu što vodi ostvarenju dobrobiti svih građana i povećavanjem prava radnika. Njenu teorijsku osnovu socijaldemokracije čine religijska uvjerenja. Socijaldemokrati¹⁴ se zalažu za postupno mijenjanje socijalnih prilika radi razvoja pojedinačne ljudske osobe, naglašavajući pri tome kako kapitalizam treba reformirati, a ne potpuno ukinuti. Ipak, naglašavaju moralnu superiornost socijalizma nad kapitalizmom jer je u socijalizmu moguće bolje ostvariti vrijednosti kao što su ravnopravnost, bratstvo, bliskost itd. Inzistiraju na socijalnoj pravdi i poštenoj raspodjeli bogatstva, kao i na suošćanje prema najranjivijima i marginaliziranim u društvu. Hejvud navodi glavne karakteristike socijaldemokratskog stava:

- „Socijaldemokratija usvaja liberalno-demokratske principe i prihvata da političke promene mogu i treba da se izvedu mirno i ustavno.
- Kapitalizam se prihvata kao jedino pouzdano sredstvo za proizvodnju bogatstva; zato socijalizam nije kvalitativno različit od socijalizma.
- Kapitalizam se ipak posmatra kao moralno manjkav, naročito kao sredstvo za raspodelu bogatstva; kapitalizam se povezuje sa strukturnom nejednakosti i siromaštvom.
- Nedostatke kapitalističkog sistema može ispraviti država kroz proces ekonomskog i socijalnog inženeringa; država je čuvar javnog i opštег interesa.

¹⁴ Prema Freedenu: „...socijaldemokrati su, u vrijeme kad kapitalizam nije bio potpuno razvijen, obično bili u oporbi. Modernizacija zemlje, razvoj kapitalizma, njegove profitabilnosti i produktivnosti, nisu bili njihova briga. Oni su dolazili na vlast tek kad je prva faza industrijalizacije bila završena, za razliku od komunista koji su došli na vlast i odmah bili suočeni s problemom industrijalizacije zemlje...“ (Freeden, 2006: 80)

- Nacija-država je značajna jedinica političke vladavine, u smislu da države imaju značajan kapacitet za regulisanje ekonomskog i društvenog života u okviru svojih granica.“ (Hejvud, 2005: 146)

Strogo uzevši, nacionalizam više izgleda kao neka vrsta doktrine nego kao politička ideologija, jer u njemu ne postoje jasno naznačena rješenja u pitanjima socijalne pravde, organizacije društva itd. Pojam nacionalizam prvi put se pojavljuje u vrijeme Francuske revolucije, a u vrijeme revolucionarnih zbivanja u Europi, 1848.godine, afirmira se kao politička doktrina i povezuje se s liberalizmom i demokracijom. Na zapadu se nacionalizam reducirao na negativnu ideologiju povezanu s desnim ekstremizmom i nerazvijenim zemljama, međutim on je prisutan i u razvijenim zemljama, samo u banaliziranom obliku. Nacionalizam odlikuju određene ideje kao što su: nacija, nacionalni identitet, nacionalna država, nacionalna granica. “Nacionalizam je često povezan s političkom isključivošću, netolerancijom i diskriminacijom.“(Ravlić, 2013: 170) Često se nacionalizam diferencira na zapadni koji se temelji na prosvjetiteljskom modelu, i zahtjeva političku integraciju oko racionalnih ciljeva, i u osnovi je pozitivan, i nezападни koji je suprotan tome i utemeljen je na mitovima o budućnosti, vječnom traganju za domovinom, i uspostavom zatvorenih društava. No, prema Ravliću, nacionalizam se u osnovi može podijeliti na pet oblika: *liberalni nacionalizam, konzervativni nacionalizam, integralni nacionalizam, ekspanzionistički nacionalizam i antikolonijalni nacionalizam*. Za potrebe ovog magistarskog rada, u nastavku će se pobliže objasniti svaki od pet oblika nacionalizama.

Liberalni nacionalizam pojavio je kao produkt Francuske revolucije, zagovarajući ideju o ukidanju hijerarhije, povlastica, suprostavljujući ideju stvaranja nacije koja vlada sama sobom, a vlast mora biti ustavna i predsjednička. Prava i slobode proizilaze iz pripadanja naciji (francuskoj). „Za liberalne nacionaliste nacije su poput pojedinaca jednake u smislu da imaju jednako pravo na samoodređenje, jednakopravo težiti vlastitoj sreći na vlastiti način.“ (Ravlić, 2013: 174)

Konzervativni nacionalizam zaokupljen je odbranom tradicionalnih institucija i očuvanjem nacionalnog ponosa. Često ga se smatralo protukatoličkim, čak ponekad masonskim oblikom nacionalizma. Koriste ga konzervativne vođe u razdoblju ratova ili nacionalnih kriza kako bi mobilizirali naciju na borbu.

Integralni nacionalizam svoje korijene ima u Njemačkoj, ali je bio prisutan i u Jugoistočnoj Europi. Ovaj oblik nacionalizma izdiže narod kao kolektivni individuum s vlastitim prošlošću, koji mora ostati čist od ostalih rasa i često se uzima kao izvor nacionalsocijalizma.

Blizak je fašizmu jer s njim dijeli sklonost hijerarhiji i autoritetu, kult vođe i spremnost na nasilne metode s ciljem eliminacije nepoželjnih.

Ekspanzionistički nacionalizam smatra da civilizirani život nije moguć bez protekcije države, za koju pojedinci moraju biti spremni i umrijeti, ako je to neophodno. Rat se smatra političkom potrebom, a bijela rasa jedinom koja je sposobna za slobodu. Ovaj tip nacionalizma posebno je bio aktualan u Njemačkoj krajem 19. stoljeća gdje se smatralo kako Njemačka može ujediniti cijeli svijet, a svoj puni oblik dobija u nacionalsocijalizmu.

Antikolonijalni nacionalizam nastao je kao odgovor na ekspanzionistički nacionalizam. Ovaj oblik nacionalizma zagovara jednopartijski sustav sa pojačanom ulogom države u ekonomiji i kulturi. Veže se za zemlje Trećeg svijeta i njihovu pobunu protiv kolonijalizma i sustava bjelačke prevlasti.

Politička ideja koja je u bitnome odredila pravac Markušićeve političke misli i samim time definirala prostor u kojem je moguće realizirati i sve ostale njene temeljne atribucije jest ideja jugoslavenstva. Ova ideja svoje korijene ima u ilirskom pokretu koji se pojavio u Hrvatskoj početkom 19. st, a njegove osnovne zamisli bile su ujedinjenje svih Južnih Slavena u jednu državnu i kulturnu cjelinu. Budući da ova ideja nije nikada naišla na potporu iz Srbije, sredinom 19. st. se gasi, a povjesničari tvrde da je u drugoj polovini 19. st. izrasla pod imenom jugoslavenstva. Ovaj pokret javlja se u Bosni sredinom 19. st. kao kulturni pokret, a njegovi zagovaratelji tada bili su već spomenuti bosanski franjevci. U ovom dijelu rada pokušat ćemo objasniti kako se Josip Markušić teorijski i praktično odnosio prema ovoj ideji, kao i prema socijaldemokratskoj ideologiji koja je predstavljala reformski tip socijalizma nastalog početkom 20. stoljeća.

3.1 Odnos prema ideji ilirskog ujedinjenja i jugoslavenstva

Prije nego istražimo kako se Josip Markušić odnosio prema ovoj ideji, bitno je ukazati na to kako je ova politička ideja uopće nastala, a nastala je na temelju jezičke sličnosti i etničke srodnosti većine južnoslavenskih naroda. Još od srednjeg vijeka prisutni su međusobni odnosi između njih, a dijelili su i isti geografski prostor. Prema navodima britanskog povjesničara R.W. Seaton-Watsona, 1903. godina donijela je obnovu nacionalne svijesti kod većine južnoslavenskih zemalja. U Bosni i Hercegovini to se desilo smrću Benjamina Kalaya,

austrougarskog ministra financija, čime je otvoren pun novim formama političkog djelovanja, nakon 21 godine apsolutističkog režima. U Srbiji su iste godine također stvoreni uslovi za nacionalnu ekspanziju Majskim prevratom¹⁵, a u Hrvatskoj je pao režim Khuena Hedervaryja i doveo do zbližavanja Hrvata i Srba.

Postojale su dvije jugoslavenske ideje. Jedna je polazila od toga da se Banska Hrvatska, Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Istra i slovenačke pokrajine trebaju ujediniti u jednu snažnu jugoslavensku državu unutar Austro-Ugarske Monarhije. Druga ideja polazila je od toga da se Hrvatska i ostale južnoslavenske zemlje trebaju ujediniti sa Srbijom i Crnom Gorom izvan Austro-Ugarske Monarhije. Težnje ka stvaranju jugoslavenske države bile su dosta raširene, ali su načini njene realizacije bili različiti. Nositelji ove ideje bili su uglavnom građanski političari jugoslavenskih naroda koji su teško pronalazili ravnotežu između partikularnih i zajedničkih interesa. Izbijanjem Prvog svjetskog rata ovo pitanje bilo je još zaoštrenije, te se rješavalo kroz oružanu borbu Srbije, Crne Gore i ostalih južnoslavenskih naroda protiv Austro-Ugarske. Tako je u toku rata, Krfskom deklaracijom od 27. kolovoza 1917. godine prvi put manifestirana volja Južnih Slavena da stvore zajedničku državu, a ona je i stvorena 29. listopada 1918. godine pod nazivom Država Slovenaca, Hrvata i Srba. Prvi koji je uopće anticipirao ideju jugoslavenske integracije bio je kralj Tvrtko objedinivši u svojoj kraljevskoj titulaturi sve naše zemlje i krajeve. Franjevcu su oduvijek podržavali ideju ujedinjenja svih južnih Slavena i stvaranja jedne jugoslavenske države. Ovoj ideji su se suprostavljale Austro-Ugarska i Turska, no nakon njihovog propadanja u Prvom svjetskom ratu, do ujedinjenja je došlo relativno lako. Ipak, bitno je naglasiti da ovoj ideji iznutra prijeti opasnost od miješanja vjere u politiku. Bosna i Hercegovina je nakon Prvog svjetskog rata postala odličan slučaj testiranja jugoslavenskog političkog sustava, jer je od periferne pokrajine u Osmanskom carstvu postala geografskim središtem jugoslovenske države. Ovdje je bitno naglasiti kako je jugoslavenstvo u biti pogodovalo bujanju etnonacionalizama koji su se pojavili u devedesetim godinama 20. stoljeća i da se ono kao takvo možda okrutnije ponijelo pri likvidaciji ustaškog i četničkog fašizma, nego Saveznici pri likvidaciji nacionalsocijalizma u Njemačkoj.

Kao što u svom tekstu *Socijalno-politički pogledi fra Josipa Markušića* navodi fra Marko Oršolić, Josip Markušić je od rane mladosti, dakle već i u Austro-Ugarskom razdoblju, podržavao ilirsku ideju o ujedinjenju svih Južnih Slavena, i toj ideji ostao vjeran za čitavog

¹⁵ Majski prevrat označava državni udar na kralja Aleksandra Obrenovića i njegovu suprugu, koji je izveden od strane grupe oficira 28.5.1903. godine. Nakon ovih dešavanja vlast u Srbiji preuzima kralj Petar Karađorđević, i time se dokida loza dinastije Obrenovića.

svog životnog vijeka. Za novu državu stvorenu nakon Prvog svjetskog rata, čvrsto je vjerovao da dolazi do artikuliranja „vjekovima sanjane jugoslavenske države.“ U prilog ovoj tvrdnji prethodno smo obrazložili pisma Tugomiru Alaupoviću i Jozi Sunariću iz kojih je jasno vidljivo Markušićev opredjeljenje za onakve politike koje zauzimaju ideološke pozicije jugoslavenstva. Svjestan unutarnjeg preobražaja kojeg je Bosna doživljavala nakon okupacije Austro-Ugarske Monarhije, u prvom redu masovnih emigracija svih slojeva stanovništva, Markušić prvenstveno naglašava potrebu za kulturnim ujedinjenjem svih Južnih Slavena, a onda i državnopravno. Proučavajući Markušićevu političku misao, a u tom kontekstu i njegovo shvaćanje jugoslavenstva, dolazimo do zaključka kako je ideju jugoslavenstva uvijek proklamirao i u svom praktičnom djelovanju, vezujući je uz svoj ideološki svjetonazor i uz razumijevanje socijalne demokracije, i kako je taj jugoslavenski identitet postavljao iznad ostalih partikularnih identiteta. Tako u *Pozivu* na osnivanje Hrvatske težaške stranke 1919. godine kaže: „...U našu stranku imaju pristupa svi oni, kojima je do rada, do prave slobode, do državnog i narodnog jedinstva. Hrvati smo za to, jer smo Jugoslaveni.“ Pred Drugi svjetski rat Markušić nakratko ostaje razočaran Kraljevinom Jugoslavijom, naročito sporazumom Cvetković-Maček smatrajući kako se tim činovima onemogućava južnoslavensko jedinstvo. Pod jedinstvom, Markušić podrazumijeva biološko-etničko jedinstvo svih Južnih Slavena koje je potrebno razvijati u odgojno-obrazovnim institucijama i naglašava njihovu važnost u borbi za ideju jugoslavenstva. Međutim, tijekom Drugog svjetskog rata, boraveći u Jajcu i bivajući svjedokom svih ratnih užasa koji su zadesili i našu državu i čitav svijet, Markušić kroz svoje *Ratne zabilješke* navodi primjere solidarnosti, bratstva i jedinstva među bosanskohercegovačkim stanovništvom i čini se kao da ideja jugoslaventva ponovo uskrisava u redovima između njegovih zabilježaka. Njegovo jugoslavenstvo bilo je primjetno u svim sferama njegovog života, a ogledalo se i kroz proučavanje i brigu za narodne starine i umjetnost, a sve s ciljem ukazivanja na zajedničku prošlost. Proučavajući Markušićeva pisma slovenskom arhitektu Josipu Plečniku, čak i u njima je vidljivo njegovo favoriziranje jugoslavenstva. Tako u pismu iz studenog 1934. godine stoji: „...da ne zaboravite krasne slavenske južne zemlje: „Wo die Zitronen blühen“! (Džambo, 2020: 268) ili u pismu iz kolovoza 1935. godine: „To je „sugubi vijenac“, dvostruka kruna, kojom su se prvi, i do 1918., jedini, bosanski kraljevi, krunili dvosrukim vijencem: „Kralj Srbljem, Hrvatom, Humscim zemljama, Bosni, Primorju i k tomu“, dakle pravim karakterom jugoslavenstva.“ (Džambo, 2020: 321) Markušić u svojim djelima često govori o narodu. O kakvom je narodu riječ, ponekad je teško doznati jer ga on nekad uzima u užem a nekad u širem smislu. Najблиža njegova zajednica su bosanski Hrvati, a Markušić je i sam naglašavao da je on „okorjeli bosanski Hrvat“.

Međutim, taj krug ljudi je ipak preuzak za njega, pa on u njega uključuje i ostale Bosance. Markušić je imao viziju ostvarenja potpunog jedinstva i slike među narodima, počevši od Triglava do Lovćena. Bio je svjestan svih prepreka koje su stajale na putu do izgradnje jugoslavenskog jedinstva. Jedna od njih bio je srpski pokušaj hegemonizma, čemu se Markušić suprostavio traženjem potpune ravnopravnosti u vanjskoj politici, dvorskoj službi, učeničkim stipendijama, činovničkim plaćama i dr. Kao izraziti protivnik separatizma, Markušić je njegovao srdačne veze sa Srbima i Muslimanima. Dopisivao se s Olgom Malbašić, Čedom Vasiljević, Hamdijom Kreševljakovićem, kojeg smatra gotovo kao fratra. Svoj nacionalnu pripadnost Markušić je stavljao u kontekst bratstva i jedinstva, njegovo jugoslavenstvo je tako sadržavalo i snažnu crtu protivljenja tuđinskog vladavini, zato se suprostavljao svim nacionalizmima i toliko se borio protiv ustaškog režima. Uz sve navedeno, čini se samo po sebi razumljivim i logičnim, da je Markušić nacifašističku okupaciju Jugoslavije doživio kao porobljavanje i općenarodnu katastrofu. Ideju jugoslavenstva zastupa kao katolik, kao Hrvat, i kao bosanski franjevac, a to je potvrđio i u pismu Titu kada naglašava: „...dolazimo ispred naše franjevačke zajednice u Bosni...kao katolici i Hrvati.“ Naglašava potrebu bratskog odnosa prema drugom i drugaćijem kao i potrebu gradnje jednog zdravog političkog identiteta. Zbog svih svojih zasluga, naročito tijekom Drugog svjetskog rata, Tito ga je odlikovao Ordenom bratstva i jedinstva I.reda.

U pismima koja Markušić 1939.godine upućuje Tugomiru Alaupoviću i Mehmedu Spahi naglašava svoju ljubav prema Bosni, smatrajući je srcem Jugoslavije i kako je protiv svake njene podjele i svojatanja. U pismima je zapravo bilo predskazano jedino ispravno rješenje jugoslavenskog pitanja, tj. Federativno uređenje unutar kojeg bi Bosna bila zasebna federalna jedinica. U nacionalnim i državnim pitanjima imao je uvijek human i trijezan stav, shvatio je složenost Bosne koja je na neki način zahtjevala da narodi koji u njoj žive moraju međusobno razgovarati i pokušati iznjedriti rješenja bez uplita strane vlasti u naše unutarnje poslove i donošenje slobode i pravde. Ta shvaćanja pomogla su mu u njegovom dalnjem opredjeljenju u Drugom svjetskom ratu i nakon njega, kada je izabrao jedini put koji je smatrao najkorisnijim, kako za Provinciju tako i za svoj narod. Pojednostavljeno rečeno, Markušić je bio apologet Jugoslavije. Ali budući da je njegova primarna atribucija bila da je bio franjevac, redovnik i svećenik, on kao takav nije imao određenu političko-ideološku preferenciju, niti mu je od presudne važnosti bio tip vlasti. Markušić je vjerovao kako je Jugoslavija onakva politička zajednica koja će donijeti triumf svih vrednota za koje se tijekom svog života zalagao, no bitno je naglasiti kako on niti jednu državnu vlast nije osjećao bitno svojom, ali mu je bila najvažnija

konkretna ljudska osoba koja će se, kako je duboko vjerovao, u sustavu koji će propagirati jugoslavenstvo osjećati ravnopravnom s ostalima u svim temeljnim pitanjima. Na temelju toga, smogao je Markušić mudre odvažnosti da u svakom kriznom razdoblju u kojem je djelovao, lojalnim priznavanjem trenutne vlasti izvojevati sva osnovna prava za svoj život i život svog naroda.

Njegovo jugoslavenstvo korijene ima u staroj južnoslavenskoj struci među franjevcima, poput Ivana Franje Jukića, Grge Martića, Martina Nedića, ali i Divkovića, Filipa Lastrića i drugih. Ovdje je prisutan politički mentalitet jedne specifične zajednice. Svi oni njegovali su ideju Bosanskog Kraljevstva kao institucionalnog ishodišta. Sam Markušić, kao i njegovi prethodnici, ideju jugoslavenstva vezali su za razdoblje kada se teritorij prvo bosanske franjevačke vikarije, a potom provincije, prostirao od Dalmacije do Bugarske, i od Albanije do Budima, što je tada predstavljalo najširi južnoslavenski prostor. Dakle, korijeni ideje jugoslavenstva leže u višestoljetnoj povijesti Bosanske provincije koja je, dakako, pored svoje duhovne dimenzije, imala naglašenu i katkada vrlo bitnu političku dimenziju. Važno je također istaknuti kako je Bosna Srebrena u Osmanskom razdoblju prelazila granice triju carstava – Osmanskog, Austrougarskog i Mletačke Republike. A sve navedeno opet svoje korijene ima događajima koji se vežu za sredinu 16.stoljeća, kada je rimska Crkva nastojala ojačati svoju prisutnost na cjelokupnom prostoru Jugoistočne Europe gdje su živjeli kršćani koji su bili pod vlašću nekršćanskih vladara, a za taj prostor postao je uvriježen antički naziv Ilirik. Mnogi su Markušićevi neistomišljenici tada, a nerijetko i danas, njegovo zalaganje i poticanje na jugoslavenstvo, smatrali nacionalnom izdajom, srbofilstvom, pristizale su i optužbe glede njegovog katoličanstva i crkvenosti, no Markušić je ostao vjeran svojim idejama. On je ideju jugoslavenstva poimao kao jednu snagu i duboku ukorijenjenost u zemlju, narod, povijest, pa i vjeru i za njega je ta ideja bila iznad tjesnog klerikalnog katoličanstva i uskog nacionalističkog hrvatstva od čijih su zagovaratelja najčešće i pristizale kritike. Uzimajući sve navedeno u obzir, moglo bi se reći kako Markušićovo jugoslavenstvo nije bilo odvojeno od konkretnih životnih prilika vremena u kojem je djelovao, nego je postalo njegovom drugom prirodom, političkom idejom koja je izražavala njegovu intelektualnu i socijalnu zrelost.

3.2 Ideološki svjetonazor Josipa Markušića

Ideološki, Markušić je bio zagovornik socijaldemokratije i toj ideologiji je posvetio izuzetan članak koji je u mnogome odredio tijek njegove političke misli. Radi se o već spomenutom članku *Moć socijalne demokracije* koji je objavljen u Serafinskom perivoju 1907.godine. Radi boljeg razumijevanja ovdje se donosi dio članka:

„Dolaze nam vijekovi socijalizma; i nikojem silniku neće poći za rukom, da ovaj ogromni pokret uguši. Jedan dio ljudstva bješe lišen prava jednakosti. Novija vremena spomenuše se ove istine u evangjelu o jednakosti i bratstvu svih ljudi. I ta istina zasinu, kao jedna neizmjerna baklja; i ta baklja zapali svijet. Niko je više ugasiti ne može – a i ne smije. Zakon ljubavi, bratstva i jednakosti od Boga je... Nije moralno, da ljudstvo, koje najviše podnosi nevolje dana i vrućine – da to ljudstvo bude lišeno kruha. Socijalnoj se nevolji pomoći mora... Ipak ovaj veliki pokret XIX i XX. vijeka ne možemo bezobzirno simpatijom pratiti. Zašto? – zato, jer je pokret socijalne demokracije sašao s prvotne kolotečine. Socijalna demokracija u teoriji ponešto pravovjerna, u praksi je posve dala ruku nihilizmu. Današnja socijalna demokracija hoće ne samo da zbaci sa sebe lance tiranskog gospodstva nemilosrdnih kapitalista, već je i mišiće grčevito napela da zbaci sa sebe jaram evangjelja, jaram vjere i morala. Već je socijalna demokracija došla u tako pogibeljan po vjeru štadij, da se mora o tome vrlo ozbiljno misliti. Imade svoju vrlo organiziranu štampu – i vrlo raširenu...to su neki samo podatci o novinama međunarodne socijalne demokracije. Ipak su ti podaci ozbiljne naravi. Kako ćemo se oprijeti socijalnoj demokraciji? Oprijeti ćemo se revnošću i opreznošću. Nemojte, da izgubimo kredit kod radništva svojim nekim birokratskijim nazorima i težnjama. Naše je samo u radništvu držati vjeru i kloniti ga od utopija, koje su neispunjive i nedopuštene. Promicat ćemo probitke po duhu evangjelja i po nacrtima enciklike Lava XIII. Blagosivat ćemo njihove žuljeve i samilosno im suze otirati. Obično nije dopuštena niti je moguće braniti današnjeg kapitalizma. Red se društveni mora znatno promjeniti, ali dužnost je naša, da ga nastojimo promjeniti po duhu evangjelja: pravedno i polagano. Prema tome mi moramo naše radništvo okupiti i organizirati u kršćanske socijale. Izbiti im iz ruke nihilističke novine, a dati im novine u duhu evangjelja.“ (Bojić, 2018: 93-95)

Ono što se iz članka može jasno utvrditi jeste to da je Markušić favorizirao kršćanska etička načela, naročito kršćanski progresivni aktivizam i socijalizam. Na njega je mnogo utjecao i

katolički socijalni pokret, ali i socijalističke ideje koje su se u to vrijeme širile Europom. Želio je spojiti kršćansko – duhovnu i svjetovno - društvenu ideju jednakosti, ravnopravnosti i osjetljivosti na slabe i siromašne. Odbacivao je ranije ideje o socijalnoj demokraciji jer su bile protivne Crkvi i vjeri, što je posve razumljivo budući da je svemu, pa i ovome pristupao prvo s pozicije redovništva. U članku nabraja sve socijalističke listove koji izlaze u Europi i kako se devijacijama u socijalnoj demokraciji treba oduprijeti revnošću i opreznošću. Budući da kod nas u vrijeme pisanja članka, nije postojala organizirana radnička klasa, koju Markušić smatra socijalnom nevoljom i kojoj je nastojao osigurati socijalnu i ekonomsku zaštitu, želio ih je organizirati u kršćanke socijale i senzibilizirati ih u borbi protiv kapitalističke ideologije. Ovakvim nastojanjima, Markušić se također indirektnim putem suprostavlja austrougarskoj politici kojoj nije odgovaralo buđenje nezadovoljnih radničkih slojeva. Volio je socijalnu demokraciju ne samo zbog njene kritike kapitalizma, nego i zbog koncepta rješenja agrarnog pitanja, čemu se Markušić posebno posvetio studijom *Kmetovsko pitanje u Bosni i Hercegovini*. Zalagao se za ostvarenje kršćanskih moralnih, etičkih i socijalnih načela pozivajući se na Encikliku Rerum novarum pape Leona XIII. gdje se naglašavaju čovjekova primarna prava na privatno vlasništvo. Markušića su posebno zanimali društveno-kulturni problemi bosansko-hercegovačkih Hrvata i na tom polju je bio veoma aktivan. Smatrao je da veliku ulogu ima kršćanski tisak koji se treba oduprijeti ateizmu koji je postajao sve više prisutan u političkom, društvenom i književnom životu. Zalagao se za etičke vrijednosti, solidarnost, zaštitu slabih i ugroženih kao i za slobodu religijskih institucija od političkih uzurpacija. Zalagao se za socijalnu pravdu u društvu, i za to da vjernici ne smiju dati podršku političkim strukturama koje dopuštaju izrabljivanje radnika. Oni su bili u fokusu njegovog interesovanja, i svo njegovo društveno angažiranje išlo je k tomu cilju. Mogli bismo reći da je Markušić, od vremena pisanja članka, bio zadovoljan u kojem se smjeru socijaldemokracija razvija jer kako Fejzić navodi: „Važno je istaknuti da su nakon 1909. godine bosanskohercegovački radnici bili dobro organizirani i na sindikalnom, ali i stranačkom planu – iako tu prednost, po svemu sudeći, nisu adekvatno iskoristili na spomenutim izborima – što im je omogućilo da se mogu efikasnije boriti za ekonomsku, socijalnu i političku emancipaciju radničke klase i marginaliziranih skupina.“ (Fejzić, 2020: 20)

Ono što je posebno zanimljivo jest Markušićovo predskazanje socijalizma u našim krajevima već 1907.godine. Čini se kao da ideologiju socijalizma suprostavlja austrougarskoj ideologiji industrijskog kapitalizma, ali staje na stranu reformskih socijalista, zastupajući pri tome načela ustavne politike, što posljedično dovodi do toga da je odbacio neka fundamentalistička načela

socijalizma kao što su zajedničko vlasništvo i planiranje, a zalagao se za blagostanje i egalitarizam. Uzmajući u obzir sve navedene činjenice, moglo bi se čak reći da je Markušić svojim zalaganjem za najniže slojeve stanovništva, osobito za radnike, a samim tim i za njihovu samorealizaciju i životno ispunjenje bio blizak ideologiji modernog liberalizma. Kritizirao je i hrvatsku i srpsku politiku u vremenu Kraljevine Jugoslavije, jer je smatrao da su štetne po ideju jugoslavenstva, koju je video kao širu zajednicu u kojoj trebaju živjeti svi jugoslavenski narodi. Ljubav prema narodu za njega predstavlja socijalni rad koji uključuje pomaganje siromašnom stanovništvu, osobito seljacima. Njegovu viziju socijaldemokracije činile su temeljne humanističke atribucije koje su podrazumijevale politiku pacifizma, antimilitarizma, općenarodne inkluzije i socijalnog egalitarizma. Može se sa sigurnošću tvrditi da je Markušić politikom socijalne demokracije predstavljao opoziciju kolonijalnoj i asimilatorskoj austrougarskoj politici, ali i tadašnjim nacionalnim političkim organizacijama. Potom, Monarhiju stvorenu nakon Prvog svjetskog rata smatrao je Markušić trenutnom političkom realnošću te kako će njena priroda biti korigirana u skladu sa normativnim zahtjevima socijalne demokracije. To se nažalost nije ostvarilo uslijed velikih socijalno – političkih promjena, ali Markušić i dalje ne napušta svoje stajalište, čak šta više, svojim djelovanjem u Drugom svjetskom ratu, bivajući na strani marginaliziranih bez obzira na narodnost i konfesionalnost, pokazuje da je ostvarenje socijalnodemokratskih načela i dalje moguće. Na ovim primjerima jasno je vidljivo da je socijalna demokracija ostala Markušićev ideološki svjetonazor kroz sva razdoblja njegove političke misli.

Uzimajući u obzir sve navedene činjenice, može se ustanoviti kako Markušićev ideološki svjetonazor i njegove političke ideje, pored socijalne demokracije kao temeljene atribucije, ima obilježja i ostalih navedenih političkih ideologija. Tako su kod njega prepoznatljivi elementi paternalističkog konzervativizma koji se ogleda u njegovoj vjernosti autoritetu države u svim razdobljima njegove političke misli, ali i naglašavanju religijskih vrijednosti koje su za svo vrijeme njegovog djelovanja i činile njegovu središnju atribuciju. Obilježja paternalističkog konzervativizma kod Markušića naročito su vidljiva u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata, gdje naglašava poštovanje i pokornost jednih, i vodstvo i brigu drugih, što dovodi do sklada interesa zasnovanih na uzajamnoj ljubavi, a što se najviše očitovalo u njegovom odlasku kod Tita. Glede nacionalizma, jasno je kako je Markušić u svom djelovanju i pisanju bio na strani liberalnog i antikolonijalnog nacionalizma, naglašavajući pri tome bitnost stvaranja nacije koja vlada sama sobom uz postojanje ustavne vlasti, ali i borbu protiv kolonijalne vlasti. Ove ideje su kod Markušića došle do izražaja u prvom razdoblju njegovog djelovanja, očitujući se

ponajviše u pismima Spahi, Alaupoviću i Sunariću, kao i pozdravljanju stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i propasti Austrougarske monarhije. Markušić je bio protivnik konzervativnog i ekspanzionističkog nacionalizma koji se veže za drugo razdoblje njegovog djelovanja, a koje oštro kritizira u svojim *Ratnim zabilješkama*, naglašavajući pri tome ekspanzionističku i separatističku stranu ustaškog i fašističkog režima.

4. Država i društvo u Markušićevoj političkoj misli

U cilju što boljeg razumijevanja Markušićevog poimanja države i društva, ali i njegovog shvatanja društvene stratifikacije i ostvarivanja socijalne kohezije, na početku ovog poglavlja navesti će se neki od tipova država koje Markušić preferira u svojim objavljenim publikacijama i govorima, uloga države u političkom sustavu kao i sociološko poimanje društva i društvenih nejednakosti. Sam termin država koristi se za definiranje različitih društvenih stvari: teritorijalne jedinice, skupa institucija pa i filozofske ideje. Hejvud navodi pet ključnih obilježja države, a to su: suverenitet, javnost državnih institucija, legitimnost, upotreba sile i teritorijalni integritet.¹⁶ Prema Vinsentu: „Najvažnije formalno obeležje države, koje je i najtrajnije i najizvesnije u svim državama, jeste da ona predstavlja trajnu političku vlast. Politička vlast se formalno ne vezuje ni za vladara ni za podređene. Njeni postupci imaju pravnu snagu i razlikuju se od namera pojedinaca ili grupe. Stoga država, kao politička vlast, uključuje službe i uloge, koje su nosioci vlasti u državi.“ (Vinsent, 2009: 33-34) Početkom 20.stoljeća, s raspadom Osmanskog i Austrougarskog carstva, dolazi do stvaranja nacionalnih država u Europi. U razdoblju između dva svjetska rata uspostavljaju se totalitarne države (Italija, Njemačka, SSSR). Po završetku Drugog svjetskog rata uspostavlja se istočni blok komunističkih država, koje same sebe nazivaju narodnim demokracijama, a u kojima je prisutan jednopartijski monopol. „U periodu nakon drugog svjetskog rata u Evropi se uspostavlja i afirmiše socijaldemokratski koncept države poznat kao **model države blagostanja (welfare state)**. To je država koja uvodi načelo solidarnosti i redistribucije dohotka u korist zaposlenih i siromašnih, kao i u korist svih građana u pogledu mogućnosti zdravstvenog osiguranja, obrazovanja, politike pune zaposlenosti, modela socijalnog dijaloga između države, poslodavaca i sindikata, kao i sistema socijalnih davanja za nezaposlene i siromašne.“ (Pavlović, 2010: 21) Država predstavlja najsloženiju organizaciju u političkom polju.

U politologiji postoje različite teorije koje daju raznovrsne odgovore o samom porijeklu države, njenom razvoju i utjecaju koje ima na društvo. Sve one daju različita viđenja o tome je li država nezavisna od društva, ili ju je društvo proizvelo, je li država u službi općem dobru, ili samo

¹⁶ Prema Hejvudu, suverenitet države ogleda se u tome što se ista nalazi iznad svih udruženja i grupa u društvu. Sve su državne ustanove javne i nadležne za donošenje kolektivnih odluka, za razliku od privatnih institucija kao što su obitelj, sindikati itd. Sve državne odluke prihvaćaju se kao obvezujuće jer se smatra da su donešene za opće dobro naroda. Suverenitet se odražava i u mogućnosti upotrebne sile za one koji ne poštuju državne zakone i njena nadležnost je zemljopisno određena unutar državnih granica.

privilegiranim skupinama kao i odgovor na pitanje treba li državne odgovornosti proširiti, ili pak u potpunosti dokinuti. Tako Hejvud navodi četiri teorije države: *pluralistička država*, *kapitalistička država*, *država levijatan i patrijarhalna država*. Za potrebe ovog magistarskog rada, u nastavku će se pobliže opisati pluralistička i kapitalistička teorija države.

Pluralistička teorija države zasnovana je na političkoj obligaciji¹⁷ gdje je država shvaćena kao sudija između različitih grupa i pojedinaca u društvu, štiteći pri tome svakog građanina neovisno o društvenom statusu. Po ovom shvaćanju, država je neutralna jer radi u interesu svih građana, a posljedično tomu predstavlja opće dobro jer je otvorena prema različitim grupama i nije naklonjena ni jednoj od njih. Kad država ne postoji, pojedinci iskorištavaju jedni druge, a kada postoji ona štiti individualne slobode, i obezbjeđuje red i civilizirani život. „Za državni aparat se smatra da se povinuje načelima javne službe i političkoj odgovornosti.“ (Hejvud, 2004: 176)

Kapitalistička teorija države zasnovana je na mišljenju kako je država sredstvo, odnosno instrument vladajuće klase i klasne represije, te da proističe iz klasnog sustava i na taj način ga odražava, kao i da predstavlja mehanizam pomoću kojeg se ublažavaju klasne suprotnosti. „Kad je reč o kapitalističkoj državi, njena uloga je da služi dugoročnim interesima kapitalizma, bez obzira na to što može da najde na otpor delova same kapitalističke klase. Primeri za to su proširenje demokratskih prava i reforme socijalnog sistema – ustupci radničkoj klasi koji je, ipak, vezuju za kapitalistički sistem.“ (Hejvud, 2004: 180)

Hejvud također navodi nekoliko oblika države, a za potrebe ovog magistarskog rada, u nastavku ćemo navesti glavne atribucije socijaldemokratske i totalitarne države.

- Socijaldemokratska država intervenira u privrednom životu kako bi doprinijela širem društvenom restrukturiranju, naglašavajući pri tom principe i vrijednosti kao što su društvena pravda, jednakost, solidarnost itd. Zagovornici ovakvog oblika države, državu vide kao sredstvo za uvećanje slobode i podršku pravdi i ravnopravnosti. „Socijaldemokratska država ne samo da uspostavlja uvjete za život u redu već je i aktivni učesnik koji posebno doprinosi ispravljanju nejednakosti i nepravdi tržišne ekonomije. Ona se zato ne posvećuje toliko stvaranju bogatstva, koliko njegovoj

¹⁷ Prema Hejvudu: „...obaveza građanina prema državi; osnova na kojoj se zasniva pravo države da vlada.“ (Hejvud, 2004: 173)

jednakoj, odnosno pravednoj raspodeli.¹⁸ U praksi, to se svodi na pokušaj da se eliminiše siromaštvo i smanji društvena nejednakost.“ (Hejvud, 2004: 190) „...socijaldemokratska država je „država mogućnosti“, posvećena načelu uvećanja individualnih prava.“ (Hejvud, 2004: 191)

- Totalitarna država nastoji utjecati na svaki vid ljudskog života, tako što pod svoju kontrolu ne stavlja samo ekonomiju, nego i obrazovanje, kulturu, religiju, obiteljski život, itd. U ovakvim državama, čiji su najistaknutiji primjeri bili Hitlerova Njemačka i SSSR, prisutno je potpuno nadgledanje i policijski teror, ali i snažan sustav ideološke manipulacije i kontrole. Totalitarne države žele u potpunosti ukinuti civilno društvo i sferu privatnog života.

Narod promatran sa sociološkog stajališta predstavlja zajednicu ljudi koji su svjesni svog zajedništva i međusobno su povezani osjećajem zajedničke prošlosti, korištenjem istog jezika i prakticiranjem iste vjere. Ranije se narod shvaćao kao staticna socijalna kategorija koja je naglašavala zajedničko kulturno nasljeđe, a novije definicije određuju narod kao dinamičnu kategoriju kojoj je zajedništvo temeljna atribucija. Pretpostavlja se da jedan narod dijeli osjećaj međusobne solidarnosti i privrženosti. „Konačno, za narod se može smatrati skup slobodnih i jednakih pojedinaca koji imaju pravo da donose autonomne odluke.“ (Hejvud, 2004: 136) Politologija međutim, narod koji je uspio stvoriti svoju nacionalnu državu označava pojmom nacija. Prema Hejvudu: „Politički, nacija je grupa ljudi koji sebe doživljavaju kao prirodnu političku zajednicu. Iako se to obično izražava kroz želju za uspostavljanje ili očuvanje države, može takođe da dobije i oblik građanske svesti. (Hejvud, 2004: 205) Narodi koji imaju obilježja političkih naroda su istovremeno nacije, jer se pretpostavlja da imaju formiranu državu. Nacije se dijele na etnonacije i političke nacije, a jugoslovenski nacionalni identitet, u njegovom poimanju, ima obilježja i etnonacije (čine ga posebni južnoslavenski narodi), ali i političke nacije, koja je stvorena i temelji se na političkom simbolizmu i institucionalizmu.

U novijim vremenima nemoguće je postojanje društva bez države, a ta dva pojma su toliko isprepletena da ih je teško i zamisliti jedno bez drugog. „Odnos države i društva predstavlja osnovnu teorijsku osu kako za političku sociologiju tako i za političku teoriju u celini. Za

¹⁸ Uzimajući u obzir bosanskohercegovački kontekst, Fejzić navodi kako su „Rani bosanski socijaldemokrati razvili su i recipirali autentično, emancipatorsko i demokratsko poimanje politike, društva i nacije u periodu austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini. U sferi praktične politike preferirali su politiku socijalnog egalitarizma i ravnopravnosti, dok su u pogledu političkog organiziranja slijedili, favorizirali i birali politiku jugoslavenstva i internacionalizma.“ (Fejzić, 2020: 13)

razumevanje tog odnosa bitno je pitanje karaktera političkog aranžmana kojim se uspostavlja odnos društva (građana) i države u svakom osobrenom slučaju, kako u različitim društvima, tako i u različitim vremenskim periodima unutar datog društva. Suštinski je relevantno i u teorijskom i u praktičnom smislu da li su odnosi između društva i države, kao i unutar društvenog prostora i političko-državnog polja, uspostavljeni kao autoritarni ili demokratski.“ (Pavlović, 2010: 24) Za potrebe ovog magistarskog rada, koristit ćemo definiciju društva kao sinonima za državu i državne granice, a za uspostavljanje društvenog balansa koristi se tradicija i briga o tradicijskom blagu i starinama koje čuvaju prošla politička, ekonomska, religijska i druga iskustva. Osnovu svakog društva čini stanovništvo, koje predstavlja i jednu od temeljnih obilježja države. Dakle, društvo čine ‘osobe’, ‘ljudska bića’ i različite forme njihovog zajedništva, odnosno udruživanja oko zajedničkih ciljeva i interesa. Dakle, pojedinci svojim djelovanjem i ponašanjem konkretiziraju i materijaliziraju društvo. (Mujkić, 2021: 18) Budući da je čovjek političko biće, upućen je na zajednicu i na druge ljude, na međusobnu interakciju i suradnju. Pripadnost pojedinaca različitim slojevima proizvela je mnoge društvene nejednakosti koje su dovele do društvene stratifikacije, a uslijed socioekonomskih nejednakosti javlja se siromaštvo koje je usko vezano za diskriminaciju, pogotovo najranjivijih i marginaliziranih skupina. Ovdje je bitno naglasiti i utjecaj političke manipulacije, osobitno prema socijalno isključenim i egzistencijalno ugroženim osobama. Lijeve, progresivne teorije o siromaštvu naglašavaju senzitivniji odnos i države i društva prema onima koji se nalaze u nepovoljnem socioekonomskom položaju.

4.1 Uloga i poimanje naroda i države

Markušić u svojim djelima često govori o narodu i to je jedna od tema o kojima je često pisao. Izvorno, Markušić pod pojmom narod podrazumijeva narod u Bosni. Narod s kojim živi, djeluje i svakodnevno dijeli životni prostor. Već u vremenu u kojem je živio, Markušić je bio svjestan činjenice kako Bosna nije Bosna samo jednih, nego Bosna svih naroda, svih ljudi i obreda. Uz pojam naroda, veže se i pojam narodnog identiteta. Zanimljivo je Markušićev poimanje identiteta. Za vrijeme prvog razdoblja svog djelovanja, tj. za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini, Markušić naglašava jugoslavenski identitet i jugoslavenske ideale, tj. potrebu ujedinjenja svih južnih Slavena u jednu državu, što dokazuje njegovo pismo

Jozi Sunariću iz 1913.godine, budući da je tada u Bosni bila prisutna strana kolonijalna vlast. Kako se navodi u pismu: „Vidiš i to kuda nas ova sadašnjost vozi. Potpuno jedinstvo i sloga našega naroda u ovim našim krajevima od Triglava do Lovćena, a kulturno ujedinjenje sa svim ostalim udaljenijim skupinama istokrvnoga plemena neka nam je zvijezda narodne slobode i budućnosti!“ Međutim, u međuratnom razdoblju, nakon stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, kada par godina kasnije dolazi do pokušaja cijepanja Bosne Uredbom o Banovni Hrvatskoj, Markušić naglašava bosanski identitet, potrebu očuvanja granica i cjelovitosti Bosne, što dokazuje njegovo pismo Mehmedu Spahi iz 1939.godine. Ideja kojoj se Markušić cijelog svog životnog vijeka protivio jest svojatanje Bosne od strane srpskih i hrvatskih nacionalnih krugova. Čini se kako tijekom Drugog svjetskog rata, Markušić ponovo naglašava, pored solidarnosti jednih prema drugima, jugoslavenski identitet koji se nastojao narušiti stranom okupatorskom vlasti. U prilog toj tvrdnji navodi se: „Dne 21.IV. U gradu se šapatom raznose glasovi, da su Srbi potkupili fratre. To će se jednom dobro i jasno vidjeti. Ljubav, milosrđe i jednokrvnost ne treba kod ljudi potkupljivati, da ustraju za istinu i pravdu.“ (Markušić, 1955: 167) Pitanje identiteta se možda kod Markušića mijenjalo kako su to prilike i vrijeme zahtjevali, ali ono što je zasigurno istina je činjenica da nije zagovarao sterilno čiste identitete niti ideju zatvorene nacije kroz etnonacionalne identitete. Markušić je njegovao i hrvatski identitet (kao primjer može se uzeti osnivanje stranke 1919.godine koja je nosila naziv Hrvatska težaška stranka) ali u Bosni, a odbacivao svehrvatske ideje koje su dolazile iz susjedne države. Imajući u vidu sve navedeno, može se zaključiti kako je Markušić u pogledu identiteta bio nekonzistentan, što je vrlo vjerojatno bilo posljedica nerazvijene političke kulture.¹⁹

O kakvom je narodu kod Markušića točno riječ, ponekad je teško doznati jer ga on nekad uzima u užem, a nekad u širem smislu. Najблиža njegova zajednica su bosanski Hrvati, a Markušić je i sam naglašavao da je on „okorjeli bosanski Hrvat“. Međutim, taj krug ljudi je ipak preuzak za njega, pa on u njega uključuje i ostale Bosance. Osobito hvali bosanski narod u ratnim kušnjama, pa tako navodi: „Uz moje iznenađenje i bol, da vam i to očitujem, nad svime ovim do sada imam ipak utjehu, a svojatam i djelić narodne časti, da se narod nije predao ni do šume ni u šumi, nego se je borio za svoju zemlju i ognjište, kao i za junački ugled pred

¹⁹ Prema Hejvudu: „...politikolozi koriste pojam u užem značenju da bi odredili psihološka usmjerenja ljudi, tako da politička kultura predstavlja „obrazac orientacija“ prema političkim objektima, kao što su partija, vlada, ustav, koje se izražavaju u vjerovanjima, simbolima i vrednostima. Politička kultura razlikuje se od javnog mnijenja po tome što je oblikuju trajne vrijednosti, a ne dnevno reagovanje ljudi na određene politike i probleme.“ (Hejvud: 2004: 381) U politologiji postoje tri tipa političke kulture: participativna, podanička i parohijalna.

slobodnim čovječanstvom koje ne robuje i ne će da robuje.“ (Markušić, 1955: 172) Markušić je imao viziju ostvarenja potpunog jedinstva i slove među narodima, počevši od Triglava do Lovćena. Zastupao je ideje slavenskog patriotizma, i bratstvo i jedinstvo među jugoslavenskim narodima, ne podržavajući ustaški režim. Smatrao je također da svećenici ne trebaju prihvataći javne službe ni poslaničke kandidature, ali trebaju uvijek raditi u službi naroda. Dio iz njegove okružnice od 20.IX.1928, a koja potvrđuje navedeno navodi se ovdje: „Mi moramo biti za naš narod; moramo se za njega posvema žrtvovati, i uvijek za dobro njegovo bez ikakva zatezanja na neustrašivu mjestu postajati. Ali mi nismo političari, a još manje strančari; nego je svaki od nas dao svoj glas i tako biro poslanike i političare ili izvršioce stranačkih foruma, da se oni dalje brinu.“ (Markušić, 1928: 322) Markušić je bio domoljub bez interesa. Volio je svoju zemlju i sve narode koji u njoj žive. Uvijek je radio za narod, a pod narodom je podrazumijevao svo stanovništvo Bosne i Hercegovine, bez obzira na vjeru i naciju. Sav njegov društveni angažman bio je usmjeren za dobrobiti naroda. U prilog tomu Mensur Seferović u svojoj knjizi *Krst i polumesec u Božurevom dolu* donosi jedan Markušićev zapis: „Mene nema u politici koja se sastoji u jalovom nadbijanju programa. Ja svoju visoku politiku držim zavezana u džepu, a aktivna mi je politika samo ono, što ravno cilja na pridignuće naroda.“ (Seferović, 1986: 226) Markušić nikada nije hrvatovao, ali je volio narod s kojim je živio i narod je volio njega također. Posebno onaj sitni narod s Baščaršije, djecu s ulice, prosjake ispred sv.Ante, i upravo u njima Markušić je nalazio i Crkvu i narod. Markušić nije propagirao vjeru kao ideologiju, nego smatra da ona treba biti shvaćena kao snošljivost i razumijevanje, kao što narod nije slavio kao naciju, već je želio služiti puku kao ljudima. A za ljude u Bosni i Hercegovini je naglašavao da su svi naš narod, bez obzira na razlike u vjeri. Markušić je u odnosu na Stepinca koji se zalagao za nikakvu vlast, ako nije njegova, znao da nijedna vlast nije njegova, samim time jer je vlast. Svoju ljubav prema Bosni isticao je više nego pripadnost bilo kojoj naciji. Josip Broz Tito ga je 1955.godine odlikovao Ordenom bratstva i jedinstva I.reda zbog zasluga na širenju bratstva i stvaranju i razvijanju političkog i moralnog jedinstva jugoslavenskih naroda.

Markušić smatra da je država rastavljena od Crkve, ali nije od svojih podanika. Nikad se nije osjećao odbačenim od države, i smatrao je je on po svojoj kršćanskoj etici za svoju državu. Volio ju je kao kršćanin, kao katolik, kao rimokatolik i kao svećenik Crkve i na to je i ostale uvijek javno poticao. Sudjelovao je u mnogim društvenim dešavanjima u državi i pratilo je društvena kretanja. U jednom svom izvještaju iz Beograda, on kritizira modernu državu jer se želi odreći crkvenog utjecaja i otkazati Crkvi svaku važnost, smatrajući vjeru privatnom stvari.

Smatra da se država oslobođanjem od Crkve želi isključivo osloniti na mehanizam policije i strogost zakona pa zato i dolazi do toga da se na gradnju crkava gleda kao na sporedne stvari. U svojim nastupima i govorima naglašavao je potrebu pravilnog i lojalnog odnosa prema narodnim vlastima. Zahtjevao je od članova svoje zajednice da shvate potrebe naroda i zemlje, poticao na izgradnju i obnovu te smatrao da franjevci i katolici u Bosni i Hercegovini trebaju svi biti lojalni građani svoje države. To je na neki način smatrao dužnošću, navodeći kako smo i za vrijeme rimskih, a i turskih vladara bili na to obvezani, a od nas se očekivalo da pomažemo u izgradnji zemlje. Bio je svjestan političkog i religijskog kolektivizma koji je bio prisutan u trima paralelnim svjetovima. Bio je svjestan i političkih zastranjenja nekih od članova zajednice u Drugom svjetskom ratu i nakon njega, i iz tog razloga smatrao da su se dužni iskupiti. Stalno je pozivao na ljubav prema narodu i domovini, napominjujući kako su svi građani svoje države, i da odnos s narodnim vlastima treba biti prirodan, otvoren, iskren i svoj. Naglašavao je i kako na razumijevanje i pomoć od državnih vlasti, franjevci trebaju odgovarati pružanjem dokaza o svom patriotizmu i ljubavi prema narodu. Potrebne smjernice za dobre odnose s vlastima, Markušić je davao prigodom svojih kanonskih pohoda, a tada je i sam posjećivao organe mjesne vlasti i raspitivao se o aktualnom stanju i problemima na tom području i nudio prijedloge za njihova rješenja. Ovdje donosimo dio iz njegove okružnice iz 1952.god.: „Neka se braća istaknu i odlikuju građanskom ispravnošću, lojalnim odnosima prema narodnim vlastima, te nesumnjivom i zorno dokazanom ljubavlju prema svome narodu i domovini. U tu svrhu na prvom mjestu nekad se upoznaju i postojano prate razvoj našeg zakonodavstva. Neka uvijek iskazuju dužne, građanski ispravne odnose prema narodnim vlastima. Neka nude svoju uslužnost i stvarno se zalažu u poslu, gdje god to ide i koliko na nas može spadati; u svim javnim poslovima, koji su na korist naroda i za napredak domovine.“ (Markušić, 1952: 65) Ovdje je osobitno važno naglasiti kako Markušić pod pojmom narodna vlast podrazumijeva političku odnosno državnu vlast, a upotrebom ovog termina daje do znanja kako vlast prvenstveno treba biti u službi naroda i narodnog prosperiteta, pa tek onda naglašavati i neke svoje druge atribucije. Osobito je volio narodne starine, folklor, narodne mudrosti koje su izražavane kroz pjesme i jezik, time ponajviše izražavao ljubav prema vlastitom narodu. Smatrao je da se do ostvarenja pravih životnih vrijednosti može doći jedino tako što se treba biti svoj, i ljubiti svoje kulturno nasleđe koje uključuje svoj narod, selo, običaje, sve ono što tuđin prezire. Njegov narod bili su ljudi s Kozluka ili Dnoluka, i volio ga je tamo gdje je ljude susretao. Ta njegova ljubav očitovala se u njegovim okružnicama, pjesmama ali je i bila konkretna i živa, od krvi i mesa. I to je za njega bila Bosna, narodoljublje koje je bilo zdravo, a koje se velikim rodoljubima činilo upravo suprotno. Može se reći da je

bio egzistencijalistički ekumenist, tako što je bio uvjeren da se mora naći modus vivendi i s komunistima, i s ateistima, i to u ljubavi i bratskoj slozi. „Njegova je crkvenost, a i rodoljublje, bilo bosnoljublje. Volio je narod Božji, ali u Bosni; volio je Crkvu, ali u Bosni; volio je fratarluk, ali u Bosni; volio je sve bosansko, i to nepokolebljivom ljubavlju.“ (Šilić, 1981: 97) Za njega Bosna je predstavljala raj; smatrao je da nigdje ne može biti sretan kao u Bosni, a vjerovao je da se tako osjeća i svaki drugi bosanski čovjek. Tu se očituje njegovo veliko čovjekoljublje koje je zapravo lokaliziralo ljudsku sreću u zemlju koja je srce Jugoslavije. Kako bi se stvorilo uzajamno povjerenje i zadržali dobri odnosi s vlastima, Markušić je smatrao da franjevci i njihovi đaci trebaju ponuditi svoju pomoć i sudjelovati u javnim poslovima koji idu u korist narodu i služe napretku zemlje. Tako navodi: „ Neka braća ponude svoju uslužnost i stvarno se založe, gdjegod to bude zgodno, za sve javne poslove, koji idu u korist naroda i za napredak domovine... da u svakom svom poslu i nastupanju nose na sebi i pred sobom svoj svećenički i redovnički karakter, jer to narod od nas očekuje i samo nas takve prima i uvažava.“ (Markušić, 1952: 64-65) Kako navodi Oršolić: „U sve tri periode Markušić razvija političku filozofiju koja vodi računa o trenutku i tako se oslobađa štrogog akademizma, ali uvijek izbjegava opasnost upadanja u puki ideologizam koji bi stavio vjeru ili Kristovog slugu i upravitelje Božjih tajni..., dakle svećenika u službu dnevne politike ne skidajući pri tom sa svećenika kao građanina kršćansku i ljudsku obavezu pridonositi prosperitetu naroda, društva, pa i njegove socijalističke države.“ (Oršolić, 1981: 159) Markušić je narod smatrao instancom kojoj su i franjevci u obvezi služiti i patriotski se odnositi prema njoj. Tako u svom govoru iz 1951.god. piše: „...Da vršimo svoje dužnosti i kad smo bez ikakva nadzora: radi Boga i savjesti, te za ponos kršćanstva, slavu Crkve, ugled Provincije, za dobar i neporočan primjer, ali i za patriotsko služenje narodu.“ (Markušić, 1951: 25) Smatrao je da i Crkva treba služiti narodu, ali pod jasnom naznakom: bez razlike vjere. Markušić je bio Hrvat, ali njegovo hrvatstvo nije bilo nacionalističko i isključivo, nego hrvatstvo kao dio bosansko-hercegovačkog i južnoslavenskog mozaika.

Ono što je bitno naglasiti za Markušićovo razumijevanje države i državnog uređenja jeste činjenica da je on od početka djelovao prema maksimi Franjevačkog reda *secundum loca et tempora*. Oblik države koji je on u svojim objavljenim publikacijama, okružnicama koje je pisao kao provincijal, ali i raznim drugim javnim govorima favorizirao jeste socijaldemokratska država odnosno država blagostanja. S današnje točke gledišta doima se kao da je ta država bila njegov ideal kojem je težio cijelog svog životnog vijeka. Želio je državu koja će se voditi načelom solidarnosti, jednakim pravima kada su u pitanju zdravstveno

osiguranje, obrazovanje, zaposlenost. Državu koja će u središte staviti najmarginalizirane skupine društva i omogućiti dijalog između njih i vodećih struktura, a što će voditi ka redistribuciji dohotka u korist siromašnih. Smatrao je da bi država trebala štititi prava svih građana, neovisno o društvenom statusu. Markušić je ponekad izričito, a ponekad prikriveno kroz narodski govor naglašavao protiv kakve vlasti se treba boriti i pružati otpor. Bio je protivnik Austrougarske uprave nad Bosnom i Hercegovinom, ali nikada javno nije o tome govorio, čak je i svoju studiju *Kmetovsko pitanje u Bosni i Hercegovini* morao napisati pod pseudonimom Vojislav Hranić. Svjestan određenih dobrobiti koje je Austrougarska uprava donijela zajedno s aneksijom, posebno u vidu raznih oblika modernizacije, nije takvu vlast podržavao, mogli bismo reći iz dva krucijalna razloga. Prvi je bio neriješeno agrarno pitanje, koje je uspoređivao s bolujućom ranom na ljudskom tijelu, a drugi razlog odnosio se upravo na to što je to bila strana, okupatorska vlast, a o takvima je Markušić cijelog života zauzimao stav da ne mogu riješiti unutarnja bosanskohercegovačka pitanja, naročito za vrijeme Drugog svjetskog rata. U prilog toj tvrdnji donosi se dio iz Markušićevog teksta *Od bijede do pobjede – u Jajcu*: „Stoga nam je odmah od početka bilo jasno, da se ne priklanjamo, je li on samo tuđin, a pogotovo ovaki dobro poznat; niti da se povjeravamo bilo iz kojih unutarnjih razmimoilaženja i drukčijeg mišljenja. Sve što imamo međusobno raspraviti, ne treba nam okupator za sudca ni arbitra. To je očito iz primjera svih drugih slobodnih naroda, pa da i mi na njihov način ostanemo slobodni, ne nasjedajući inim sugestijama iz ljubazne neiskrenosti. U ovom se je eto, da svak znade, sastojala naša racionalna vidljivost“ (Markušić, 1955: 165) Ali ipak, zauzimao je vrlo odmјeren stav prema Austrougarskoj upravi, jer je smatrao da je ipak određeni pomak napravljen u odnosu na zaostalo Osmansko carstvo. Još jedan razlog zbog kojeg je zauzimao odmјeren stav prema Austrougarskoj vlasti bio je taj što je vlast sabotirala socijalnu zaštitu radničke klase i nije odobravala masovnija udruživanja radnika u Bosni i Hercegovini. S propašću Austrougarske u Prvom svjetskom ratu, Markušić postaje oduševljen stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, jer se, kako navodi u pismu Tugomiru Alaupoviću, stvara *vjekovima sanjana jugoslavenska država*. I za takvom državom je Markušić žudio. Bio je Markušić svjestan države koja počiva na monarhističkim osnovama i kraljevoj diktaturi, ali u toj državi je video pokušaj stvaranja samostalne jugoslavenske države koja konačno neće biti pod okupatorском vlašću. Znao je da ta država predstavlja trenutnu političku realnost, i vjerovao kako će se njena priroda korigirati u skladu s normativima koje zahtjeva socijaldemokracija kao politička ideologija. Bio je svjestan samovolje koju je provodio regent Aleksandar u novoosnovanoj Kraljevini, i mogli bismo reći, potajno priželjkivao jugoslavensku državu u kojoj će se razviti republikanski oblik vlasti. Iako u svojim

radovima nije otvoreno kritizirao Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, Markušić je vjerojatno bio ubjedjen da potpuno jedinstvo južnoslavenskih naroda nije moguće postići u jednoj monarhijskoj državi. Može se reći kako je Markušić bivajući na strani republikanskog oblika vladavine, zajedno sa socijaldemokratijom kao vladajućom ideologijom, priželjkivao takvu državu u kojoj će se vlast koncentrirati oko interesa naroda. Imajući to na umu, može se reći kako je Markušić već u drugom desetljeću dvadesetog stoljeća priželjkivao demokratske principe na ovim prostorima. Moglo bi se zaključiti da se radi o principima parlamentarne demokracije u vidu slobodnih izbora i općeg prava glasa. No, Drugi svjetski rat ruši sve njegove dotadašnje želje i nadanja. Smatrao je da se u svakom vremenu treba prilagoditi prilikama i uvjetima života, i želio je uvijek izvući korist za dobrobiti svog naroda. Međutim, u godinama nakon Drugog svjetskog rata postao je svjestan da nova komunistička vlast nije naklonjena Katoličkoj crkvi, zato i odlazi izravno kod Tita i pokušava pronaći modus vivendi u novim prilikama. Ovim činom Markušić je želio i stvoriti jedan zdravi društveni prostor i društvene vrijednosti. Povijest nas uči da je Josip Markušić u mnogome iznjedrio pozitivne odgovore i rješenja. U jednom svom pismu upućenom Josipu Plečniku komuniste naziva „običnim mangupima bez idealâ“. Iz ovih par povezanih riječi moglo bi se naslutiti kako Markušić nije podržavao komunističku politiku vođenu nakon Drugog svjetskog rata, ali kao što je 1918.godine na novoosnovanu monarhiju gledao kao na trenutnu političku realnost, tako je i 1945.godine bio slučaj. Djelovao je *secundum loca et tempora*, ne izigravajući žrtvu i shvaćajući vrlo ozbiljno situaciju u kojoj se nalazio narod, ali posebno Katolička crkva tih vremena, a kao njen provincijal, učinio je ono što je tada smatrao jedinom ispravnom stvari, poklonio se suverenu, kao što je to pet stoljeća ranije uradio fra Andeo Zvizdović. Državu je smatrao potrebnom i otvorenom prema svim socijalnim grupama unutar nje. Želio je ostvariti takvo društvo koje će slijediti politiku pacifizma i antimilitarizma, što će voditi sveopćoj inkluziji i jednakosti. Bosnu je smatrao srcem Jugoslavije i želio od nje stvoriti državu u kojoj će svi njeni narodi ravnopravno živjeti. Pod pojmom naroda podrazumijevao je svo stanovništvo Bosne, bez obzira na vjeru, a na to je poticao i ostale franjevce. Za cijelog svog životnog djelovanja Markušić se opirao primitivnim patriotizmima koji su nastojali nametnuti sustav vrijednosti koji je narod vodio izvan zavičaja i domovime. A domovina je zasigurno bila Bosna. Kroz već ranije spomenuta pisma naglašavao je njen teritorijalni integritet i državnost koju je Bosna posjedovala u srednjem vijeku i protivio se svakom pokušaju eksterne intervencije u unutarnja pitanja države. Za vrijeme Drugog svjetskog rata kritizirao je totalitarne države i svo vrijeme zauzimao antiokupatorski stav. Ishod rata nije znao, ali je vjerovao u dobar završetak, a on je podrazumijevao sve, samo ne sunovrat u ruke okupatora.

Tako navodi: „Međutim dne 6.IV. 1941. od 7-8 sati bombardiran je Beograd, tako smo čuli na Radio. I u Jajcu bi uzbuna sa sirenom, a to je značilo početak rata. Mi smo pak želili, kad on već počinje, da prođe u općoj narodnoj slozi, bez izdajica i zlobnika; a inače terenski kako ispane; jer se apsolutno vjerovalo u dobar završetak, makar i tamo na kraju svih krajeva. U 10 sati isti dan prekide se radio emisija iz Beograda, a to je značilo da pada mrak na našu zemlju, ali ne i na naša srca; jer se u taj mah zaklesmo (ako tko od vas slušalaca pita: koji su to? – odgovaram: bilo nas je, nije samo jedan.) Zaklesmo se, rekoh, da ćemo u duši i srcu, i u nastojanju, ostati nepokoren i slobodni, bez diskusije. U nastupajućoj, očito svjetskoj kataklizmi u prvi mah, i to je zadovoljavalo; kao što nas zadovoljava kosovska epopeja, kad nam zemљa bješe poharana, a narod odmah u isto vrijeme okupatoru za leđima uz gusle pjevaše pjesme nepomirljivosti, i borbe, i slobode. Sadanji okupator kud i kamo je bio neljudskiji od onoga kosovskoga, nu i mi smo bili određeniji u odlukama.“ (Markušić, 1955: 167) Izgledno je da je društveno stanje kojem je Markušić težio bilo prisutno tijekom Drugog svjetskog rata na ovim prostorima. Tako desetak godina nakon završetka rata navodi: „U odnosu prema našem narodu za nas je važila riječ Schillerova: Budite zagrljeni, o milijoni! (A ne ostavljeni ni razlikovani!) Ako me tko pita: zašto smo ostali tu gdje smo se našli u tolikim opasnostima, što imam reći? Ali najprije – šta je zapravo opasnost u velikom vremenu?! Jedina je opasnost, da se ne pokažeš čovjekom. Smrt je manja opasnost. Ostali smo zato, da i za budućnost skupa sa svojim narodom vazda živimo hrvatski i katolički, a sa svima ostalim u najljepšim odnosima i stvarno bratski.“ (Markušić, 1955: 182) Ovdje je bitno shvatiti da je Drugi svjetski rat predstavljaо veliko i teško vrijeme, i Markušić je bio svjestan toga, a na sam Titov partizanski pokret gledao je kao na svjetlu točku u velikoj tami Drugog svjetskog rata. No, ono što mu je zasigurno bilo teško prihvatiti jeste činjenica kako je široki ratni partizanski i antifašistički pokret nakon rata bio inkorporiran u rigidne ideološke okvire. Iz svih navedenih činjenica vidljivo je da je Markušić bivajući na strani socijaldemokratičkih ideoloških pozicija, zagovaraо i jednu vrstu socijaldemokratske države, odnosno model države blagostanja, slijedeći kejnzijanizam i društveno blagostanje kao njene određujuće atribucije. Kroz ideologiju socijalne demokracije želio je postići socijalnu pravdu, jednakost i ravnopravnost u društvu, smatrajući kako te vrijednosti svoju najreprezentativniju ulogu mogu ostvariti u socijaldemokratskoj državi. Na temelju svega navedenog, može se reći kako je Marušić kritizirao kapitalističku teoriju države (a zagovaraо pluralističku teoriju o državi, smatrajući kako je njena osnovna funkcija štititi prava svih građana) koja je u svojoj suštini podsticala stvaranje društvene stratifikacije i onemogućavala razvoj socijalne kohezije, kao i to da je bio skloniji republikanskoj koncepciji države, bez obzira što je u teškom poslijeratnom vremenu

podržao državu na monarhističkim osnovama vjerujući da se stvara „vjekovima sanjana jugoslavenska država“.

4.2 Koncipiranje društvene stratifikacije i socijalne kohezije

U svim razdobljima svog društvenog djelovanja, Markušić se zanimalo za društvenu stvarnost koja ga je okruživala, ali posebno je naglašavao ulogu marginaliziranih skupina društva, ubrajajući u njih seljake, zemljoradnike, podanike, siromašne, dakle sve one pojedince koji nisu imali privilegiju biti dijelom tadašnjeg etabliranog društva. Kako navodi Kovačić: „Markušić je pratilo društvena kretanja i promjene u suvremenom svijetu, a u mnogim društvenim zbivanjima u zemlji i sam je sudjelovao. Prognostičko je njegovo pisanje o dolasku ere socijalizma²⁰...“ (Kovačić, 1981: 43) Markušić je bio svjestan problematičnosti društvene stratifikacije i potrebe mijenjanja postojećeg društvenog stanja još na početku 20.stoljeća kada piše: „...Nije moralno, da ljudstvo, koje najviše podnosi nevolje dana i vrućine - da to ljudstvo bude lišeno kruha. Socijalnoj se nevolji pomoći mora.“ (Markušić, 1907: 158) Naglašavao je ulogu radnika, težaka i sve nevolje kroz koje prolaze i naglašavao solidaran odnos prema njima, što je postalo obilježje njegove političke misli kroz sva tri razdoblja, kao i njegova briga za siromašne koja je posebno došla do izražaja tijekom Drugog svjetskog rata. Na razvijanje ideja i principa socijalističkog svjetonazora unutar radničke populacije uopće u Bosni i Hercegovini na početku 20.stoljeća, veliki utjecaj izvršila je i strana štampa koja je dolazila u Bosnu i Hercegovinu. Tako i Markušić u svom eseju *Moć socijalne demokracije* navodi: „Po izdanoj statistici bruseljskog tajništva, u Njemačkoj imade 80 socijalističkih listova;... Franceski socijalisti imadu 3 dnevnika i 42 časopisa. Talijanska demokracija imade 5 dnevnika, 64 sedmična lista i 23 strukovna lista.... U Španjolskoj imadu socijaliste 13 listova i u Bugarskoj imadu ih već 9;“ (Markušić, 1907: 159) Svi ovi podatci utjecali su na to da se 1909.godine publicira list *Glas slobode*, koji je predstavljao glavni organ socijaldemokratske stranke u Bosni i Hercegovini. Markušić je u prvom razdoblju svog djelovanja želio u Bosni osnovati stranku Hrvatskih narodnih socijalista i Franjevačko književno društvo Duns Skot²¹. O navedenom bilježi ovako: ...U večer u prisustvu sviju osim predsjednika Mišića pao razgovor o novoj stranci, „Hrv. Narodnih Socijala“. Odlučeno da se odmah prigje na djelo ustrojenja

²⁰ O tome Markušić piše u već spomenutom eseju *Moć socijalne demokracije*.

²¹ Naziv potječe od škotskog filozofa i teologa Johanna Dunsa Scottusa (1266-1308) koji je bio predstavnik skolastičke filozofije i teologije.

stranke. Ja sam Džamonji u noći u 11 sati dao osobite ri točke o a) odnošaju našem prema Srbima b) o vjeri i c) o fratrima kao narodnom svećenstvu... 24. X. Začeo miso i počeo raditi na tome (pravila), da se osnuje: „Franjevačko književno društvo Duns Skota“ u Bosni.“ (Markušić, Kronologija I: 48-50) Problemom društvene stratifikacije Markušić se posebno bavio u svojoj studiji *Kmetovsko pitanje u Bosni i Hercegovini*, u kojoj oštro kritizira odnos Austorugarskih vlasti prema seljacima. Ovom studijom bavit ćemo se u nastavku rada, no budući da je neriješeno agrarno pitanje bilo izvor društvene stratifikacije u vrijeme Austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini, ovdje donosimo jedan dio iz spomenute studije: „Pravi prijatelj naroda mora biti za to, da se agrarno pitanje kod nas riješava na mirniji način... U općem je interesu da se agrarno pitanje kod nas riješi temeljito. Raznim udruživanjima i pokusima nastojati, da aga kmeta ili kmetu agu stjera u tjesnac, neće dovesti do opće željenog cilja. Tim bi se neugodni i nezgodni odnošaji izmegju age i kmeta još više zamršivali; a toga ne bi valjda nitko htjeo.“ (Hranić, 1911: 51-52) Markušić se zalagao za što brže i pravednije rješenje agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini. Za njega fakultativno rješenje ovog pitanja nije dolazilo u obzir jer bi ono najviše pogodilo kmetove. Bio je nezadovoljan turškim pokušajima rješenja ovog pitanja te je taj režim kritizirao navodeći kako nikada nisu ozbiljno pristupili rješavanju istog. Kritikovao je također i Austrougarsku agrarnu politiku ističući kako je ona štetna i za kmetove i za zemljoposjednike. U prvom razdoblju svog djelovanja smatrao je da nepostojanje privatnog vlasništva dovodi do društvene stratifikacije, pa se i zalagao za njega po primjeru već spomenute Enciklike Rerum Novarum. Smatrao je da država treba biti ta koja će smanjiti siromaštvo, odnosno pravilno rapodijeliti bogatstvo i dokinuti društvenu stratifikaciju i nejednakosti u društvu. Markušić je želio dokinuti društvenu stratifikaciju tako što je tijekom cijelog svog rada i djelovanja upućivao na zalaganje za ideju jednakosti i upućenosti na slabe i siromašne. Ta njegova crta ličnosti prepoznatljiva je posebno u Drugom svjetskom ratu kada spašava i svoj i narodni obraz zalaganjem za proganjene i za antiokupatorski pokret. Međutim, Markušić je bio svjestan da je bilo teško postići zajedništvo, i uspostaviti jednakost u državi, posebno početkom 20.stoljeća, bilo da se radi o jeziku, pismu ili vjeroispovijesti, ali ipak nije odustajao. Zalagao se za takav politički poredak čije humanističke atribucije pogoduju realizaciji temeljnih prava radnika, ali i drugih marginaliziranih kategorija stanovništva.

Markušić je smatrao da je socijalnu koheziju moguće ostvariti međusobnom solidarnošću, vjernošću i ljubavlju franjevaca prema narodu. Tako iz njegove božične čestitke iz 1951.godine izdvajamo: „Još vam ne samo napominjem već vas i oduševljujem, braćo, da se vazda i u svim

prilikama ispravno građanski odnosite i konstruktivno djelujete te volite svoj narod, kao što on cijeni i voli vas! Vjernost za vjernost! Vaša ljubav i svaka uslužnost na njegovu odanost! Ne zaboravljamte i ne ostavljajte jedni druge! ... Evo dakle nek znate kako ni u brizi, kao ni u prezaposlenosti, pa ni u tjeskobama, ne zaboravljam nego mislim na vas, kao i na bitnost vaše sreće i dobrog stanja! Ali i ostali svi ovamo sa zahvalnošću na vas misle, koji se i u oskudici sjećate mladeži, za koju vjerujemo da je dobra i nadobudna.“ (Markušić, 1951: 104) Mnogo je pisano o tome koliko su u prošlosti franjevci značili u ovim krajevima, ne samo u vjerskom, nego i u društvenom i političkom pogledu. Markušić nije zagovarao da se franjevci isključivo posvete samo pastoralnom radu, i radu u redovničkim kućama, nego je, kada su potrebe to zahtjevale, tražio i da se angažiraju u vanjskim aktivnostima, i stvarima za opće dobro, što je također bio izraz njegovog domoljublja. U smislu gradnje redovničkih kuća, smatrao je kako one trebaju biti primjerene za provođenje asketskog života, a nikako biti izraz luksuza, pa tako navodi: „...Ne treba nam, a kod nas ne smije ni da bude, nekog luksuza, niti što veliko i razvedeno, već jedino da je smisljeno i ukusno, zgodno, uredno: da imaš gdje stanovati i u zadovoljstvu se Bogu moliti, za narod se brinuti i na Provinciju misliti.“ (Markušić, 1951: 24) Ovdje smatram bitnim naglasiti i Markušićev odnos prema kulturnom blagu i starinama koje su prethodne generacije bosanskih franjevaca povjerile na čuvanje od zaborava njemu i njegovim suvremenicima, a koje pripadaju narodu u Bosni. Prije svega, Markušić pod kulturnim blagom smatra kronike po samostanima, stare matice pisane bosančicom i razne druge izvještaje. Upozorava da se strane osobe ne puštaju u arhive, kao i da se takve stvari ne puštaju u javnost. U okružnici iz 1930.godine navodi: „Neki od naših samostana nemaju ništa, neki malo, a malo koji da ima što prilično dosta od arheoloških starina, kamenih spomenika, numizmatike, starinskog oružja, starinskih zanatlijskih sprava, narodnih rukotvorina i veza, crkvenih starina itd.; a svega nam je toga takorekuć pred kućom i oko kuće bilo, te nije trebalo, može se mirne duše reći, naročitih izdataka u tu svrhu, nego je trebalo samo dići i unijeti. I tako nam puno od onih lijepih znamenitosti propade, ili drugdje ode, premda su one svjedoci naše prošlosti, nastojanja i borbe... Ali da spasimo barem ono, čega još ima – a ima sigurno više nego što je propalo!“ (Markušić, 1930: 28) Smatrao je da društvenu aktuelnost bosanskih franjevaca i njihov kontinuitet s prošlošću odražavaju uređene knjižnice i arhivi. Da je Markušić volio sve bosansko, dokazuje i to da je u svom dugogodišnjem dopisivanju sa slovenskim arhitektom Jozom Plečnikom, većinom koristio kolokvijalni bosanski govor, koji je bio karakterističan po stezanju *ao* u *o*, a koristio je također i mudre izreke iz pučke kulture i poezije koju je mnogo cijenio.

Markušić je zapravo želio društvenu i kulturnu modernizaciju²² (pored političke i ekonomске) za narod koji se oslobođio okupatorske vlasti i nastojao ju je ostvariti ostvaranjem čitaonica i podizanjem narodne pismenosti. Modernizacija koja je u Bosni i Hercegovini započela sredinom 19.stoljeća, a intenzivirala se nakon Berlinskog kongresa, a čijim dijelom je bio i Josip Markušić, došlo je do njene inkluzije u moderna zapadna društva kroz prosvjetu, razvoj industrije te modernih društvenih i političkih institucija. Mogli bismo reći da je Josip Markušić predstavljaо prosvjetitelja bosanskog puka, kao što je to stoljeće prije njega bio Ivan Frano Jukić.

Cijelog života zalagao se za solidarnost s narodom i brigom za siromašne ljude, još od kada je napisao svoju studiju *Kmetovsko pitanje u Bosni i Hercegovini*. Markušić zagovara da svi budu isti u bratstvu i jedinstvu, u dobroj volji, u pravednosti, u dobroj suradnji, međusobnom poštivanju i srdačnim odnosima. Markušić govori o pojmu „građanke ispravnosti“ pod kojim podrazumijeva lojalan odnos prema narodnim vlastima, ljubavi prema narodu i domovini i patriotski doprinos prema zemlji. Želio je ravnopravnost svih građana, i smatrao da je da svi trebaju biti jednaki, kako u dužnostima bez privilegija, tako i u pravu bez diskriminacije. Mnogi franjevci smatrali su Markušića još od 1941.godine kao partizana, drugo su govorili da on nije Hrvat, nego Jugoslaven te da se i politički suviše eksponirao. Na takva mišljenja se nije obazirao, a istodobno ga je oduševljavala ideja komunističke industrijalizacije i podizanje obrazovnog sustava, što je vodilo socijalnom preobražaju stanovništva. Da je Josip Markušić bio jako odmјeren i oprezan u govorima i javnim nastupima, da je djelovao onako kako su vrijeme i društvene prilike zahtjevale, s tim u vezi mogli bismo reći, kada su u pitanju njegovi stavovi o ulozi franjevaca u političkoj stvarnosti, da su se vremenom mijenjali te da na tom području ne možemo zaključiti da je ostao konzistentan u svojim stavovima. To potvrđuje njegovo kratko predsjedavanje Hrvatskom težaškom strankom 1919.godine i njegove kasnije izjave iz 1950.godine kako zanimanje franjevaca nije političko, ali mora biti patriotsko. Međutim, bitno je naglasiti kako je i osnivanje tadašnje stranke bilo izraz njegovog zdravog patriotismu jer je želio pomoći najugroženijim skupinama društva. Mogli bismo reći kako je

²² Prema Filandri: Društvena modernizacija uvjete ljudskog življenja pozitivno je transformirala na zasadima prosvjetiteljskog zanosa i dovela je do povećanja pismenosti stanovništva, intenzivne urbanizacije kojoj danas diljem svijeta svjedočimo, prevazilaženju tradicionalnih oblika života i tradicionalnih autoriteta, te posvemašnjoj strukturalnoj diferencijaciji. Bitna obilježja kulturne modernizacije proizlaze iz široko postavljenog procesa sekularizacije, koja je značila opadanje utjecaja religije i religijskih institucija na život ljudi s jedne, ali i odvajanje politike i ukupne sfere političkog, prije svega države, od miješanja i utjecaja religijskih institucija na njenu strukturiranje i definiranje s druge strane. Ove modernizacije u svim društвima odvijale su se na dosta specifičan način, što znači da su uvijek bile kombinirane s određenim kulturnim i historijskim uvjetima te identitetskim obrascima. (Filandra, 2021: 175-176)

Markušić svojim esejom *Moć socijalne demokracije* i studijom *Kmetovsko pitanje u Bosni i Hercegovini* pokazao svoju osjetljivost na istinske probleme, ne samo u svojoj državi, nego i u svijetu općenito. Markušić je slijedio logiku socijalnog gostoprимstva koja ne poznaje nacionalne i religijske granice kao prepreku, nego kao poziv za susret te da u tom smislu religija u političkom i društvenom sustavu treba otrežnjivati od nacionalističkog trijumfalizma i etničkih podjela, i otvarati za blagost, nježnost i ljudskost.

5. Markušićeva percepcija političkog pluralizma i političkih stranaka

Na početku ovog poglavlja naznačit ćemo osnovne atribucije političkog pluralizma i osnovne funkcije i podjele političkih stranaka. Pluralizam je u politologiji uvek bio shvaćen kao demokratski koncept za razliku od monističkih koncepcija države. Bit političkog pluralizma je u tome da ograniči političku vlast. Politički pluralizam zapravo stoji nasuprot svakom obliku autokratskih i totalitarnih političkih sustava i pojavljuje se u svakom društvu koje sadrži minimum političkih, ekonomskih i kulturnih uvjeta za demokratizaciju određenog društva. Politički pluralizam koristi se za označavanje partijskog takmičenja, a predstavlja i teoriju ravnomjerne raspodjele političke moći u društvu, a ne skoncentriranost moći u rukama vladajuće klase. Uz pojam političkog pluralizma, veže se i pluralistička demokracija koja je zasnovana na izbornom takmičenju više političkih partija. Hejvud navodi osnovna obilježja pluralističke demokracije: „široka raspodela političke moći između suprostavljenih grupa, a posebno nepostojanje elitnih grupa; visok stepen unutrašnje otvorenosti, gde se vođe grupa odgovorne članstvu; neutralan vladin aparat koji je dovoljno izdeljen da grupama pruža veliki broj tačaka pristupa.“ (Hejvud, 2004: 154) Na prijelazu iz tradicionalnog u moderno društvo odvijala se politička modernizacija „kroz razvoj ključnih političkih institucija kao što su političke stranke, parlamenti i parlamentarni oblici ustroja države i vlasti, institute predstavničke demokratije i građanske političke participacije, a što je za cilj imalo demokratizaciju i pluralizaciju društva s građaninom kao nosiocem političkog suvereniteta.“ (Filandra, 2021: 175), „Pluralno društvo samo po sebi pretpostavlja postajanje različitih interesa, političkih razlika, društvenih grupa i organizacija nezavisnih jednih od drugih i od vladajuće strukture, a samim time suprotstavljanje i borbu tih grupa za zadobijanje svojih ciljeva. Demokratska vlast po definiciji je izraz takvih interesa, ali i odgovor na zahtjeve koji se pred nju postavljaju.“ (Filandra, 2021: 186-187) Posrednici između društva i države su upravo političke stranke. Političke stranke, s druge strane, predstavljaju grupu ljudi koji su se organizirali u svrhu osvajanja vlasti na izborima, i uvek se predstavljaju kao zaštitnice općih ljudskih interesa, a nerijetko i onih nacionalnih. Postoje različite tipologije političkih stranaka, a ovdje ćemo nавести podjelu na: kadrovske i masovne; reprezentativne i integrativne; ustavne i revolucionarne; ljevičarske i desničarske. Za potrebe ovog magistraskog rada, u nastavku ćemo pobliže objasniti razliku između ustavnih i revolucionarnih i lijevih i desnih političkih stranaka.

- Ustavne stranke poštuju prava drugih stranaka, prihvataju razliku između stranke i države i prihvataju pravila izbornog takmičenja; revolucionarne stranke su antiustavne i teže osvojiti vlast i srušiti postojeći ustavni poredak koristeći se pri tome taktikama koje su specifične za nacističke i fašističke režime.
- Lijeve političke stranke (progresivne i socijalističke) zagovaraju društvene promjene, a podržavaju ih većinom diskriminirane i marginalizirane skupine u društvu; desne političke stranke (konzervativne i fašističke) brane postojeći društveni poredak i podržavaju ih većinom poslodavci i zadovoljna srednja klasa.

Kada govorimo o stranačkim sustavima, u savremenoj politologiji koristi se podjela na jednostranačke, dvostranačke, višestranačke sustave i sustave s dominantnom strankom. Osnovna razlika između jednostranačkih i višestranačkih sustava je sljedeća:

- Jednostranački sustavi prisutni su u režimima državnog socijalizma u kojima komunistička partija ima kontrolu nad svim aspektima društvenog života i članstvo u takvim partijama je politički i ideološki ograničeno.
- U višestranačkim sustavima prisutna je borba za vlast više od dvije političke stranke čime se povećava mogućnost stvaranja koalicija. Višestranački sustavi naklonjeni su raspravama i kompromisu unutar političkog prostora.

U politologiji postoji još različitih tipologija političkih stranaka, a Milardović daje sljedeće objašnjenje za socijaldemokratske stranke: „Socijaldemokracija je oznaka za stranke i pokrete upravljeni prema socijalizmu i demokraciji; oznaka za socijalne i političke reforme na temelju demokracije...pokušaj spajanja socijalne pravičnosti s demokracijom... Socijalna demokracija političke ciljeve želi postići političkim reformama. Prihvata parlamentarizam, demokratsku metodu političkog djelovanja i odbacuje klasnu metodu i klasnu koncepciju društva.“ (Milardović, 1999: 34) Pored parlamentarizma, sodijaldemokratske stranke prihvataju republikanski oblik vlasti.

Kada govorimo o političkom pluralizmu nakon austrougarske okupacije može se reći kako se radilo o prvim pokušajima stranačkog organiziranja jer kako navodi Srećko Džaja: „Okupacijski režim i nacionalizmi, koji su bili podgrijavani iz južnoslavenskog susjedstva, uzajamno su se blokirali. Prije svega iz straha od južnoslavenskih nacionalizama ponašala se Habsburška dvojna država neoabsolutistički i vodila je krajnje nesigurnu politiku.“ (Džaja, 2002: 237) Nakon Kalayeve smrti 1903.godine dolazi do formalnog stranačkog organiziranja nacionalno-političkih pokreta. Vodeće političke stranke u ovom razdoblju su već prethodno

spomenute Hrvatska narodna zajednica, Hrvatska katolička udruga, Muslimanska narodna organizacija i Srpska narodna organizacija. Vodeće stranke iz Bosne i Hercegovine djelovale su na vjersko-nacionalnoj osnovi, a na srpske i hrvatske stranke utjecali su Zagreb i Beograd, tako da one nisu mogli biti istinski predstavnici bosanskohercegovačkog stanovništva. Ono što je bitno naglasiti u ovom kontekstu vezano za razdoblje nakon austrougarske okupacije jeste pojava industrijskog radništva te različiti oblici radničkog udruživanja (jednonacionalni ili transnacionalni) kao i osnivanje Socijaldemokratske stranke 1909. godine koja je predstavljala „praktični izraz dugotrajnih nastojanja radnika da formiraju i stvore svoju nezavisnu političku organizaciju.“ (Fejzić, 2020: 16) „Rukovodstvo novonastale partije bilo je heterogeno prema nacionalnom i konfesionalnom sastavu, a organizacijska logika bila je usklađena sa zahtjevima radničke klase i potrebama marginaliziranih socijalnih slojeva u sferi rada“ (Fejzić, 2020: 18) Socijaldemokratska stranka je principijelno kritizirala austrougarsku politiku u Bosni i Hercegovini, tražeći temeljito restrukturiranje u svim sferama života, a njihova politička agenda proklamirala je republikanski oblik vlasti, socijalnu demokraciju kao režim vlasti, parlamentarizam i opće pravo glasa. Zagovarali su politiku sekularizma, naglašavajući kako je vjera privatna stvar svakog pojedinca. Međutim, socijaldemokratska stranka nije uspjela pridobiti povjerenje radničke klase, pa su se stoga široke radničke mase više priklanjale nacionalnim strankama koje nisu uradile ništa u smjeru poboljšanja njihovog položaja.

Kako navodi Džaja: „Slom Podunavske Monarhije na jednoj strani i nastanak jugoslavenske države na drugoj promjenili su političke okvirne uvjete pri oživljavanju političkih i kulturnih oblika života budući da su se režiseri nove države ponašali ne samo kao nasljednici, nego još više kao pobjednici i likvidatori političkog i kulturnog austrijanizma. Iz ovoga su razloga pokušali sprječiti obnovu političkih stranaka iz austrougarskog razdoblja i stranački život iznova organizirati u skladu s ideologijom o jednom narodu i jednoj jedinstvenoj nacionalnoj državi.“ (Džaja, 2004: 188) Po završetku Prvog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini dolazi do osnivanja unitarsitičke i centralističke Demokratske stranke, Hrvatske pučke stranke, Hrvatske težaške stranke i Jugoslavenske muslimanske organizacije. Za ovo razdoblje je bitno naglasiti kako je Bosna i Hercegovina za vrijeme kraljevine Jugoslavije izgubila je svaki oblik autonomije. Po završetku Drugog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini u sferi praktične politike dominira Komunistička partija Jugoslavije i dolazi do razvijanja stranačkog sustava s jednom dominantnom strankom što je vodilo ka političkom monizmu i jednostranačkom sustavu. Kako navodi Fejzić: „...u spomenutoj političkoj praksi dogodilo neformalno institucionaliziranje partijske države – što je zasjenilo pluralističku i demokratsku prirodu tadašnjeg ustavno-

političkog poretku – jer je snaga komunističke političke elite bila dominantna i imala je neprikosnoven legitimitet u narodu nakon završetka Drugog svjetskog rata. Partijska država je protudemokratski tip države – u kojoj je dominantna partijska volja bitnija od demokratske volje – kao što su, recimo, i birokratska ili ideološka država. (Fejzić, 2020: 32) „Prema tome, u početku postoji normativna mogućnost za razvoj političkog pluralizma i natjecateljske izborne utakmice, ali te normativne prednosti, ipak, nisu donijele pluralistički demokratski razvoj u sferi praktične politike – zbog već akcentirane dominantne uloge komunističke partijske reprezentacije u političkoj praksi – pa je tokom vremena produciran partokratski režim vlasti.“ (Fejzić, 2020: 37) U pogledu socijalnih prava, građanima je bio serviran normativni spektar prava i obaveza, međutim u političkoj praksi su te odredbe imale drukčiji implementacijski karakter.

5.1 Razumijevanje političkog pluralizma

Politički pluralizam u razdoblju nakon aneksije Bosne i Hercegovine odražavao se u političkoj borbi (kada govorimo o hrvatskim političkim strankama u Bosni) ne samo Hrvatske narodne zajednice i Hrvatske katoličke udruge, nego i između bosanskog klera koji je bio podijeljen na franjevce koji su podržavali HNZ, i svjetovni kler s isusovcima koji su bili za HKU. Optužbe koje je nadbiskup Stadler podnosio protiv franjevaca, a koje nisu tema ovog magistarskog rada, odnosile su se i na to da se franjevci ne mogu služiti svojim pasivnim pravom glasa i da ne mogu doći u sabor kao narodni poslanici. Svjestan činjenice da su jedini obrazovani ljudi među Hrvatima donedavno bili franjevci, Markušić se zajedno s vodstvom Hrvatske narodne zajednice zalagao za to da franjevci mogu uspješno zastupati interes svog naroda kroz zastupnišvo u saboru, premda nije do kraja zadržao ovakve stavove. Markušić je bio svjestan nužnosti mijenjanja postojećeg društvenog stanja. Iz tog razloga zalagao se za osnivanje stranke Hrvatskih narodnih socijalista. Smatrao je da Hrvatsku narodnu zajednicu i Hrvatsku radničku zajednicu trebaju voditi svećenici i kako to nije izraz klerikalizma, nego svjesno sudjelovanje svećenika u životu svog naroda. I on i ostali franjevci su podržavali političku organizaciju Hrvatsku narodnu zajednicu. Politički pluralizam izražen kroz nadmetanje ove dvije političke organizacije (HNZ i HKU), Markušić je shvaćao i kao otpor austrougarskoj kolonijalnoj vlasti koja je više bila koncentrirana na uvođenje bošnjaštva kao nacionalne identifikacije, kao i na modernizaciju zatečenih konfesionalnih struktura, nego na naglašavanje

povijesne uloge franjevaca koju su zasigurno imali na ovim prostorima. Za razliku od nadbiskupa Stadlera, Markušić nije pripadnike Hrvatske katoličke udruge smatrao nevjernicima (što možemo promatrati kao izraz zdrave želje za političkim pluralizmom i stranačkim takmičenjem), ali budući da je Josip Stadler negirao nacionalno postojanje Srba i Muslimana i htio ih pretvoriti u Hrvate, Markušić se jednostavno nije mogao identificirati s takvom politikom. Isti postulati vrijedili su i za Hrvatski dnevnik, službeno glasilo Hrvatske katoličke udruge u kojem je pisano protiv franjevaca i njihovog prava na župe. Očigledno svjestan stranačkog takmičenja u prvom desetljeću 20.stoljeća između Hrvatske narodne zajednice i Hrvatske katoličke udruge, Markušić se jasno opredjeljuje za prvu političku organizaciju koja nije bila isključivo katolička organizacija pa je bila otvorena i za pripadnike drugih vjera, što upućuje na to da je Markušić podržavao one političke stranke koje su bile heterogene po nacionalnom i konfesionalnom sastavu. Međutim, ono što je bitno naglasiti jeste da Markušić nikada nije težio dominaciji u političkom prostoru, vjeru je ipak postavljao iznad svih drugih ciljeva i bio je svjestan politički neodgojene bosanskohercegovačke sredine nakon austrougarske okupacije. No, i u takvoj sredini Markušić je prepoznao da politički pluralizam vodi ka demokratizaciji društva. U razdoblju nakon Prvog svjetskog rata, bio je svjestan ostvarenog političkog pluralizma i neprestane borbe političkih stranaka, a sam se opredjeljuje na osnovanje Hrvatske težačke stranke kako bi pomogao socijalnoj nevolji bosanskog seljaka. U svom članku *Kraljeva arbiraža* piše o tome kako su zaslijepljene političke strasti, zavađenost među strankama i zatrovani parlamentarni život ponukali kralja da doneše spomenuti proglaš²³. U članku naglašava i kako Bosna i Hercegovina ne smije ostati po strani nego treba aktivno sudjelovati u uređenju nove države. Svjestan nepostojanja političkog pluralizma u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata, prihvaća komunizam kao političku realnost, i sredstvo pobjede nad fašizmom, vjerujući kako će nova vlast riješiti dugogodišnja socijalna pitanja, a samim time i otvoriti put ka novim oblicima političkog pluralizma. Prateći razvoj Markušićeve političke misli kroz sva navedena razdoblja, kada govorimo o političkom pluralizmu kao njenom sastavnom dijelu, dolazimo do zaključka kako je Markušić od samog početka svog društvenog djelovanja zapravio bio zagovornik političkog pluralizma, s posebnim naglaskom na ulogu seljačkog strata u različitim političkim sustavima i njegovom aktivnom integriranju kroz različite oblike participacije u političkom i društvenom prostoru. Na temelju takvog stava u svojim pismima i savjetuje da se što više težačkog stanovništva zaposli na gradnjama željeznica, izgradnji lokalnih cesta, da se zauzme za ljude u nevolji. Budući da je

²³ Odnosi se na događaj od 6.siječnja 1929.godine, poznat pod nazivom Šesto-januarska diktatura.

posebno bio vezan za Jajce i okolicu, zagovara da se u tom kraju dižu škole i druge kulturne ustanove. Kada govorimo o razdoblju nakon Drugog svjetskog rata u kojem je Markušić aktivno, a u isto vrijeme i veoma oprezno sudjelovao, bitno je naglasiti kako je političku stvarnost činio sustav s jednom dominantnom partijom koji je vodio ka političkom monizmu i jednostranačkom sustavu. Čak bi se moglo reći kako su u ovom razdoblju postojale prividne forme političkog pluralizma u vidu štrajkova, studentskih demonstracija i raznih omladinskih organizacija, ali sve one bile su samo produžena ruka KPJ. Budući da je Komunistička partija Jugoslavije u ovom razdoblju uživala narodni legitimitet, takvo stanje pogodovalo je stvaranju partijske države koja predstavlja protudemokratski tip države, što je Markušić u osnovi odbacivao, ali zbog prisutne represije novog režima prema neistomišljenicima, a pogotovo prema katoličkoj Crkvi, znao je da kao tadašnji provincial mora naći načina za ublažavanje represije, imajući pri tome na umu kako je Ustavom bila „zabranjena zloupotreba crkve i vjere u političke svrhe i postojanje političkih organizacija na vjerskoj osnovi.“ Imajući to u vidu, možemo zaključiti da je osnivanje svećeničkog udruženja *Dobri Pastir* bio Markušićev pokušaj razvijanja nekog oblika političkog pluralizma u novom društvenom okruženju. Osim toga, bio je svjestan činjenice kako mora djelovati iz pozicije slabijega kako bi spasio bosansko katoličanstvo, iskazujući lojalnost i kooperativnost u monistički uređenoj državi. Kada je u pitanju privatna svojina i posjedi o čemu je Markušić razmišljao i pisao još u razdoblju austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini, možemo reći da je u ovakovom konceptu konačno doživio ispunjenje onoga o čemu je pisao, budući da su Ustavom bila definirana i socijalna sfera, a stanovi i privatni posjedi smatrani su nepovredivim. Također budući da je tadašnja NR BiH bila definirana kao sekularna i socijalna država, Markušić se nadao da je u takvom sustavu moguće ostvariti socijalni mir i socijalnu zaštitu za marginalizirane i obespravljene kategorije stanovništva. U mnogim ranije citiranim Markušićevim izjavama poziva na pravilne i lojalne odnose prema narodnim vlastima. Kada su se po završetku rata održali prvi izbori, Markušić bilježi ovako: „11.XI. (1945) Izbori za „saveznu skupštinu“ i „skupštinu naroda“, ustavotvornu skupštinu, nakon neviđene i nedozivljene agitacije sredstvom plakata... Iz samostana išlo je šestero glasovati, svi koji su imali pravo glasa. I usuprot tome što nije bilo protustrandje išlo se na glasovanje za vječan protest proti petokolonaštvu, tuđincu okupatoru i koljaštvu.“ (Džambo, 2019: 513) Iz ove Markušićeve zabilješke vidljivo je njegovo oduševljenje koje ga je preplavilo po završetku rata, ali i želja za aktivnim sudjelovanjem u novoj političkoj realnosti koja je nastupila nakon pruženog otpora okupatoru, kao i očita podrška Komunističkoj partiji Jugoslavije.

Na temelju svega navedenog, može se zaključiti kako je Markušić ipak stajao na strani parlamentarne demokracije i političkog pluralizma u vidu višestranačja, nasuprot monosustavima bez relevantne opozicije u vidu totalitarnih političkih sustava, a samim time i odbacivao svaku ideju koja je podržavala monističke koncepcije države. Svjestan, već tada, postojanja različitih interesa u jednom društvu, pomogao je seljačkom stratumu artikulirati te interese kroz političku stranku, a u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata u uvjetima nepostojanja realnog političkog pluralizma, ipak smatrao kako svi imaju pravo na jednakost, zakonitost, nediskriminaciju i slobodu iako je na djelu bila očita diskvalifikacija Crkve od strane komunističkog vođstva.

5.2. Markušićeve stranačke preferencije i interesi seljačkog sratuma

U austrougarskom razdoblju dolazi do pokušaja stvaranja političkih stranaka koje bi imale narodni, a ne nacionalistički predznak, i koje bi imale narodno, a ne konfesionalno obilježje, pa tako Markušić zajedno s Dušanom Džamonjom nastoji osnovati stranku Hrvatskih narodnih socijalista koja bi naglašavala važnost političke suradnje sa Srbima, a kao osnovni program bila bi svakako socijalna pitanja. Oštro osuđujući katolički klerikalizam nadbiskupa Josipa Stadlera, godine 1904. Markušić navodi: „7) Studenoga 30. moja misao: Dosada u Hrvatskoj nije niko učinio tolikoga grijeha kao baš tobožnji organ klerikalaca „Hrvatstvo“. On napravi i svori struju protiva katoličku.“ (Markušić, Kronologija I: 9-10) Na temelju toga također navodi: „Mi se nikako ne istovjetujemo sa hrvatskom politikom preuzvišenog gospodina dr. Josipa Stadlera, vrhbosanskog nadbiskupa, u koliko unosi u hrvatsku narodnu politiku i katoličku vjeru.,, (Markušić, Kronologija II: 76) Osim što Markušić i većina franjevaca nisu podržavali Stadlerov klerikalizam, nisu se s njegovom politikom mogli poistovjetiti i iz razloga jer je nadbiskup Stadler želio franjevcima oduzeti župe i ograničiti ih na život u samostanima, ali i provesti njihovu sekularizaciju.

Kada je u pitanju odnos vjere i politike, Markušić bilježi sljedeće: “Katolička je Crkva za sve, vjera je za sve, vjersko je radikalstvo za sve... Bilo je u nas nekog primitivnog ili barem nesvjesnog nastojanja, da se naše vjerske težnje okuju u stranačke lance, a to bi bila najveća nesreća. Okivanje vjerskih načela i težnja u stranačke okove krvavo bi se osvetilo. Vjera se ne smije ravnati prema ljudskim hirima. Jedna stranka može imati vrijednost u jednom vremenu, a vjerski rad mora biti takav, da u svakom vremenu objektivnom gledaocu bude uzvišen nad

svagdanje strančarenje i političko natezanje... Iz ovog mog razlaganja ipak bi imao krivo, tko bi razumio, da Crkva u politici nema ništa svoga. Ima ona u politici dapače mnogo tih prava...Mi u takvom slučaju moramo simpatizirati s onim strankama, koje štite u politici načela katoličke vjere, ali se ni u kojem slučaju ne smijemo identificirati s njihovim političkim programom nego se uvijek moraju odjelito vidjeti razlozi simpatija.“ (Markušić, 1914: 56) Kada Markušić govori o okivanju vjerskih težnji u stranačke lance, očito je da se referira na Stadlerovu političku organizaciju Hrvatsku katoličku udrugu, koja je težila isključivo homogenom nacionalnom i konfesionalnom sastavu, što je Markušić u osnovi odbacivao. Na temelju ovih Markušićevih citiranih riječi vidljivo je je smatrao kako jedna politička stranka treba štititi načela katoličke vjere, ali ne treba se organizirati na takvim osnovama. Prema tome, zaključujemo kako je odbacivao svaki oblik političkog klerikalizma, naglašavajući kao fratar ipak vjerski rad iznad svakodnevnih političkih zbivanja. Bio je protiv toga da se fratri identificiraju s bilo kakvim političkim strankama, a smatrao kako mogu biti simpatizeri onih koje štite načela katoličke vjere.

Po završetku Prvog svjetskog rata, bosanskohercegovački Hrvati namjeravali su u Bosni i Hercegovini osnovati samo jednu stranku, ali zbog podjele katoličanstva na klerikalno i liberalno krilo, nije došlo do dogovora o osnivanju samo jedne političke organizacije. Konačno u kolovozu 1919.godine dolazi do osnivanja Hrvatske pučke stranke (HPS) s geografskim težištem u zapadnoj Hercegovini, i Hrvatske težaške stranke (HTS) s geografskim težištem u srednjoj Bosni. Obje stranke su bile zagovornice političkog katolicizma. Prva stranka je naglašavala katolički odgoj u novoj državi, a druga se bazirala na kršćansko-socijalne interese seljaka i radnika, a obje su zauzimale antcentralističke pozicije. Do ovog razdoblja, svi Markušićevi pokušaji stranačkog organiziranja ostali su samo mrtvo slovo na papiru, a 1919.godine postaje jedan od osnivača Hrvatske težaške stranke. Originalni poziv na osnivanje stranke donosi se u nastavku rada.

„P. n. gospodine!

Svi su se Hrvati Bosne i Hercegovine na skupštini u Travniku dne 14.ov.mj. ujedinili i osnovali političku stranku pod imenom „Hrvatska Težaška stranka“. Nekadanja „Hrvatska pučka stranka“ razišla se, a raspustio se i odbor „Hrvatske narodne stranke“.

Time smo se svi mi Hrvati Bosne i Hercegovine uhvatili u jedno kolo, da se tako ujedinjeni i jaki odupremo svima neprijateljima prave jugoslavenske misli. U pravdi, jednakosti i čistoj državnoj upravi stoji interes naše države i narodnog jedinstva kao diktat i to je ona sloboda,

koju narod traži. Naša se država nalazi u krizi, pak se obračamo u prvom redu slojevima nepatvorene narodne misli i težnje, nu koji su do sada zaboravljeni po strani stajali. Pregnut ćemo, da njih povučemo iz rezerve i pridignemo, jer su oni temelj naše države, a to će i ostati. Tamo je ispravna narodna miso, dok se u mnogim vodećim slojevima nalazi duh separatizma, hegemonizma i korupcije, što je neprijatelj vjekovima među nas unosio. Mi hoćemo dakle, da se sa svim tim prekine, a u „H.T.S.“ tražimo slobodu duha i naroda, da u isto vrijeme, dok smo se oslobodili vanjskih nerijatelja, ne budemo robovi samih sebe.

Prekidamo s blijedolikom visokopolitičkom frazeologijom, a pristupamo unutarnjem organizovanju naroda, iz čega će nasupiti rad, snaga, red, zaposlenost, zadovoljstvo, mir, jednakost, socijalna i plemenska pravda, kao što i nepokvarena državna uprava. Odbacujemo takozvanu gospodsku politiku, a prihvaćamo se realnog rada i organiziranja naroda.

Za težake tražimo široko osvješćenje i pridignuće, za radnike državotvornu svijest i životno osiguranje, za inteligentne i građane povratak narodnoj duši i težnjama, a za sve tražimo zbijenost redova u radu i obrani.

Ime je naše stranke istina donekle plemenskog obilježja, ali su ideali opće narodni, jugoslavenski.

Kad sve druge stranke budu zastupale istu pravednost, bit će jedno. U našu stranku imaju pristupa svi oni, kojima je do rada, do prave slobode, do državnog i narodnog jedinstva. Hrvati smo za to, jer smo Jugoslaveni. Hrvatska je duša bila tvorac, a danas je nosioc narodnog jedinstva, a njen proizvor mirna, pravedna, nesebična, ali i neslomiva duša hrvatskog težaka.

Težaška smo stranka, jer nam je težak reprezentant radnih slojeva našeg naroda i glavna snaga inteligenata, građana i radnika.

Na skupštini u Travniku izabrani su iz sve Bosne i Hercegovine ljudi od sviju slojeva naroda kao privremeno vodstvo „H.T.S.“, koji imaju nalog i dužnost, da stranku kroz dva mjeseca organiziraju i vode.

Odmah dakle, čim primite ovo pismo, razjasnite narodu slogu Hrvata i poradite za našu stvar u duhu ovog pisma u Vašem mjestu i u svim mjestima Vaše okoline i ustanovite od težaka agrarne odbore stranke, te se odazovite, molimo Vas, ovom pozivu, da kao član odbornik privremenog vodstva stranke dođete u Sarajevo na skupštinu vodstva, koja će se obdržavati ovde, dne 7.rujna u 8 sati u prostorijama „Trebevića“, sa slijedećim dnevnim redom:

1. Konstituiranje vođstva,
2. Popunjene odbornika,
3. Redakcija programa i statuta stranke,
4. Glasilo stranke
5. Fond
6. Proglas na narod za organiziranje,
7. Eventuala.

P.n.gospodine rodoljube, evo zgode, da svaki pokaže svoju ljubav i požrtvovnost prema narodu.

Svaki od Vas ima priliku, da u našoj stranci svojim mislima pribavi uvaženje, pa eto časa, kad ćemo moći svi raditi, da koristimo narodu i državi, a da ne prolaze naši dani u ispraznom kukanju i kritizovanju! Bolji je jedan sat rada nego godina jadikovanja.

Odazovite se ovom pozivu i na vrijeme nam najavite svoj dolazak!

Sarajevo, dne 26.kolovoza, 1919.

Interimni predsjednik

I odbornici“ (Originalni poziv arhiviran u Franjevačkom samostanu sv.Luke u Jajcu)

Iz ovog poziva vidljive su Markušićeve namjere, ali i stavovi konkretno vezani za bosanske težake, kojima je želio pomoći u ostvarivanju njihovih prava kroz političko udruživanje. Vidljivo je i njegovo oduševljenje zbog propasti „vanjskih neprijatelja“, (misleći pri tome na propast Austrougarske Monarhije), a također i naglašavanje jugoslavenskog identiteta iznad svakog drugog partikularnog. Markušićeva želja za osnivanjem Hrvatske težačke stranke predstavlja još jedan dokaz njegove zauzetosti i spremnosti za pomoći svom narodu, a upravo pod tim pojmom je podrazumijevao na prvom mjestu „sitni“ seljački stratum, odnosno najmasovnije obespravljene klase u društvu.

Da Markušićevi stavovi o ulozi fratara u politici nisu bili konzistentni potvrđuje i njegova okružnica nakon atentata na Stjepana Radića u Skupštini 1928.godine, u kojoj kao tadašnji provincijal naglašava: „ Mi moramo biti za naš narod; moramo se za njega posvema žrtvovati, i uvijek za dobro njegovo bez ikakva zatezanja na neustrašivu mjestu postajati. Ali mi nismo

političari, a još manje strančari; nego je svaki od nas dao svoj glas i tako biro poslanike i političare ili izvršioce stranačkih foruma, da se oni dalje brinu. Ovo nije više ono primitivno doba iz vremena turskih vezira i seraskera, da svakodnevno polijećemo u boračke redove. Birali smo, neka oni dalje rade! Svak po svome mandatu i odgovornosti, ne samo jutra i večeri – nego i narodnoga suda u povijesti!... Stoji, da i bez obzira na to, što nas nije nitko birao ili nije ni htjeo birati, mi ipak imamo pravo i dužnost (čega nam ne može nitko zanijekati, i mi ne damo da nam zaniječe!), da reknemo svoju na pravo vrijeme i na doličan način. Ali to može biti samo u prekretnicama vremena, i u pitanjima osnovne važnosti, a ne u dnevnim obračunavanjima, koja su i onda dnevna, a mogu biti i malena, i kad ima mnogo i previše vike...Naša je naročita jakost u tome, što naš pojedinac nije jedno, nego smo svi jedno; zato treba uvijek imati na umu, da svaki naš pojedinac nosi ime i odgovornost nas sviju!...da nigdje ne izlazimo vani u dnevnu i zapaljenu stranačku borbu, koja danas, kako vidite, sve što je živo, proždire: i da ni u kojem slučaju ne izlazimo isto vani s izjavama...“ (Markušić, 1928: 322-323) Iz ove Markušićeve okružnice vidljivo je kako smatra da svećenici trebaju biti iznad dnevne politike, posvećujući se ponajviše pastoralnom radu, i biti jako oprezni u davanju bilo kakvih javnih izjava, što je zapravo i ostalo njegovo temeljno obilježje u dalnjem djelovanju.

Iz poziva za osnivanje Hrvatske težaške stranke, vidljivi su i interesi seljačkog stratuma, a upravo pomaganje i solidarnost s tim slojem stanovništva Markušić je prepoznao kao krucijalan za stvaranje društvene kohezije. Želio je i kod drugih probuditi osjećaj za socijalne nevolje koje su pogađale bosanskohercegovačke seljake, naročito vidljive neriješenim agrarnim pitanjem. Tako Markušić piše: „...mislim, da bi prvu brigu posvetiti morali našem prvom i najzapoštenijem radniku - težaku, bez kojega ćemo svi biti materijalne propalice.“ (Hranić, 1911: 50) Mogli bismo zaključiti kako Markušić ovom izjavom indirektno kritizira samu Austrougarsku politiku u Bosni i Hercegovini i njenu indiferentnost prema neriješenom agrarnom pitanju. Ako usporedimo odnos spram političkih stranaka i interesa seljačkog stratuma dolazimo do zaključka kako je Markušić više zagovarao i promicao interes seljaka kroz promicanje seljačkih zadruga, pučku prosvjetu, hrvatske čitaonice i druge društvene aktivnosti koje su ciljale na pridignuće, kako to Markušić kaže, *našeg elementa*. I upravo taj „sitni rad“ smatrao je naispravnijom politikom koju mogu voditi bosanski franjevci. Zalagao se za zapošljavanje težaka pri gradnji željeznica i tražio zaštitu trgovackog staleža. Gotovo sve njegove pjesme i objavljeni radovi, u prvom redu studija *Kmetovsko pitanje u Bosni i Hercegovini* posvećeni su najmarginaliziranim kategorijama stanovništva. Bitno je naglasiti da su seljaci predstavljali najbrojnije kategorije stanovništva u Bosni i Hercegovini i nakon

austrougarske okupacije, ali i u razdoblju nakon Prvog svjetskog rata. Prepoznavajući to, Markušić je smatrao da bi svoje interese mogli artikulirati i realizirati upravo korz Hrvatsku težašku stranku. Markušić je bio protiv osnivanja isključivo kršćanskih stranaka, koje niječu postojanje ostalih naroda, kao što je to radio nadbiskup Josip Stadler.

Uzimajući sve navedeno u obzir dolazimo do zaključka da je Markušić prihvatio mjesto „interimnog“ predsjednika Hrvatske težaške stranke jer je mislio kako će na taj način ostvariti svoje snove o socijalnim pravima najmasovnijih obespravljenih klasa kao što su radnici i seljaci o kojima je ranije pisao i u svojim djelima *Moć socijalne demokracije* i *Kmetovsko pitanje u Bosni i Hercegovini*, i da se neće izgubiti u političkim napetostima toga vremena. No, nakon kratkog vremena i sam ostaje razočaran unutarstranačkim previranjima, izjavljuje kako je Hrvatska težaška stranka izdala seljački program i ponovo se vraća svojoj prvobitnoj ideji jugoslavenstva. Nakon ovog iskustva sa Hrvatskom težaškom strankom, Markušić postaje prilično oprezan kada je u pitanju dnevna politika.

No, budući da pratimo razvoj Markušićeve političke misli i nakon Drugog svjetskog rata, bitno je naglasiti kakav je bio njegov odnos prema tada dominantnoj političko-partijskoj snazi, Komunističkoj partiji Jugoslavije. Prije svega, promatrao ju je kao vodeću snagu koja je pobjedila najvećeg neprijatelja 20.stoljeća, a to je nacizam. On za vrijeme Drugog svjetskog rata, ali i nakon njega, održava dobre odnose s partijskim vođstvom, što je vidljivo kroz njegove ratne zabilješke, a navedeni odnos posebno dolazi do izražaja 1949.godine kada odlazi kod Tita u Maršalat i iznosi najvažnije predstavke za poboljšanje društvenih odnosa u novoosnovanoj državi, misleći pri tome prvenstveno na odnos vlasti i katoličke Crkve u Bosni, što je vidljivo iz ranije predočenog pisma. Zabilješke koje potvrđuju navedeno glase: „...Dne 15.IV. sav Zavnobih u nekoliko kamijona ode u Sarajevo, ali sa slabom organizacijom. Neke sam ispratio kod Doma Kulture, one koji su me na odlasku posjetili. Predsjednik dr. Vojislav Kecmanović nije učinio posjet samostanu... 10.IV. Išao sam 9.IV. u Zavnobih na razgovor sa predstojnikom dr.Vojislavom Kecmanovićem o mom pismu na provincialat u pitanju što su pisale novine „Borba“ i „Oslobođenje“ proti fratrima. On je prigovorio pismu da je polemično. A dne 10.IV. odnio sam pismo Korpusu, Đorđu Jakiću... 11.IV.1945... Nadalje mu je rečeno kako sam ja jednoglasno izabran od Zavnobiha u centralni odbor Crvenog krsta, te da dođem predsjedniku dr.Vojislavu Kecmanoviću poslije podne. Rekao sam gvardijanu da on ide poslije podne dr. Kecmanoviću i rekne mu kako mi nijedan nismo za toga nego da će naći u Sarajevu podesnije ljude, posebno da ne smijemo bez dozvole starješinstva primiti nikakvu službu...išao sam predsjedniku Zavnobiha dr. Kecmanoviću i bio kod njega 2 sata u razgovoru...“ (Džambo,

2019: 472-474) Markušićeve *Ratne zabilješke* sadrže još mnoštvo podataka o tome kako su jajački fratri njegovali dobre odnose sa samim rukovodstvom Narodno oslobodilačkog pokreta u vrijeme Drugog svjetskog rata.

Josip Markušić je vjerovao da je Narodna Federativna Republika Jugoslavija takva politička zajednica jugoslavenskih naroda kakvu je oduvijek zamišljao i priželjkivao, iako je bio svjestan svih njenih nedostataka u vidu nepostojanja političkog pluralizma, monističkog sustava vlasti i represije režima prema neistomišljenicima. Smatrao je kako je stav KPJ glede nacionalnih i socijalnih pitanja, i federativnog uređenja države i njenog unutarnjeg jedinstva nadasve pravedan, i kao takvoj davao joj je bezuvjetnu podršku. Kada je u pitanju agrarna politika, o čemu ćemo govoriti u posljednjem poglavlju ovog magistarskog rada, napomenuti ćemo samo kako se Markušićeva vizija rješenja agrarnog pitanja u potpunosti slagala sa socijanim programom Komunističke partije Jugoslavije. Međutim, bilo bi naivno pomisliti da Markušić nije bio svjetsan svih zločina koje je Komunistička partija Jugoslavije počinila nad katoličkim svećenicima u Bosni i Hercegovini, posebno u Širokom Brijegu gdje su u tamošnjem franjevačkom samostanu poubijani svi franjevci, njih 28, pod krinkom da su se borili protiv Narodno oslobodilačkog pokreta. No, usprkos tomu, Markušić izražava faktičko priznanje i lojalnost novim vlastima, i upravo u tome se i krije sva veličina ovog bosanskog franjevca. Ono što je Markušić zasigurno smatrao nedostatkom u radu KPJ, iako nije javno govorio o tome jeste činjenica da su partijskom diktatu bile podređene sve institucije koje bi dovele do demokracije i vladavine prava. Bio je zapravo protiv partitokracije koju su razvili jugoslavenski komunisti, a vjerojatno i svjestan činjenice da su vladali s više represije nego monarhisti u Prvoj Jugoslaviji, uz svečano priznanje svih jugoslavenskih nacionalnosti. Kada govorimo o Markušićevim stranačkim preferencijama smatrao je da jedna politička organizacija treba u svom sadržaju posjedovati najvažniji, a to je socijalni, i imati narodno, a ne konfesionalno obilježje. Zadovoljava se time da jedna politička organizacija štiti načela katoličke vjere, ali da ne počiva na njezinim osnovama. Odbacuje svaki politički klerikalizam, naglašavajući kako svećenici i Crkva mogu simpatizirati sa strankama nakon dugog razmišljanja o razlozima tih simpatija. Budući da je Markušić i u Hrvatskoj težaškoj stranci naglasak stavljao na težake i na socijalni program, a ne na hrvatstvo, može se zaključiti da je bio blizak ideologiji socijaldemokratskih stranaka i da je pripadao lijevom političkom spektru, podržavajući višestranačke političke sustave, oštro neslaganje s jednostranačkim političkim sustavima i traženje modusa vivendi u sustavima s dominantnom partijom.

6. Agrarna politika u Markušićevoj političkoj misli

Ko što je ranije već spomenuto, Markušić se za svoga života bavio i agrarnim pitanjem, smatrajući ga jednim od ključnih u tadašnjem društvu, stoga posebnu pažnju zahtjeva njegova povijesno-sociološka studija pod nazivom *Kmetovsko pitanje u Bosni i Hercegovini* koju je napisao 1911.godine pod pseudonimom Vojislav Hranić, kada je već kao mladi fratar imao potpuno formiran kritički pogled na socijalnu stvarnost pod austrougarskom upravom. Navedena studija do danas nije u potpunosti elaborirana, a u nastavku rada identificirat će se njene osnovne atribucije.

Agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini Markušić uspoređuje s ranom na ljudskom tijelu jer njeno potpuno i ispravno liječenje pogoda i zemljoposjednike i kmetove koje Markušić naziva srcem narodnog organizma u državi. Kroz ovu studiju, kao uostalom kroz sve Markušićeve radove i govore, vidljiva je ljubav prema narodu. Tako na samom početku piše: „Može li se pripustiti ipak ovo pitanje na miru? – Ovo pitanje može pustiti i dalje na miru samo onaj čovjek, koji nema nimalo simpatija prema našem mukotrpnom narodu. Ja u ovo pitanje zalazim s potpunim mirom, a oboružan ljubavlju prema cijelom organizmu našeg naroda...“ (Hranić, 1911: 1) Iz ovoga navoda vidljivo je da Markušić misli na sve kmetove u Bosni i Hercegovini, ne samo katolike. Na početku studije tumači se značenje riječi kmet, potom se ukratko prikazuje kmetovsko pitanje u Bosni prije 1463.godine. Navodi se kako stari Slaveni nisu poznavali niti jedan oblik društvene ovisnosti. Takve prilike vladale su do 12.stoljeća pojavom plemstva gdje su seljaci postali njihovi podanici. U Bosni je i prije pada pod Osmanlije bilo kmetova, što Markušić dokazuje darovnicom kralja Stjepana Ostoje i darovnicom posljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševića iz 1461.godine. Padom Bosne agrarno - pravni odnosi su ostali isti, ali se broj kmetova povećao. U takvoj situaciji dolazi do velikog iseljavanja kršćanskog stranovništva u austro-ugarske krajeve, „a njihovi se nepokretni posjedi razdijele među odane privrženike: poturčene patarene i međubdoseljene turske velikaške porodice: Čengiće, Miraleme, Sulejmanpašiće i druge.“ (Hranić, 1911: 4), sve dok se za njih kod sultana El Fatiha nije zauzeo fra Andeo Zvjezdović, dobivši Ahdnamu čime se franjevcima i njihovim vjernicima garantirala potpuna sloboda u okvirima Carstva. Markušić dalje navodi dokaze u prilog tvrdnji da su kršćani i nakon pada Bosne pod Osmanlije posjedovali i pokretna i nepokretna dobra. Markušić se zatim pita odakle onda u Bosni ipak toliki kršćanski kmetovi, i pokazuje na koje su sve načine kršćani gubili zemlju i postajali kmetovi. Navodi četiri glavna razloga koja u dalnjem pisanju i obrazlaže, a to su:

1. veliki broj kmetova i prije dolaska Osmanlja,
2. nastajanje kmetova nasilnim otimanjem,
3. mnogi su željeli dragovoljno postati kmetovima zbog nepovoljnih okolnosti u Bosni za vrijeme turske vladavine,
4. mnogo kmetova, osobito pravoslavnih je nastalo naseljavanjem.

Osmanlije su se osvećivale svima onima koji su u njima vidjeli neprijatelje države. Ovu priliku su iskoristili i bosanski krstjani koji su mahom prešli na islam, da se osvete katolicima koji su njih ranije zbog vjere uzenimaravali. U studiji navodi loše primjere Husrefbegovog držanja prema kršćanima, koji su mahom za vrijeme njegovog namjesnikovanja selili iz Bosne, a na njihovo mjesto je Husrefbeg naseljavao Vlahe. O stanju kmetova za godinu 1839. Markušić bilježi: „Kmetovima se i nadalje priječilo, da se otkupe; njihove krčevine na erarskom zemljишtu otimane; mnogima su i vlastite zemlje otete, a gdjekoji se dapače našo, koji je sam bježeći pred zulumom sebe, svoju djecu i svoje zemljište kojem uglednijem agi ili begu pod kmetovsko pravo dao.“ (Hranić, 1911: 24) Kršćanski kmetovi su morali agama i begovima pored obrađivanja zemlje, nerijetko i djecu ljudjati, pse hraniti itd., što je dovelo do velikog nezadovoljstva među rajom. Godine 1848. dolazi do vilajetske skupštine u Travniku čiji sadržaj Markušić donosi prema pamćenju fra Martina Nedića koji je prisustvovao skupštini. Zaključci sa skupštine bili su sljedeći: „1. Za svu se Bosnu uvodi, da kmetovi plaćaju agama i begovima trećinu. 2. Age i begovi u naknadu moraju kmetovima plaćati od kmetskoga poreza treći dio; 3. udarati jednu trećinu ograde oko njiva; 4. isplatiti kmetovima sve ponačinjene zgrade; a koliko koja zgrada vrijedi, da ljudi imaju procjeniti. Ako aga ili beg ne bi imali novca, da kmetovima isplati zgrade, neka kmet sebi sve dotle zaustavlja trećinu, dok ne podmiri računa; 5. begovi i age moraju davati kmetovima sjeme i volove. U Posavini napose, da age moraju kmetovima ne samo nove potrebne zgrade praviti, nego i stare popravljati.“ (Hranić, 1911: 27) Međutim, ovi zaključci bili su bezuspješni, a nakon njih pojavljuje se anonimna spomenica od preko 600.000 krstjana u dva vilajeta Bosne i Hercegovine koja sadrži „Želje i molbe krstjana u Bosni i Hercegovini, koje ponizno prikazuju njegovom carskom veličanstvu sultanu Abdul – Medžidu.“ Godine 1856. Turska proglašava novi ferman reformi pod nazivom *Hatihumajun* koji proglašava ravnopravnost vjeroispovjesti u Turskoj. Budući da ni taj ferman nije uspio riješiti agrarno – pravne odnose u Bosni, 1859.godine Porta izdaje Sefersku naredbu, a Markušić tvrdi da se ona nije bila pravno osnovana. U nastavku studije govori se o ustanku u Hercegovini 1875.godine koji je između ostalog i doveo do austrougarskog zaposjednuća ovog

teritorija. Ustanici u Hercegovini predali su Porti određene zahtjeve koji su se, između ostalog, odnosili na to da se kršćanskom pučanstvu u Hercegovini podijeli treći dio oranice, da im se nabavi poljoprivredno oruđe, da im se otpusti davanje poreza i dr., no Porta je sve zahtjeve odbila. Ustanci su se nastavili, a konačno godine 1878. dolazi do zaposjednuća Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske Monarhije. Markušić u svojoj studiji kronološki navodi sve reforme koje su se pokušavale sprovesti pod osmanskom upravom, ali također navodi i to kako se ovo pitanje htjelo riješiti jednostrano, što nije bilo opravdano, te kako nije bilo ozbiljnih pokušaja da se ono riješi. Agrarno – pravni odnosi se ni nakon okupacije 1878. godine nisu znatno mijenjali, no Markušić objašnjava kmetovske odnose nakon okupacije, gdje je ipak došlo do nekih promjena. Kršćani Bosne i Hercegovine su se nadali da će austro-ugarska vlada iza okupacije reformirati agrarno - pravne odnose, međutim ona je samo promulgirala Sefersku naredbu iz 1859. godine. Markušić se u studiji pita zašto Austro-Ugarska nije htjela odmah riješiti agrarno-pravne odnose? Navodi dalje, kako je general Filipović htio urediti kmetovsko pitanje, no bio je smijenjen jer je pokazivao da Bosna i Hercegovina mora pripasti hrvatskoj kraljevini. „Međutim agrarno pitanje nije poslije okupacije riješeno, te kako mi danas stojimo iza 130 godina pod najmodernijim i teškim zahtjevima današnjega života i poreza na onome mjestu, gdje smo stajali i prije 30 godina.“ (Hranić, 1911: 39) Iz ove rečenice vidljivo je Markušićev razočarenje tadašnjim stanjem u vezi nesređenih agrarnih odnosa. Međutim, austro-ugarska uprava je ukinula sve vrste zuluma koji su do tad u državi postojali, ali seljaci su ipak morali trećinu svojih prihoda davati posjednicima zemljišta. Kmetovi su slali svoje predstavnike u Zemaljsku vladu u Sarajevo sa željom uređenja agrarnih odnosa, i to 1884. godine, žaleći se na trećinu i desetinu. O austro-ugarskom odnosu prema bosanskohercegovačkom stanovništvu Markušić navodi sljedeće: „...ali je svakako ovo istina, da je austro-ugarska uprava u Bosni u svemu išla na ruku muslimanskog elementu u Bosni i Hercegovini, a nad kršćanima previše oštroski držala i previše strogo paragrafe tumačila.“ (Hranić, 1911: 43), navodeći pri tome primjer Petra Čigoja iz Jajca kojemu su begovi protupravno uzeli zemljište. Tadašnja vlast nije bila sklona prema kmetu, koliko prema agi, i često puta je jedva dočekala da se prikloni agama barem po paragrafima, ako ne po istini, a sve u svrhu dobrih odnosa s njima. Kmetovi su velikim dijelom zemlju gubili i neznanjem, što je predstavljalo štetu i po njih, a i po samu upravu, a također i pristranim svjedočenjem ljudi iz naroda. Navodeći sve načine putem kojih su kmetovi gubili zemlju, Markušić bilježi: „Tako je to išlo, tako se rješavalo agrarno pitanje i poslije okupacije dosada. Ko osjeća za narod i za domovinu, dakako da preko ovoga ne može prijeći u šutnji.“ (Hranić, 1911: 45) Iz ovih citiranih

riječi vidljivo je kako je Markušić bio osjetljiv na socijalnu bijedu svoga vremena, a isto to očekivao i od svakog drugog čovjeka koji voli svoju domovinu i svoj narod.

Markušić pravi i kritički osvrt na pokušane reforme agrarnog i kmetskog pitanja u Bosni i Hercegovini, obrazlagajući reforme iz 1839.godine nazvane „Hattišerif od Gjülhane“ koje su ih samo obećavale, a ništa pravno nije urađeno da bi se do njih zaista i došlo. Zatim govori i o Vilajetskoj skupštini u Travniku, koja je održana 1848. godine, koja je bila nezakonita jer nije bila zastupana volja kmetova i njeni zaključci su bili bez ikakve pravne vrijednosti. „Hatihumajum“ reforme iz 1856. godine također nisu donijele nikakve novine, nego samo potvratile odredbe iz 1839.godine. Seferska naredba iz 1859.godine zasnivala se na odredbama vilajetske skupštine, i nije bila pravedna što dokazuju i ustanci u Bosni u razdoblju 1875-1878. Očekivalo se da će se agrarni odnosi konačno srediti, međutim Austro-Ugarska Monarhija je krenula drugim putem, tako što je ponovno nastojala oživiti Sefersku naredbu. Kmetovi su se nadali i njihovom prisilnom otkupu ili reformi kojom bi povratili svoja prava. Zanimljivo je to što su kmetovi zahtjevali bar to da im trećinu ne uzima subaša, već da se za to odredi posebna komisija. Dakle kmetovima tada nije padalo na pamet tražiti veća prava od onih koja su imali.

U nastavku se navodi da je u Bosni u vrijeme pisanja studije bilo 85.000 kmetova. Od tog broja njih 9000 ima u svom posjedu komad zemlje, a od tog broja 16.000 kmetova su katolici, ostatak su pravoslavci, a samo neznatan dio kmetova je muslimanske vjere. Markušić se dalje osvrće na tvrdnje o tome kako su bosanski kmetovi u boljem položaju od onih u Rusiji, jer su osobno slobodni, a ruski kmetovi su sličniji robovima, na što odgovara kako su u Bosni kmetovi većim dijelom druge vjere nego age što doprinosi tomu da nepovoljne kmetovske okolnosti budu još nepovoljnije, a također navodi i činjenicu kako su se ruski kmetovi oslobodili još u 19.stoljeću, a u Bosni se kmetovsko pitanje još nije riješilo. Kako bi što jasnije prikazao teško stanje težaka, navodi: „Gledajmo mirno po našoj domovini! Osnova za napredak jedne države jest dobro stanje težaškog svijeta; pa ipak se mi za težake najmanje brinemo. Brinemo se za činovnike, za tvorničke radnike, a za težake vrlo slabo. Reći će tkogod: za težaka je, da se muči. Dobro. Na to odgovaram, da je i težak čovjek. Težak ne može biti gospodin, ali je ipak zavrijedio da živi pristojno prema svome položaju. Bosanski kmet kao da nema tog prava...Na našeg kmeta navalili porezi ko na svakog državljanina po evropskim zemljama. Uz to nije školovan. Nema prilike da zaradi osim s motikom. Ono, što on sa svoje zemlje dobije, mora jeftino prodavati, jer mu nisu otvorena tržišta... Bosanski je kmet istrošen...iza sve te nevolje našem težaku o vratu visi tretina. Zato mu se niti ne mili raditi... kad je ovako stanje kmetova, ovako bolestan organizam našeg naroda, nije čudo, da gdjegod dogje i do jauka.“ (Hranić, 1911: 51)

Markušiću se na trenutak činilo kao da težaci nemaju nikakvih prava, pa iz ove njegove rečenice možemo razumijeti njegovu želju za osnivanjem Težaške stranke, smatrajući kako će na taj način uspjeti artikulirati svoje interese. Težio je jednoj vrsti udruživanja, prvo aga, a zatim kmetova, a to bi, po Markušiću, vodilo socijalnoj revoluciji u Bosni. Povodom toga piše: „Ako bi se kmetovi udružili i udruženo saveznički tražili svoja prava, vodili parnice, onda neće uzbunjenu biti kraja. Ako se udruže age, koja će pravda na svijetu zabranit i kmetovima, da nekakav savez naprave?!” (Hranić, 1911: 51) Markušić želi agrarno pitanje riješiti temeljito, i ipak smatra da razna udruživanja jednih ili drugih neće dovesti do opće željenog cilja, već naprotiv, da bi se time odnosi između age i kmeta još više zamrsili. Pored toga, smatra da je na prvom mjestu humano pomoći bosanskom seljaku, pa tako navodi: „ Ne samo interesi age, interesi kmata i države, da traže skoro temeljito rješenje našeg agrarnog pitanja, već i sami humanitet. Nije humano, protivi se čovječijem dostojanstvu, da naš težak svoje zemlje ne imadne.“ (Hranić, 1911: 53) Zatim Markušić navodi kako oslobođanje kmetova ne bi bila nikakva povlastica, nego da to iziskuju njegova čovječanska prava. Potom Markušić pomalo naivno tvrdi: „ I kao što opстоji sud, da zaštićuje radom stečeno vlasništvo, tako, da opстоji sud za zaštitu čovječanskih prava, naš bi se kmet imo pravo na taj sud pozvati, da mu dosudi pravedan otkup ukmećene zemlje, i uvjeren sam, da bi parnicu dobio. Ali kada formalno toga suda nema, valja da kmetu pravo dadne čuvstvo humaniteta i kršćanske ljubavi.“ (Hranić, 1911:54) Iz ove izjave vidljivo je kako je Markušić naivno vjerovao da humanitet koji on posjeduje, posjeduju i ostali zvaničnici u državi, te da se na osnovu humaniteta i kršćanske ljubavi mogu zagarantirati kmetovska prava, što je predstavljalo jednu vrstu Markušićeve utopije. Za njega je kmetovsko pitanje povjesno-pravni problem, i ima javnopravnu narav. Zaključuje da su kršćani nepravedno izgubili zemljишne posjede, i traži da im se isti vrate. Također, kmetovsko pitanje za njega je i težak društveno-ekonomski problem, koji za posljedicu ima formiranje nezdravog mentaliteta i ponašanja. Austrougarska agrarna politika u Bosni i Hercegovini proizvodila je štetu državi, a time i većini stanovništva. Međutim bitno je napomenuti da je Austrougarska uprava poslije okupacije pokušala ostvariti agrarnu reformu putem dobrovoljnog otkupa koji nažalost nije bio dobro organiziran, pa tako nije ni uspio, a njoj kao tipičnoj građanskoj državi nje ni na um padalo da se kmetovima jednostavno podijeli zemlja koju bi uzeli od feudalaca. Kroz cijelu studiju *Kmetovsko pitanje u Bosni i Hercegovini*, Markušić gleda na stvari seljakovim očima, nudi rješenja iz njihove perspektive i osjećaja, a koje opet ne idu na štetu agama. Namjeravao je uz ovu knjigu izdati još jednu koja bi sačinjavala upute težacima za njhove svakodnevne potrebe, ali nažalost nije uspio u tom naumu zbog, kako on to kaže, nedostatka sredstava.

6.1 Katakteristike agrarnih odnosa do donošenja Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini

Govoreći o agrarnim odnosima u Bosni i Hercegovini, potrebno je ukazati na to gdje je bio početak ovog odnosa i kako se razvijao sve do donošenja *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji* 1945.godine. Prvi oblik zavisnosti i neslobode bio je prisutan još prije nove ere kod Slavena koji su se u svojoj pradomovini počeli baviti stočarstvom i zemljoradnjom, kao glavnim zanimanjem. Navedena zanimanja postepeno su dovodila do toga da se koristi radna snaga drugoga, što je dovelo do preduslova za pojavu ropstva, odnosno u to vrijeme, patrijarhalnog ropstva. Slaveni nisu svoje zarobljenike zadržavali neograničeno vrijeme, nego su im unaprijed određivali vrijeme robovanja. Kada to vrijeme istekne, robovi su odlazili kućama uz određenu otkupninu. Budući da još uvijek govorimo o rodovsko-plemenskim zajednicama, svaki od zarobljenika koji je želio mogao je ostati među Slavenima kao slobodan čovjek i biti član jedne od zajednica.

Seljaci u srednjem vijeku su kao kmetovi obradivali vlastelinsku zemlju i davali feudalnu rentu svom gospodaru. U ovo vrijeme kmet je imao pravnu i poslovnu sposobnost, ali u ekonomsko-političkom smislu bio je podređen svom feudalnom gospodaru. Kmetovi su mogli prodavati svoju zemlju, ali kupci, odnosno novi vlasnici morali su preuzeti sve njegove obveze prema feudalcu. Zemlja koju su kmetovi dobijali od svog vlastelina zvala se selište i ona je mogla prehraniti kmeta i njegovu obitelj. Ipak, položaj seljaka u srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini nije dovoljno poznat zbog nedostatka izvora.

Osmanski feudalizam u Bosni i Hercegovini završen je donošenjem Saferske naredbe 1859.godine čime su ozakonjeni agrarni odnosi stvoreni procesom čiflučenja. Austrougarska vlast je bila svjesna da su agrarni odnosi osnovni izvor sukoba u državi. Politički vrh smatrao je da oslobođanje kmetova putem obveznog otkupa nije izvodljivo, jer zato nije bilo dovoljno kapitala. Osim toga, vlast se plašila da bi radikalno rješenje agrarnog pitanja dovelo do demografskih i ekonomskih pomjeraњa. Seljaci su u ovom razdoblju često bili kažnjavani zbog nerедovnog davanja državnih prihoda koji su podrazumijevali desetinu od prinosa poljoprivrede koju je nova vlast uzimala u novcu. Pored desetine postojao je još porez na kuću, stoku, ispašu. Seljaci također nisu mogli sjeći šumu bez dobijene dozvole, jer je šuma bila u državnom vlasništvu. Zbog svega navedenog seljaci su bili jako nezadovoljni austrougarskom vlašću. Zbog toga se Austrougarska odlučila na fakultativni otkup kmetovskih selišta, dobrovoljnim sporazumom između kmeta i age. Među kmetovima najbrojniji su bili

pravoslavni (74.779), zatim katolici (29.867) i muslimani (6.314). Ovakva situacija trajala je do 1918.godine kada su seljaci silom prisvojili zemlju, koju su držali pod zakup. Austrougarska uprava nije uspjela čak ni za 30 godina svoje vladavine ukinuti kmetstvo, i ostavila je veliki broj djece bez blagodati osnovnog obrazovanja. Takvoj politici smetali su bosanski franjevci, koji su na svaki mogući način željeli istaknuti Bosnu, stoga su im vlasti oduzimali župe, a na mjesto franjevaca postavljadi svjetovno svećenstvo o čemu je u radu već bila riječ. Zanimljiv podatak je da u ljeto 1917. godine age i begovi zahtjevali obligatno rješavanje agrarnog pitanja, tj. potpuno ukidanje kmetstva u BiH, uvidjevši kako će se ono morati rješavati nakon rata, i bili su u strahu da potpuno ne ostanu bez zemlje. O agrarnom pitanju u Bosni i Hercegovini raspravljaljalo se i na Krfskoj konferenciji 1917.godine. Međutim, zbog neslaganja političara iz Srbije i članova Jugoslavenskog odbora, agrarno pitanje se nije našlo u Krfskoj deklaraciji.

Kada je stvorena zajednička jugoslavenska država 1.prosinca 1918.godine²⁴ u Bosni i Hercegovini je preko 62% privatne zemlje pripadalo muslimanima. Budući da je agrarna reforma bila propuštena u austrougarskom razdoblju, novi režim je morao brzo djelovati. Kako navodi Džaja: „Princ-regent Aleksandar je u jednom proglasu 6.siječnja 1919. obnarodovao „pravedno rješenje“ agrarnog pitanja dokinućem kmetskih odnosa (odnosi: posjednik-kmet) i suslijednom podjelom veleposjeda uz odgovarajuću naknadu veleposjednicima i dodjeljivanje podijeljenih zemljišta siromašnim seljacima. Prethodnim odredbama za pripremu agrarne reforme od 25. veljače 1919. bili su dokinuti kmetski odnosi a naknade za (vele)posjednike zakonom određene.“ (Džaja: 2004: 177) Budući da *Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme* nisu dobijale zakonske okvire, u drugoj polovini 1919.godine dolazi do organiziranja seljaka u Težačku organizaciju BiH koja je agrarno pitanje željela izdvojiti iz nacionalnih i vjerskih okvira i težila radikalnom rješenju agrarnog pitanja. Ova organizacija se 1920.godine pretvorila u političku stranku pod nazivom Savez težaka BiH i od tada se konstantno borila za težačka prava. Uporedno se po cijeloj zemlji konstituiraju i skupštine zemljoposjednika koji su zahjevali pravednu implementaciju Proglasa regenta Aleksandra. Pored kmetovskog zemljišta, veliki problem je predstavljalo u beglučko zemljište (slobodni posjed) na koje su i kmetovi i zemljoposjednici polagali pravo. Prema Imamoviću: „Prvo je 1928. donijet Zakon o beglučkim zemljama, kojem je 1929. slijedio Zakon o financijskoj likvidaciji odšteta na tim zemljama. Iako je bila najviše obuhvaćena agrarnom reformom BiH je, u odnosu na druge pokrajine,

²⁴ U prosincu 1918.godine, u bosanskohercegovačkim selima bila je prisutna revolucionarna situacija koja se odražavala u tome da su mnoga imanja zemljoposjednika bila zapaljena i uništena u minulom ratu, age i begovi protjerani, a njihova posluga ubijena. Agrarna revolucija je bila u punom jeku, no ubrzo je bila stavljena pod zakonske okvire.

prošla najgore.“ (Imamović, 2003: 303) Naime, godine 1931. donešen je *Zakon o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima* gdje je naknada za jedan hektar za oduzeta kmetska selišta iznosila 290 dinara, što nije iznosilo ni 30 dinara po jednom dunumu, što je bilo ispod svake stvarne vrijednosti zemlje. „Država se obavezala da će za oduzeta kmetska selišta u BiH isplatiti vlasnicima 255 miliona dinara, tako što će im polovinu isplatiti u gotovini, a polovinu u obveznicama sa 6% kamate na nominalni iznos u roku od 40 godina. Isplata je počela 1936/37. i trebalo je da se okonča 1975. godine.“ (Imamović, 2003: 303) No, bez obzira na agrarnu reformu, dobar dio seljaštva je u razdoblju između dva svjetska rata bio u prilično teškom stanju. Šestojanuarska diktatura odvijala se uporedno sa svjetskom ekonomskom krizom 1929.godine koja je posebno pogodila seljake u Jugoslaviji. Vlast je osnovala Privilegiranu agrarnu banku kao ustanovu za kreditiranje seljaka, a prema njenim podatcima bilo je preko 700.000 zaduženih seljaka. Kako su kamate na zaduženja bile ogromne, da bi izbjegla seljački bunt, vlada je 1932.godine donijela *Zakon o zaštiti zemljoradnika* kojim je proglašena odgoda plaćanja. Budući da su zaduženja bila ogromna, 1936.godine, donešena je Uredba o likvidaciji zemljoradničkih dugova. Tada su sva postojeća dugovanja prenešena na Privilegiranu agrarnu banku koja ih je djelomično isplatila. U Prvoj Jugoslaviji, budući da je zemljjišna reforma bila najvažnija, jugoslavenski komunisti osjećali su se obveznim ne samo da dokinu privatno vlasništvo, nego i da preobraže agrarno društvo u industrijsko (80% stanovništva bavilo se poljodjelstvom.)

Ovu problematiku riješila je 1945.godine nova komunistička vlast tako što je otpisala sva dugovanja učesnika NOR-a i njihovih obitelji, donošenjem *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini*. U Zakonu je rečeno da zemlja pripada onomu tko ju obrađuje. Cilj je bio ukloniti eksplotaciju tuđeg rada, i zabraniti uplitanje u privatno vlasništvo tamo gdje vlasnik obrađuje zemlju vlastitom radnom snagom. Tako je veleposjednicima, raznim drugim poduzećima pa i crkvama, manastirima, vakufima oduzeta zemlja. Sva oduzeta zemlja ušla je u zemljjišni fond općenarodne imovine kojom je upravljala Državna uprava narodnih dobara koja je bila organizirana kao centralističko tijelo na nivou cijele države. Najveći dio zemlje dodijeljen je siromašnim seljacima iz Like, Crne Gore i Bosanske krajine, koji su bili isključivo srpske nacionalnosti. Ovim činom potpuno je izmjenjena etnička struktura ovih krajeva što je i bio politički cilj agrarne reforme.

Povijest naše države moguće je vidjeti i kao povijest agrara, jer je želja za zemljjištem i posjedima često nadmašivala sve druge socijalne odnose, a ovo pitanje je bilo aktualno u svim

političkim epohama. Ponekad su se agrarni odnosi nasilno mijenjali, što je za posljedicu imalo egzodus stanovništva.

6.2 Markušićeva vizija rješenja agrarnog pitanja

Markušić se zalogao za što pravednije rješenje ovog problema. Godine 1911. u državi je bilo ukupno 85000 kmetova. Samim tim, ovaj problem nije više bio privatno - pravne naravi nego je zadobio javno - pravno značenje zbog čega Markušić traži da se ono temeljito riješi jer je to u interesu i kmetova i zemljoposjednika i države. Markušić traži da odlučujući faktori u državi u čijoj je nadležnosti rješavanje ovog pitanja, ne žale i koju ranu učiniti, samo da se spasi bolujući organizam domovine. Smatra kako je i u interesu države da se riješi agrarno pitanje, jer blagostanje domovine je nemoguće bez dobrog stanja težaka, a dobro stanje težaka je nemoguće postići bez njihovog neovisnog posjeda zemlje. Potrebno je podizati škole, praviti željeznice, dizati plaću činovnicima, a da bi se to postiglo potrebno je ili prekomjerno štediti, ili navaljivati teret na narod i tako prouzrokovati propast. Rješenjem agrarnog pitanja posijalo bi se dobro sjeme, koje bi donijelo stostruki plod, smatrao je Markušić. Bez oslobođanja kmetova, ne smije se ni pomisliti na podizanje poreznih tereta, tj. niko se ne bi smio nadati vlastitom poboljšanju. Ovdje dolazi do izražaja Mrkušićev humanitet, kada kaže da nije humano i ljudski dostojanstveno da težak nema svoje zemlje, a dajući mu je, težak se ponovno osjeća čovjekom, ljudskim bićem. Govori i to da rješenjem ovog pitanja nikakva šteta agama ne bi bila učinjena, čak šta više, smatra kako age iz dana u dan postaju rasipni, i da na taj način gube samosvijest, i na kraju moraju pobjeći u Tursku jer od stida ne mogu izaći pred ljudi. Markušić želi da se kmet pomogne radikalno, i to odmah, vraćanjem prava koja su imali 1848. godine, ali time bi se uništile age, iako su njihova prava nad kmetovskim zemljištim nezakonito rasla od 1848. godine. Stoga predlaže obligatori otkup kmetova, koji se može izvesti na dva načina:

- a) Da kmetovi agama ne daju novac, već da zemlju podijele na tri dijela, od toga jedan dio uzima aga, a ostala dva kmet
- b) Da kmetovsko zemljište procjeni komisija i odredi cijenu koja je daleko manja nego slobodno zemljište i da taj iznos kmet isplati agi

Kada se govori o prvom načinu otkupa kmetova, kmet bi morao agi nadoknaditi rad jedne trećine podijeljenog zemljišta, a aga kmetu podizanje gospodarskih zgrada. Ovakvo rješenje bi naviše odgovaralo i jednima i drugima. Kmet bi imao svoj novac, a aga bi dobio treći dio bivšeg kmetovskog selišta kao slobodnu zemlju i dio novca za trošak rada, što odgovara istoj onoj koristi koju je imao od kmeta. No, kmet ne bi plaćao treći dio agi zauvijek jer bi to, kako Markušić navodi, ipak bilo previše. „Dosta je da kmet agi plati za jedan ljudski vijek, to jest za 60 godina.“ (Hranić, 1911: 55) A nakon 60 godina cijelu glavnici treba vratiti kmetu. No, kako kmet nakon 60 godina od toga ne bi imao nikakve koristi, Markušić navodi način kako da se ta glavnica odmah kmetovima odračuna. Međutim, morao bi i aga kmetu odračunati iznos za gospodarske zgrade, koje su nakon otkupa, pale na teret kmetova. Markušić smatra kako bi aga kmetu morao odračunati kiriju na 60 godina prema težaškim okolnostima.

Drugi način podrazumijeva da država otkupi kmetove, a oni da otplaćuju državi u više godina. Kmetovi bi se mogli lakše otkupiti jer ih je bilo 85.000. Rusija je 1861. godine otkupila 20.000.000 kmetova. Međutim, najviše poteškoća predstavljala bi procjena zemljišta, jer se ono treba procjenjivati prema koristi koju aga ima od kmeta. Aga bi uživao dohodak od jedne tećine zemljišta, prema tome trebalo bi mu se i isplatiti cijena te jedne trećine. Međutim, u tom slučaju aga bi bio oštećen jer mu ne bi bio plaćen trošak rada, pa bi kmet agi morao platiti više od procjenjene jedne trećine zemljišta, odbivši pri tom agin teret glede gospodarskih zgrada.

Markušić zaključuje kako se kmetovima mora temeljito pomoći na način koji će biti pravedan. A pravedno je da se kmetovi što skorijim otkupom oslobole, ne čineći pri tome nažao agama. Dakle, pomoći se mora ili otkupom, ili povratkom kmetovskih prava koje su imali do 1848. godine. Vapi za rješenjem boljućeg organizma naše domovine, makar odlučujući faktori morali i koju ranu učiniti. Markušić je namjeravao ovom studijom samo pokazati put, kako sam navodi, koji vodi ka konačnom rješenju agrarnog pitanja, navodeći pri tome samo načela, ne osvrćući se na detaljne račune koje bi trebalo voditi s mnogo više točnosti.

Josip Markušić je bio svjestan da neriješeni agrarni odnosi predstavljaju centralno ekonomsko-društveno i političko pitanje u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske vladavine koji su naslijedjeni iz razdoblja turske vladavine i postajali sve zamršeniji i komplikiraniji poslije okupacije. Uvidio je kako je agrarna revolucija u vidu ustanaka iz 1875.-1878. godine završila neuspjehom u političkom i socijalnom vidu. Niti se formirala jugoslavenska država na jugu Monarhije, niti su se razriješili agrarni odnosi, pa prema tome nisu zadovoljeni osnovni zahtjevi seljaštva koji su težili socijalnoj slobodi i nacionalnoj državi. Svjestan moralne obvezе

austrougarske Monarhije da riješi agrano pitanje, Markušić je u biti shvatio da je ona svo vrijeme samo predstavljala posrednika između suprotnih interesa feudalaca i nezadovoljnog seljaštva, i želio je radikalno riješiti agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini, što je vjerojatno i bio povod pisanja njegove studije. Agrarnim pitanjem Markušić se najviše bavio za vrijeme Austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini, kada je i napisao *Kmetovsko pitanje u Bosni i Hercegovini*, a agrarna politika svakako predstavlja sastavni dio njegove političke misli. Veliki dio njegove studije zauzimaju povijesne činjenice koje datiraju još iz vremena srednjovjekovne Bosne. Moglo bi se zaključiti kako Markušić preveliku važnost daje povijesnim činjenicama, obrađujući jednu aktualnu socijalnu temu. Kada govorimo o njegovoj viziji rješenja agrarnog pitanja, vidljivo je kako je Markušić nudio onakva rješenja koja bi pogodovala kmetovima, ali ipak ne bi išla na štetu agama. Postavlja se pitanje, ako je Markušić toliko želio poboljšanje kmetovskog položaja i radikalno rješenje agrarnog pitanja, zašto nije nudio rješenja kojim bi isključivo bili zadovoljeni interesi seljaka? Odgovor se vjerojatno krije u činjenici da bi isključivo rješenje u korist kmetova izazvalo nezadovoljstvo kod aga, a posljedično i pogoršanje njihovih odnosa, kojem nikako nije težio. Kada govorimo o njegova dva prijedloga rješenja agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini, možemo reći da ona jesu pravedna, no ipak se agrarno pitanje nije riješilo ni na jedan njegov ponuđeni prijedlog, što opet ne znači da Markušić nije bio zadovoljan kasnije donešenim zakonima ili bar o njima nije pisao i javno govorio. Njegovo stajalište o rješenju agrarnog pitanja neće se u bitnome izmjeniti do kraja njegovog života. Čak šta više, njegova vizija rješenja agrarnog pitanja će se u potpunosti poklopiti s socijalnim programom Komunističke partije Jugoslavije, a koji je on 40-ak godina ranije predvidio, a koji se u potpunosti slagao sa programom ranije aktivne političke organizacije Saveza težaka. U međuratnom razdoblju i razdoblju Drugog svjetskog rata, ne dotiče se ove teme, mada je svjestan da se socijalno – ekonomski netrepljivost nastala nakon Prvog svjetskog rata u vidu odnosa feudalci – kmetovi odražavala i na vjersku i nacionalnu netrepljivost među stanovništvom. Iz tih razloga, možemo zaključiti kako je Markušić podržao proglašenja Aleksandra koji je nastojao zadovoljiti i kmetove i zemljoposjednike: kmetovima dodijeliti zemlju, a zemljoposjednicima odgovarajuću naknadu, kao i to da je podržao socijalni program Saveza težaka BiH čija je politička agenda bila izgrađena na činjenici da zemlja pripada onima koji je obrađuju i na njoj žive. Premda se Markušić nigdje javno ne izjašnjava o *Zakonu o agrarnoj reformi i kolonizaciji* iz 1945.godine, pretpostavlja se kako je Markušić u njemu video ostvarenje svojih dugogodišnjih težnji, jer se navodi: „...Zemlja pripada onima koji je obrađuju. U tom cilju dodjeljivaće se zemlja zemljoradnicima, koji je nemaju ili je nemaju dovoljno.“ (Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji u Narodnoj

Republici Bosni i Hercegovini, čl. 1) Budući da je bio svjestan svih načina otimanja zemlje zemljoradnicima u prošlosti, zakon nije dopuštao da se slične stvari ponavaljaju, pa tako se navodi: „Zemljišta koja se dodijele, prelaze u svojinu zemljoradnika i odmah se na njih upisuju u zemljišnim knjigama.“ (Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini, čl. 3) Ono čime je Markušić zasigurno bio zadovoljan jeste činjenica da zemljoradnici više nisu bili vezani za dotadašnje vlasnike zemlje, jer kako se navodi: „Dodjeljivanjem zemljišta prestaju važiti svi ugovori o zemljištu između dosadašnjeg vlasnika i obrađivača zemlje.“ (Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini, čl. 75). Ako usporedimo Markušićev prijedlog rješenja agrarnog pitanja o kojem je pisao 35 godina ranije, i donesenim *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, vidimo da zemljoradnici nisu vršili nikakvu isplatu zemljoposjednicima, i da nije došlo do njihovog međusobnog dogovora, kako je to Markušić zamišljao. Prema tome možemo zaključiti da je donošenjem ovog zakona, Markušić vjerovao da je kmetovskim odnosima u Bosni i Hercegovini konačno došao kraj, pa između ostalog i iz ovog razloga možemo donekle razumjeti njegovu lojalnost prema komunističkim vlastima.

7. Slobodni intervju

Osim provjere hipoteza pomoću naučne građe koja se koristila za izradu ovog magistarskog rada, provedena su i dva intervjeta u cilju dobijanja potpunijih informacija o djelovanju i političkoj misli Josipa Markušića. Prvi intervju održan je sa fra Markom Oršolićem, bosanskim franjevcem, teologom, politologom i historičarem te vrsnim poznavateljem političke misli Josipa Markušića i njegovih socijalno-političkih pogleda. Ono što je bitno naglasiti vezano za razgovor s fra Markom jeste to da je komunikacija bila poprilično otežana zbog njegovog teškog zdravstvenog stanja, no fra Marko je Markušićev život i djelo detaljnije elaborirao u svojoj knjizi *Suvremena suočavanja*. Razgovor s fra Markom održan je usmenim putem. Drugi intervju realiziran je s bosanskohercegovačkim piscem, znanstvenikom, povjesničarem, filologom i prevoditeljem, dr.Jozom Džambom koji je, između ostalog, priredio, napisao komentare i bilješke i preveo latinske dijelove iz Markušićevih *Ratnih Zabilješki*. Dr.Džambo trenutno radi na objavlјivanju korespondencije između fra Josipa Markušića i Jozе Plečnika, jednog od najvećih europskih arhitekata, koji je zajedno s Markušićem radio na idejnom planu izgradnje crkve sv. Ante u Beogradu. Intervju s dr. Džambom održan je elektronski, putem e-maila.

7.1 Intervju – fra Marko Oršolić

1.) U kojem razdoblju je, po vašem mišljenju, Markušić bio najaktivniji u društvenom i političkom životu svoje zajednice?

Oršolić: To je svakako razdoblje nakon Drugog svjetskog rata. Markušić je prepoznao da je pravi trenutak odlaska kod Tita i uspostavljanje odnosa s novom vlašću upravo onda kada Tito raskida diplomatske veze sa Staljinom i to je na svojstven način predstavljalo staru franjevačku tradiciju. Sve franjevačke zgrade nakon posjeta bile su vraćene franjevcima, a bile su oduzete jer su bile pod kreditom stare Jugoslavije. Markušić je priznao novu vlast kao osloboditelje, isto kako je podržao šestojanuarsku diktaturu 1929.godine, ne zbog diktature kao takve, nego zbog spasa države. Markušić je bio čovjek koji je uvijek odmjereno govorio, i nije se zalijetao u javnim istupima.

7.2 Intervju – dr. Jozo Džambo

1.) Kako komentirate to da je Markušić unutar svojih nacionalnih krugova nazivan izdajnikom svog naroda zbog iskazivanja lojalnosti komunističkoj vlasti?

Džambo: Markušić je decidirano bio antikomunist, ali je nacionalsocijalizam od početka smatrao pogubnim ne samo za slavenski svijet nego uopće kao ideologiju. Njemački ratnu ekspanziju doživio je kao potvrdu svoga stava. Po principu „Neprijatelj moga neprijatelja je moj prijatelj“ on je „narodnooslobodilačku borbu“ smatrao u svakom pogledu opravdanom i ispravnom. To je išlo dotle da je, dok je prema ustaškom pokretu i NDH politici bio vrlo kritičan, partizansku borbu ne samo odobravao, nego i izbjegavao kritički se osvrnuti na deformacije ove borbe. Nakon završetka Drugog svetskog rata nije također imao hrabrosti dići svoj glas protiv postupnog i sve jasnijeg anticrkvenog stava novih vlasti, premda je za to imao više nego dovoljno razloga i primjera. Naprotiv, on je svoju lojalnost prema novoj državi stilizirao u jedno afirmativno držanje u nadi da će time postići najbolje moguće rezultate za svoju redovničku zajednicu koja je uistinu bila ugrožena.

2.) Je li Markušić podržavao ideju jugoslavenstva?

Džambo: Markušić je više godina bio na službi u Beogradu i to upravo u vrijeme Kraljevine Jugoslavije koja je pod krinkom „jedinstva“ vodila prosrpsku i velikosrpsku politiku. Dio franjevaca podržavao je ideju jugoslavenstva koju također Markušić nije dovodio u pitanje. On je i umjetničko djelo Jože Plečnika video kao afirmaciju te ideje, a crkvu sv. Ante u Beogradu gledao je upravo kao „jugoslavensko“ umjetničko djelo. Slavenstvo bosanskih franjevaca je bilo i reakcija na ugarski nacionalizam i pretenzije prema Bosni. Premda su franjevački klerici bili političkom odlukom prisiljeni studirati na madžarskim učilištima, nije mi poznato da se itko od njih aklimatizirao u toj sredini i nakon povratka u Bosnu deklarativno i javno pokazivao simpatije prema toj sredini. I sam Markušić je studirao u Madžarskoj, ali to u njegovom djelu i djelovanju u Bosni nije ostavilo nikakvog traga. Nije mi poznato da se ikada kasnije služio madžarskim, da je čitao madžarsku literaturu ili da je održavao bilo kakve kontakte s Madžarima. I ta šutnja je nekakav pokazatelj.

3.) Kako je Josip Markušić reagirao na okupaciju Bosne i Hercegovine od strane Austrougarske Monarhije?

Džambo: Za političku orijentaciju bosanskih franjevaca, a time i Josipa Markušića, velikog utjecaja imala je okupacija BiH od strane Austro-Ugarske i uvođenje redovite crkvene hijerarhije. Premda su franjevci novu vlast dočekali i doživjeli kao oslobođenje od osmanskog gospodstva, nisu mogli sakriti ni svoje razočaranje kako se njih kao višestoljetne čuvare katoličanstva u BiH sada tretiralo i na neki način degradiralo, preferirajući novoinstaliranu crkvenu hijerarhiju.

Zatim: Austro-ugarska vlast nije riješila vrlo važno socijalno pitanje (zemljишna reforma) što se od nje očekivalo. Markušićev senzibilitet za ova pitanja utjecali su barem jednim dijelom na njegovo političko opredjeljenje. Ovi problemi nisu ljude kao što je bio Markušić približili Monarhiji, nego su ih štoviše od nje udaljavali i prisilili da sniju o drugim političkim rješenjima. Na ovoj podlozi nastala je nakon 1918. i Kraljevina SHS, kasnije Kraljevina Jugoslavija.

8. Završna razmatranja

Osnovni cilj ovog istraživanja u osnovi je bio identificirati osnovne atribucije političke misli Josipa Markušića, njihovu (ne)konzistentnost kroz tri politička sustava u kojima je živio i djelovao kao i njegov odnos prema različitim političkim idejama i svjetonazorima. Nakon provedenog istraživanja za Josipa Markušića može se sa sigurnošću reći kako je bio snažna i neobična fratarska ličnost. Čovjek širokog pogleda, maksimalno tolerantan prema mišljenjima drugih, osjetljiv na suvremene probleme i dosljedan svojim stavovima. Danas je jako osamljena i uveliko iz nacionalnih kulturnih povijesti likvidirana politička, kulturna i ljudska zaostavština Josipa Markušića i ljudi bliskih njemu. Bio je uvjeren da su franjevci bili najzaslužniji za očuvanje ne samo katoličke vjere nego i narodnog hrvatskog bića u Bosni i Hercegovini, i suprostavljao se onima koji su to nijekali. Markušić je tijekom cijelog svog života naglašavao bosnicitet bosanskih franjevaca i Hrvata u Bosni, tj. njihovu kulturnu i političku uraslost u bosansko tlo. Markušić je svojim tihim i svojeglavim djelovanjem mnogima i danas ostao “svoj”, “nedovoljno crkven”, “nedovoljno hrvatski nastrojen”, no on se nije dao pokolebiti te je svojoj Crkvi, Bosni Srebrenoj i bosanskoj zemlji poklonio cijeli svoj život i kršćanski se zalagao za proganjene i ponižene, a sve prethodno navedeno upućuje na to da je generalna hipoteza teorijski verificirana. Generalnu hipotezu potvrđuje i dr. Džambo kada govori o Markušićevom senzibilitetu za socijalna pitanja, misleći pri tome prije svega na seljački stratum. Osnovne atribucije svoje političke misli razvija u razdoblju austrougarske uprave u BiH kada najviše piše o agrarnom pitanju i socijalnom stanju bosanskih težaka i radnika, nastavlja društveno djelovati u razdoblju nakon Prvog svjetskog rata kada postaje i osnivačem Hrvatske težake stranke, a svoj angažman nastavlja i u Drugom svjetskom ratu, a posebno nakon njega, što je u provedenom intervjuu potvrđio i fra Marko Oršolić. Prema tome, možemo reći kako se prva pomoćna hipoteza u radu pokazala točnom. Dalnjom analizom Markušićeve političke misli, može se reći da je on bio protivnik katoličkog integrizma, a podržavao ideju jugoslavenstva i kršćanskog socijalizma što činjenično potkrepljuje drugu pomoćnu hipotezu. Navedene činjenice potvrđio je i dr. Džambo u intervjuu, navodeći kako Markušić ideju jugoslavenstva nikad nije dovodio u pitanje. Katolički integrizam je odbacivao sve ideje Drugog vatikanskog koncila koje su priznate kao kršćanske vrijednosti, a to su: ljudska prava, odvojenost Crkve i države, religijska sloboda, socijalna pravda i demokracija. Postupajući tako, Crkva se vraćala u prošlost i idealizirala ju, protiveći se svakoj promjeni i napretku, što je u konačnici dovelo do priklanjanja autoritativnim režimima, kakav je bio u NDH koja je bila izgrađena i na antihumanističkim, ali i antikršćanskim temeljima čiji je ljuti

protivnik Markušić bio. Međutim, ovdje je potrebno naglasiti da ni jedan ni drugi put nisu bili ispravni, jer oba predstavljaju oblike dehumanizacije. Markušićev izbor, odnosno priklanjanje komunističkoj ideologiji, koja je vršila klasni determinizam, a Crkveno priklanjanje nacističko-fašističkoj ideologiji, koja je vršila rasni determinizam. Markušić je živio u vremenu zlih ideologija koje su se međusobno hranile svojim zlim krajnostima, pa tako su se u strahu od jedne zle ideologije, cjelokupne zajednice, i političke i crkvene, ali i pojedinci, priklanjali drugoj zloj ideologiji, jer u biti i nisu imali trećeg izbora. Ipak, Markušić je prozreo da na kršćanstvo veća opasnost vreba od nacizma i fašizma, nego od komunizma, i tom idejom se vodio i za vrijeme Drugog svjetskog rata, a i nakon njega, smatrajući da komunizam ipak donosi socijalnu pravdu, za koju se tijekom cijelog svog života zalagao, a koja u biti i predstavlja ugaoni kamen bio kojeg političkog programa i društvenog poretku uopće. No, Markušić možda ipak nije uočio to da su komunisti, iako su priznali sve jugoslavenske nacionalnosti, vladali s više represije nego što su to radili monarhisti u Prvoj Jugoslaviji. Jesu ostvarili određene socijalne promjene, ali narod nisu pripremili na demokratske promjene koje su imale doći. Oni su i bili ti koji su zemlju, 23 godine nakon Markušićeve smrti, zemlju odveli u kaos i raspad.

Markušić je istinski volio Bosnu. Zemlju koja je kroz cijelu svoju povijest bila u perifernom položaju naspram velikih kulturno – civilizacijskih centara (Istoka i Zapada, Beča i Carigrada, Mediterana i Srednje Europe.) Zemlju koja je prošla kroz razdoblja samostalnosti i određenog političkog uspona, do gubljenja političkog identiteta i integriranosti u veće državne strukture. U njegovim pismima upućenim državnim službenicima u različitim političkim sustavima jasno je vidljiva njegova opredjeljenost za jedinstvenost i teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine kao i to da se po vjeri možemo razlikovati, ali se ne možemo dijeliti što u potpunosti potkrepljuje treću pomoćnu hipotezu. Četvrta pomoćna hipoteza nije u potpunosti točna jer Markušićevi stavovi glede sudjelovanja svećenika u političkim organizacijama nisu svo vrijeme bili konzistentni što potvrđuje njegovo predsjednikovanje Hrvatskom težaškom strankom i kasnije izjave kako se svećenici moraju kloniti dnevne politike. Politički, bio je pristalica političkog pluralizma i republikanizma kao oblika vladavine. Daljnje istraživanje agrarne politike u Markušićevoj političkoj misli nije potkrijepilo petu pomoćnu hipotezu jer je Markušić nudio rješenja agrarnog pitanja s kojima bi bili zadovoljeni interesi i kmeta i age, a ne isključivo kmeta.

Bio je nepravedno nazivan komunističkim poslušnikom zbog posjeta Titu 1949.godine, no očito u krugovima iz kojih su dolazile takve jalove kritike nije bilo svjesnosti o svojevremenoj

nužnosti tog posjeta. Za razdoblje nakon Drugog svjetskog rata možemo reći kako je među narodom bio prisutan podanički mentalitet, koji je radije priželjkivao autoritet umjesto slobodnog građanina. Nije se moglo govoriti o sekulariziranom i demokratiziranom društvu, nego o savezu između vlasti, države i ideologije gdje je komunistička partija predstavljala "crkvu" te ideologije. O sekularizaciji u europskom smislu, nije moglo biti ni riječi, jer takva sekularizacija podrazumijeva pluralizam mišljenja i svjetonazora, slobodu individue, postojanje građanskog života između države i religijskih institucija. Što se pak tiče Markušićevog spisateljskog opusa, njegovo pisanje je bilo prožeto životom vjerom, ljubavlju prema franjevačkom redu i prema Crkvi, prema svojoj domovini i narodu. U njegovim radovima može se prepoznati poštovanje i interes za našu narodnu i crkvenu prošlost kao i zauzetost za boljšak našeg naroda. Njegovo najveće književno postignuće možda su ipak *Ratne zabilješke*, koje predstavljaju gorki trijumf čovještva, solidarnost s ugroženima, istinski patriotizam i otpor tuđinskoj vlasti. U *Ratnim zabilješkama* vidljiv je njegov domovinsko-narodni stav i osjećaj i duboka ukorijenjenost u zemlju, narod, vjeru i povijest. Markušićevi viđenje Drugog svjetskog rata je ipak, moglo bi se reći, selektivno-nekritičko, a ne sveobuhvatno kritičko. Ne navodi niti jedan primjer zločina koji su počinili partizani, kao što to radi njegov suvremenik fra Arkandeo Grgić, pišući Sutješku samostansku kroniku, u kojoj se nalaze brojni podaci o navedenim zločinima, primjerice onaj o hvatanju i strijeljanju podhumskog župnika fra Bone Grebenarevića. U izvještaju katoličkih biskupa nadalje stoje podaci o 501 progonjenom svećeniku, od kojih je 243 ubijeno, 169 zatvoreno, a 89 nestalo. Ne spominje također ni događaje o partizanskim vojnim akcijama, primjerice, paljenje željezare u Varešu, rušenje mostova preko rijeke Bosne, nanošenje štete rudniku u Kaknju, paljenje željezničkih stanica, što je dodatno ugrozilo i oštetilo ionako siromašan narod. Ne spominje ni to kako su partizani 1945.godine zauzeli Franjevačku gimnaziju na Širokom Brijegu, i da im je zatim bilo podmetnuto da se se s oružjem u ruci borili protiv partizana. Njih 25 je tada bilo ubijeno. Ista stvar se dogodila i s isusovačkom gimnazijom u Travniku. Ostaje pitanje je li Markušić uopće imao te podatke, tj. jesu li takve vijesti stizale do njega, a ako jesu, koji je bio razlog njihovog nenavođenja u *Ratnim Zabilješkama*. Za još temeljitiji uvid u odnose u Drugom svjetskom ratu trebalo bi prije svega napraviti odmak od viktimizacijskog mentaliteta u lokalnoj Crkvi, i pristupiti kritičkom propitivanju prošlosti, koje se sastoji od istraživanja samostanskih kronika iz tog vremena, ali i cjelokupne arhivske građe iz župa i samostana. Katolička Crkva bi se trebala suočiti sa svojim vlastitim zabludema i pogreškama, i to prvo na teorijskoj razini - kako je moguće da je za vrijeme Drugog svjetskog rata bila na strani nacističko-fašističke, odnosno ustaške ideologije, a potom na praktičnoj osnovi – koji su

je motivi nagnali na kompromise s takvim režimima. Uopćeno govoreći, trebao bi se redefinirati stav prema NDH, koja je u svojoj srži bila antihumanistička tvorevina, i ta bi redefinicija odnosno katarza trebala započeti prvenstveno u crkvenim krugovima. Markušić je toga već tada bio svjestan, zato možemo i razumjeti njegovo pristajanje uz NOB, dakle, ne kao izdaja naroda i Crkve, nego kao čin ljudske i kršćanske odgovornosti.

Markušić je pokušavao pronaći jedinstvenost među, Lovrenovićevim govorom rečeno, *babilonskim šarenilom etnija i jezika*. Bio je svjestan da je u Jugoslaviji posvuda politička situacija usko povezana s nacionalnom, a nacionalna s religijskom, i trudio se pronaći balans, kao i bosanskog kruga koji je sastojao od nepovjerenja, straha i mržnje, a u kojem se bosansko stanovništvo stoljećima vrtilo. Strah je u Bosni stalno prisutan i on je pokretač vlastitih nesreća i patnji. Jednom prilikom je Tugomir Alaupović rekao Markušiću kako je “mirna Bosna Sizifov posao.” Radeći ovaj magisterski rad, stječe se dojam kako je upravo Markušić bio Sizif koji je neprestano gurao kamen prema vrhu, ali se uvijek našao netko tko je taj kamen gurao niza stranu. Da je ovaj bosanski fratar bio predstavnik i humanističkih načela pokazuje i njegovo stajalište kako se najviše boji sebe i mjere s kojom se čovjek može nositi s vlastitim strahovima, te kako je lako biti čovjek u mirna vremena, kada to ništa ne košta. “A opet čega se čovjek ima bojat u nemirnim vremenima? Jedino toga da neće ostati čovjek. Ničega više. Ni smrti.” (Mlakić, 2021: 352) Njegova humanost najviše je došla do izražaja u ratnim godinama kada je oko sebe okupljao jajačke katolike, muslimane i pravoslavce i zajedno sa svima njima smisljao načine odupiranja zlu koje je dopiralo sa svih strana. Bio je Hrvat i volio je svoj narod, ali to ga nije spriječavalo da čini dobro i pripadnicima drugih nacionalnosti i vjera, i to onda kada im je bio najpotrebnije, u teškim godinama rata.

Josip Markušić umire u Jajcu 1968.godine. Iako u službenom glasniku franjevačke provincije, Bosni Srebrenoj, stoji zapisano da ga je spratio ogromno mnoštvo naroda, (u usmenoj predaji se spominje brojka od dvije tisuće) njegov grob je anoniman i nitko ga ne obilazi, kao što, čini se, postaje anonimna i njegova formula našeg naroda bez obzira na razliku u vjeri. Tužna je činjenica da nismo upoznati čak ni s mjestom Markušićevog groba, čovjeka koji nas je svojim životom i djelovanjem toliko zadužio i ostavio nam životne vrijednosti u nasljedovanje.

U kontekstu odnosa Crkve i države danas, referirajući se na Markušića, treba naglasiti da utjecaj koji Crkva posjeduje treba biti oslobođen od stare nacionalno-crkvene formule i pojma svehrvatstva. U takvom okruženju potrebno je stvoriti emancipiranu građansku kulturu koja treba biti oslonjena na individualitet i osobnu slobodu, a oslobođena kolektivističkih ideologija.

Pitanje identiteta, koje je eminentno pitanje nad svim pitanjima u našoj državi, također nije još suštinski ni otvoreno. Ono bi trebalo biti otvoreno tek kada u našem društvu također počnu prevladavati individualni nad kolektivističkim i ideološkim obrascem. Ukoliko se to ikad dogodi, tada će kod Hrvata u Bosni i Hercegovini izroniti duboka utemeljenost Markušićeve paradigme koja predstavlja navrijedniji zalog naše zajedničke bosanskohercegovačke baštine. Josip Markušić, na svojstven način odražava i djelovanje franjevaca u Bosni u cjelini, bez kojih bi život katoličkog naroda u našoj državi bio tek puko vegetiranje. On je svojim zalaganjem sačuvao i samu biološku supstancu hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini, a posljedično i njegov vjersko – kulturni i nacionalni identitet u cjelini, pa prema tome zasigurno predstavlja simbol franjevačke ljubavi prema Bosni, i riješenosti za bosansku egzistenciju, a vidjeli smo posebno u ratnim patnjama i poslijeratnim iskušenjima.

Markušić bi se i danas vjerojatno suprostavljao odnosu ideološke mržnje i isključivosti između hrvatstva i bosanstva. Današnji politički život u državi mogao bi se opisati kao “snivanje u uvjetima oslabljene budnosti i poremećene svijesti.” (Lovrenović, 2015: 86) Ono što svakako zabrinjava jest činjenica da takvo stanje ima tendenciju vječnog trajanja, dok s druge strane životni uvjeti bivaju sve gori, a postotak siromaštva je stalno u porastu. Za današnje zagovaratelje etno-nacionalnih i religijsko-konfesionalnih partikularizama i sterilno čistih identiteta, ali i idola zatvorenih nacija, Markušićeve ideje čine se kao potpuni promašaj i poraz. Problem je taj što takvi zagovaratelji čine današnji društveni i politički mainstream. Iako možda ne pripadaju dominantnom diskursu, Markušićevi stavovi nisu izumrli među današnjim franjevcima, a ni među Hrvatima općenito. Važno je naglasiti da ovakav jedan diskurs čini novi korak u kojem se spaja stara bosansko-franjevačka tradicija i moderni duh otvorenosti. Bosna više nije samo Bosna jednih, nego Bosna svih ljudi, naroda i obreda.

Na koncu, život i djelovanje Josipa Markušića rebali bi biti uzorom kako razviti demokratsko društvo u kojem će religijske zajednice biti pošteđene želje za monopolom i spregom sa političkim strukturama. Stvoriti društvo u kojemu će u sferi religije prevladati njena duhovna dimenzija, a ne etničko-nacionalna, čemu smo nažalost svjedoci u našoj državi. Kroz ovaj rad nastojalo se istražiti našu neposrednu prošlost, smatrajući kako je ona važna za duhovni rast novih generacija, ali i kako predstavlja plodno tlo za svaku istinsku valjanu teologiju i politiku u današnjem svijetu. Markušićevi socijalno-politički stavovi ostali su skoro pa potpuno nepoznati izvan crkvenih okvira, stoga smatram da je bilo od iznimne važnosti pokloniti im jedno ovakvo istraživanje.

Literatura

Knjige:

1. Banac, Ivo 1995, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji : porijeklo, povijest, politika*, Durieux, Zagreb.
2. Barun, Andelko 2003, *Svjedoci i učitelji. Povijest franjevaca Bosne Srebrene*, Svjetlo riječi, Sarajevo-Zagreb.
3. Bojić, fra Drago 2018, *Fra Josip Markušić (1880.-1968.) Bosanski franjevac i crkveni pastir naroda u ratovima ideologija*, Franjevački samostan sv.Luke, Jajce, Synopsis d.o.o Sarajevo, Synopsis d.o.o. Zagreb, Jajce-Sarajevo-Zagreb.
4. Bojić, fra Drago 2019, *Fra Josip Markušić Ratne zabilješke 1941.-1945.*, Franjevački samostan sv.Luke, Jajce, Synopsis d.o.o Sarajevo, Synopsis d.o.o. Zagreb, Jajce, Sarajevo, Zagreb.
5. Ćišić, Husein 1919, *Agrarno pitanje i pojam o socijalnoj pravdi naše demokratije*, Vlastito izdanje (Štamparija Daniel&A Kajon), Sarajevo.
6. Đaković, Luka 1985, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata (I. dio: Do stvaranja Sabora 1910.)*, Globus, Zagreb.
7. Džaja, Srećko M. 2002, *Bosna i Hercegovina u Austrougarskom razdoblju (1878-1918)*, Ziral, Mostar-Zagreb.
8. Džaja, Srećko M. 2004, *Politička realnost jugoslavenstva*, Svjetlo riječi, Sarajevo-Zagreb.
9. Freedman, Michael 2006, *Političke ideologije, novi prikaz*, Algoritam, Zagreb.
10. Gavran, Ignacije 1990, *Suputnici bosanske povijesti*, Svjetlo riječi, Sarajevo.
11. Gavran, Ignacije 2012, *Lucerna lucens? Odnos Vrhbosanskog ordinarijata prema bosanskim franjevcima (1881- 1975)*, Svjetlo riječi, Sarajevo.
12. Heywood, Andrew 2004, *Politika*, Clio, Beograd.
13. Heywood, Andrew 2005, *Političke ideologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
14. Imamović, Mustafa 2003, *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, Magistrat, Sarajevo.
15. Išek, Tomislav 1981, *Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u Bosni i Hercegovini do zavodenja diktature*, Svjetlost, Sarajevo.
16. Jelavich, Charles 1992, *Južnoslovenski nacionalizam*, Globus; Školska knjiga, Zagreb.
17. Kraljačić, Tomislav 1987, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903*, "Veselin Masleša", Sarajevo.
18. Kranjčević, Stjepan 1937, *Hrvatski seljački pokret*, Seljačka misao, Zagreb.
19. Lovrenović, Ivan 2010 a, *Unutarnja zemlja – kratki pregled kulturne povijesti Bosne i Hercegovine*, Synopsis, Zagreb - Sarajevo.
20. Lovrenović, Ivan 2010 b, *Bosanski Hrvati, esej o agoniji jedne evropsko-orijentalne mikrokulture*, Synopsis, Zagreb - Sarajevo.
21. Lovrenović, Ivan 2013, *Nestali u stoljeću*, Fraktura, Synopsis, Zagreb-Sarajevo.
22. Lovrenović, Ivan 2015, *Isus u Ahmićima*, Synopsis, Sarajevo-Zagreb.
23. Mlakić, Josip 2021, *Na Vrbasu tekija*, Fraktura, Franjevački samostan Sv.Luke, Jajce.
24. Oršolić, Marko 2020, *Suvremena suočavanja*, IMIC ZAJEDNO, Sarajevo.
25. Ravlić, Slaven 2013, *Svjetovi ideologije, Uvod u političke ideologije*, CID Podgorica, Politička kultura nakladno-istraživački zavod, Zagreb.
26. Seferović, Mensur 1986, *Krst i mjesec u božurevom dolu*, NIRO „Četvrti jul“ Beograd.

27. Seiler, Daniel Louis 1999, *Političke stranke*, Pan liber, Osijek - Zagreb – Split.
28. Truhelka, Ćiro 1918, *Nekoliko misli o riješenju bosanskog agrarnog pitanja*, Hrvatski dnevnik, Sarajevo.
29. Vinsent, Endru 2009, *Teorije države*, Službeni glasnik, Banja Luka.
30. Zgodić, Esad 2000, *Titova nacionalna politika: temeljni pojmovi, načela i vrijednosti*, Kantonalni odbor SDPBiH, Sarajevo.

Članci i publikacije:

1. Blažević, Velimir 1981, „Fra J. Markušić-provincijal Bosne Srebrenе“, u Oršolić, Marko, *Angažirani svećenik Simpozij u povodu 100. obljetnice rođenja fra Josipa Markušića*, Kršćanka sadašnjost-revija Nova et Vetera, Zagreb-Sarajevo, str. 111-157.
2. Džambo, Jozo 2020, „Malo neuk, malo Bošnjak, malo fratar! Pisma fra Josipa Markušića Josipu Plečniku 1932-1935“, *Bosna Franciscana*, Vol. XXVIII, No. 52, str. 191-350.
3. Džambo, Jozo 2020, „Vi ste me toliko zaokupili svojom umjetnošću, da ja sada živim samo u Vašoj formi. Pisma fra Josipa Markušića Josipu Plečniku 1936–1937.“, *Bosna franciscana*, Vol. XXVIII, No. 53, str. 117-239.
4. Fejzić, Elvis 2020, „Političke atribucije i struktura Narodne republike Bosne i Hercegovine“, u Simović, Miodrag N., Pejanović, Mirko, i Šehić, Zijad, *75. godišnjica Trećeg zasjedanja ZAVNOBIH-a: uloga Trećeg zasjedanja ZAVNOBIH-a u društvenom i političkom razvoju Bosne i Hercegovine*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, str. 31-41.
5. Fejzić, Elvis 2020, „Političke ideje i stranačko organiziranje ranih socijaldemokrata u Bosni i Hercegovini“, u Sasso, Alfredo i Kujović, Nermin, *Socijalna demokratija u BiH – Historijski pregled i razmatranja za budućnost*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo, str. 13-40.
6. Filandra, Šaćir 2021, „Politika i društvo“, u Džafić, Adnan, Bakić Sarina i Mujkić, Asim, *Razumijevanje društva*, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, str. 175-190. (elektronsko izdanje)
7. Gavran, Ignacije 1981, „Duhovni lik fra J. Markušića“, u Oršolić, Marko, *Angažirani svećenik Simpozij u povodu 100. obljetnice rođenja fra Josipa Markušića*, Kršćanka sadašnjost-revija Nova et Vetera, Zagreb-Sarajevo, str. 68-88.
8. Kovačić, Slavko 1981, „Fra Josip Markušić-Bio-bibliografski obrisi“ u Oršolić, Marko, *Angažirani svećenik Simpozij u povodu 100. obljetnice rođenja fra Josipa Markušića*, Kršćanka sadašnjost-revija Nova et Vetera, Zagreb-Sarajevo, str. 25-67.
9. Kristić, Alen 2010, „Drugi svjetski rat na stranicama sutješke kronike“, u Božić, Ilija i Karamatić, Marko, *Stoljeća Kraljeve Sutjeske*, Franjevački samostan Kraljeva Sutjeska, Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrenе, Sarajevo, str. 337-405.
10. Milardović, Andelko 1999, „Politologija stranaka“, u: Seiler, Daniel-Louis, *Političke stranke*, Pan Liber, Osijek-Zagreb-Split, str. 7-47.
11. Mujkić, Asim 2021, „Društvo i njegova priroda“, u Džafić, Adnan, Bakić Sarina i Mujkić, Asim, *Razumijevanje društva*, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, str.12-62. (elektronsko izdanje)

12. Oršolić, Marko 1981, „Socijalno-politički pogledi fra Josipa Markušića“, u Oršolić, Marko, *Angažirani svećenik Simpozij u povodu 100. obljetnice rođenja fra Josipa Markušića*, Kršćanka sadašnjost-revija Nova et Vetera, Zagreb-Sarajevo, str. 158-177.
13. Pavlović, Vukašin 2010, „Država i demokratija“, u Pavlović, Vukašin i Stojiljković, Zoran, *Savremena država: struktura i socijalne funkcije*, Konrad Adenauer Stiftung / Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Centar za demokratiju, Beograd, str. 197-231.
14. Seferović, Mensur 1986, „Da se ne krti zemlja Bosna“, *Oslobodenje*, Vol. 43/1986, No. 13628, str. 11.
15. Seferović, Mensur 1986, „Došao da razdvaja, a spasao nas je“, *Oslobodenje*, Vol. 43/1986, No. 13630, str. 7.
16. Seferović, Mensur 1986, „Fratar na partizanskoj tribini“, *Oslobodenje*, Vol. 43/1986, No. 13632, str. 9.
17. Seferović, Mensur 1986, „Najjasnija zloća u ljudi jest-rat“, *Oslobodenje*, Vol. 43/1986, No. 13629, str. 10.
18. Seferović, Mensur 1986, „Pravdu može tražiti samo pravedan“, *Oslobodenje*, Vol. 43/1986, No. 13633, str. 12.
19. Šilić, Rufin 1981, „Crkvenost fra J. Markušića“, u Oršolić, Marko, *Angažirani svećenik Simpozij u povodu 100. obljetnice rođenja fra Josipa Markušića*, Kršćanka sadašnjost-revija Nova et Vetera, Zagreb-Sarajevo, str. 89-99.

Pravni i programske dokumente:

1. Enciklika Rerum novarum (1891)
2. Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini (1946)

Online članci:

1. Bojić, fra Drago 2021, *Stepinac-Rtting-Markušić: tri modela crkvenosti*, datum pristupa 17.12.2022, <https://polis.ba/stepinac-rittig-markusic-tri-modela-crkvenosti/>
2. Dijak 2019, *Ilirski pokret: Prva ideja koja je trebala ujediniti ove prostore*, datum pristupa 20.12.2022, <https://dijak.online/ilirski-pokret-ideja-koja-je-trebala-ujediniti-ove-prostore/>
3. Dizdarević, Zija 2020, *Fra Josip Markušić spram akademika Dragana Ćovića*, Radio Sarajevo, datum pristupa 17.12.2022, <https://radiosarajevo.ba/kolumnе/zija-dizdarevic/fra-josip-markusic-spram-akademika-dragana-covica/365072>
4. Džambo, Jozo 2022, *Pisma fra Josipa Markušića Josipu Plečniku*, Ivan Lovrenović, datum pristupa 23.08.2022, <https://www.ivanlovrenovic.com/clanci/bosna-argentina/jozo-dzambo-pisma-fra-josipa-markusica-josipu-plecniku>

5. Franjevačka teologija Sarajevo 2021, *730 godina od dolaska franjevaca u Bosnu*, datum pristupa 01.12.2022, <https://franjevackateologija.ba/730-godina-od-dolaska-franjevaca-u-bosnu/>
6. Gaković, Milan, *Rješavanje agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini 1918-1921.*, datum pristupa 07.02.2023, <https://iis.unsa.ba/wp-content/uploads/2019/09/6-Prilozi-%C4%8Clanak-Milan-Gakovi%C4%87-.pdf>
7. Grbešić, Grgo 2013, *Od ilirskoga pokreta i jugoslavenske ideje do neuralgičnih točaka u hrvatsko-srpskim odnosima u 20.stoljeću*, datum pristupa 21.12.2022, <https://hrcak.srce.hr/file/146668>
8. Kazaz, Enver 2014, *Poetika bola*, Ivan Lovrenović, datum pristupa 23.08.2022, <https://www.ivanlovrenovic.com/clanci/recenzije/enver-kazaz-poetika-bola>
9. Lovrenović, Ivan 2012, *Fratri u Maršalatu*, Ivan Lovrenović, datum pristupa 24.08.2022, <https://www.ivanlovrenovic.com/clanci/zapisи/fratri-u-marsalatu>
10. Lovrenović, Ivan 2018, *50 godina od smrti fra Josipa Markušića*, Ivan Lovrenović, datum pristupa 23.08.2022, <https://www.ivanlovrenovic.com/clanci/bosna-argentina/50-godina-od-smrti-fra-josipa-markusica>
11. Lovrenović, Ivan 2019, *Hrvati u Bosni i Hercegovini*, datum pristupa 16.12.2022, <https://ivanlovrenovic.com/clanci/bosna-argentina/hrvati-u-bosni-i-hercegovini>
12. Lovrenović, Ivan 2019, *Markušić ili o snazi svjedočenja istine*, Ivan Lovrenović, datum pristupa 23.08.2022, <https://www.ivanlovrenovic.com/clanci/bosna-argentina/ivan-lovrenovic-markusic-ili-o-snazi-svjedocenja-istine>
13. Lovrenović, Ivan 2020, *Bleiburg i anatema iz web mahale*, Ivan Lovrenović, datum pristupa 23.08.2022, <https://www.ivanlovrenovic.com/clanci/intervju/ivan-lovrenovic-bleiburg-i-anatema-iz-web-mahale>
14. Lovrenović, Ivan 2020, *Fra Rufin Šilić o fra Josipu Markušiću: "Ne dajte da vas zažvalje!"*, Ivan Lovrenović, datum pristupa 23.08.2022, <https://www.ivanlovrenovic.com/clanci/bosna-argentina/-ne-dajte-da-vas-zazvalje-fra-rufin-silic-o-fra-josipu-markusicu>
15. Lučić, Ivan 2011, *Progon Katoličke Crkve u Bosni i Hercegovini u vrijeme komunističkih vlasti (1945.-1990.)*, datum pristupa 27.01.2023, <https://hrcak.srce.hr/file/133407>
16. Marković, fra Ivo 2020, *Konfrontacija umjesto pomirenja*, Ivan Lovrenović, datum pristupa 23.08.2022, <https://www.ivanlovrenovic.com/clanci/varia/fra-ivo-markovic-konfrontacija-umjesto-pomirenja>
17. Mlakić, Josip 2020, *Ratne zabilješke fra Josipa Markušića*, Ivan Lovrenović, datum pristupa 23.08.2022, <https://www.ivanlovrenovic.com/clanci/recenzije/josip-mlakic-ratne-zabiljeske-fra-josipa-markusica>
18. Ninčević, Marjan Marino i Brčić, Filip 2016, *Diplomatski odnosi Vatikana i Kraljevine Jugoslavije: konkordat iz 1935.*, datum pristupa 15.12.2022, <https://hrcak.srce.hr/file/238072>
19. Ramski vjesnik 2020, *Fra Josip Markušić-Bosanski franjevac koji se nije nije dao pokolebiti*, datum pristupa 14.09.2022, <https://ramski-vjesnik.ba/clanak/fra-josip-markusic-bosanski-franjevac-koji-se-nije-dao-pokolebiti/130923/>
20. Vreg, France 1991, *Perspektive političkoga pluralizma u Jugoslaviji ili sjaj i bijeda novih demokracija*, datum pristupa 19.01.2023, <https://hrcak.srce.hr/file/167467>

Samostalno objavljeni radovi fra Josipa Markušića:

1. Hranić, Vojislav 1911, *Kmetovsko pitanje u Bosni i Hercegovini*, Vogler i drugovi, Sarajevo.
2. Markušić, fra Josip 1941, *Svetište svetog Ive Krstitelja u Podmilačju (Jajce:Bosna)*, Trgovačka tiskara M. Ramljak, Sarajevo.
3. Markušić, fra Josip 1957, *Prilog o crkvenoj umjetnosti*, Gradska štamparija, Sarajevo.
4. Markušić, Josip i Škarica, Branko 1908, *Život i rad Ivana Frane Jukića*, Vogler i drugovi, Sarajevo.
5. Markušić, fra Josip, *Kronologija I.* (Original sačuvan u knjižnici Franjevačke klasične gimnazije u Visokom).
6. Markušić, fra Josip, *Kronologija II.* (Original sačuvan u Franjevačkom samostanu sv. Luke u Jajcu)

Prilozi fra Josipa Markušića objavljeni u periodičnim publikacijama:

1. Markušić, fra Josip 1907, „Moć socijalne demokracije“, *Serafinski perivoj*, Vol. 21, No. 10, str. 158-159.
2. Markušić, fra Josip 1955, „Od bijede do pobjede-u Jajcu“, *Dobri pastir*, Vol. 4-5, No. I-IV, str. 164-182.
3. Markušić, fra Josip 1966, „Jajački fragmenti“, *Dobri pastir*, Vol. 15-16, No. I-IV, str. 357-368.
4. Markušić, fra Josip 1927, „Fenomenalni brbljavac“, *Franjevački vjesnik*, Vol. 34, No. 12, str. 247-249.
5. Markušić, fra Josip 1914, „Sa kvarnerskih žalova na hrvatsko-slovenski katolički kongres u Ljubljani“, *Naša misao*, Vol. 28, No. 3-4, str. 54-57.

Okružnice i govori fra Josipa Markušića:

1. Govor (1950), „Provincijalova zahvalnica na akademijama u spomen njegove sedamdesetogodišnjice držane u Sarajevu dne 23.I. i u Visokom 29. I. 1950.“, *Bosna Srebrena*, Vol. 9, No. 2, str. 23-24.
2. Govor (1951), „Ovogodišnja provincijalova božićna čestitka“, *Bosna Srebrena*, Vol. 10, No. 12, str. 103-104.
3. Govor Josipu Brozu Titu, (4.kolovoz 1949.), (Original sačuvan u Franjevačkom samostanu sv. Luke u Jajcu)
4. Provincijalova okružnica (1928), „Jedno značajno pismo- Provincijalat franjev. Prov. Bosne Srebrene i Srbije u Sarajevu“, *Franjevački vjesnik*, Vol. 35, No. 11, str. 321-324.

5. Provincijalova okružnica (1930), „Iz franjevačkog vijesnika o novinstvu“, *Franjevački vjesnik*, Vol. 37, No. 1, str. 28.
6. Provincijalova okružnica (1949), „Fr. Josip Markušić, provincijal i prečasni Definitorij Provincije Bosne Srebrenе svoj mnogopoštovanoj, poštovanoj i štovanoj braći Provincije Bosne Srebrenе po primjeru sv. Franje želimo mir i dobro, te blagoslov od Gospodina!“, *Bosna Srebrena*, Vol. 8, No. 8, str. 47-48.
7. Provincijalova okružnica (1949), „Fr. Josip Markušić, provincijal franjevačke provincije Bosne Srebrenе svojoj braći pozdrav, i utjeha, i ohrabrenje, duh jakosti i vadrine: da budemo jedno u molitvi i ustrpljenju! Ali i u dobrim nadama, po milosti Božjoj i našoj samozataji!“, *Bosna srebrena*, Vol. 8, No. 8, str. 62-64.
8. Provincijalova okružnica (1950), „Fr. Josip Markušić provincijal Franjevačke Provincije Sv. Križa Bosne Srebrenе: svoj braći mir i pozdrav u Gospodinu!“, *Bosna Srebrena*, Vol. 9, No. 11 i 12, str. 83-88.
9. Provincijalova okružnica (1951), „Fr. Josip Markušić provincijal Provincije Sv. Križa Bosne Srebrenе pozdravljam svu braću u Gospodinu i sv. Franji, gdjegod se oni nalaze, sa našim krasnim franjevačkim pozdravom: mir i dobro“, *Bosna Srebrena*, Vol. 10, No. 3, str. 21-27.
10. Provincijalova okružnica (1952), „Fr. Josip Markušić provincijal Bosne Srebrenе svoj braći blagoslov i utjeha u Gospodinu“, *Bosna Srebrena*, Vol. 11, No. 8-9, str. 61-78.

Pisma Josipa Markušića:

1. Pismo Josipa Markušića Tugomiru Alaupoviću (1929)
2. Pismo Josipa Markušića Tugomiru Alaupoviću (1929)
3. Pismo Josipa Markušića Tugomiru Alaupoviću (1939)
4. Radna verzija pisma Josipa Markušića Jozi Sunariću (1913)
5. Radna verzija pisma Josipa Markušića Jozi Sunariću (1913)
6. Radna verzija pisma Josipa Markušića Mehmedu Spahi (1939)
7. Radna verzija pisma Josipa Markušića Mehmedu Spahi (1939)

FAKULTET
POLITIČKIH
NAUKA

Obrazac AR

Stranica 117 od
123

UNIVERZITET U SARAJEVU – FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
IZJAVA o autentičnosti radova

Naziv odsjeka i/ili katedre: Politologija/Upravljanje državom

Predmet: Historija socijalne i političke misli u BiH

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA

Ime i prezime: Marija Vujica
Naslov rada: Politička misao Josipa Markušića
Vrsta rada: Završni magistarski rad
Broj stranica: 118

Potvrđujem:

- da sam pročitao/la dokumente koji se odnose na plagijarizam, kako je to definirano Statutom Univerziteta u Sarajevu, Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu i pravilima studiranja koja se odnose na I i II ciklus studija, integrirani studijski program I i II ciklusa i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, kao i uputama o plagijarizmu navedenim na web stranici Univerziteta u Sarajevu;
- da sam svjestan/na univerzitetskih disciplinskih pravila koja se tiču plagijarizma;
- da je rad koji predajem potpuno moj, samostalni rad, osim u dijelovima gdje je to naznačeno;
- da rad nije predat, u cjelini ili djelimično, za stjecanje zvanja na Univerzitetu u Sarajevu ili nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi;
- da sam jasno naznačio/la prisustvo citiranog ili parafraziranog materijala i da sam se referirao/la na sve izvore;
- da sam dosljedno naveo/la korištene i citirane izvore ili bibliografiju po nekom od preporučenih stilova citiranja, sa navođenjem potpune reference koja obuhvata potpuni bibliografski opis korištenog i citiranog izvora;
- da sam odgovarajuće naznačio/la svaku pomoć koju sam dobio/la pored pomoći mentora/ice i akademskih tutora/ica.

Mjesto, datum

Sarajevo, 07.03.2023.

Potpis

Marija Vujica

